

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 6 (339), June, 1976, Vol. XXIX

Головний Редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і Мистецтво» редакції Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF. Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1976-ий РІК

Країна	Річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	20 дол.	10 дол.	6 дол.	2 дол.
Австрія	300 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	30 шіл.
Аргентина	500 пез.	250 пез.	130 пез.	50 пез.
Бельгія	600 б.фр.	300 б.фр.	180 б.фр.	60 б.фр.
В. Британія	8 ф.	4 ф.	2,20 ф.	80 п.
Канада	25 дол.	12,50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
США	25 дол.	12,50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
Німеччина	50 н.м.	25 н.м.	15 н.м.	5 н.м.
Франція	80 фр.	40 фр.	25 фр.	9 фр.
Швеція	100 кор.	50 кор.	30 кор.	10 кор.

В інших країнах — рівнозначність американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 6 (339)

ЧЕРВЕНЬ, 1976

Річник XXIX

Зміст VI-ої книжки

У 35-річчя відновлення Української держави

Д. ДОНЦОВ: ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АКТУ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ	643
ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО: ІСТОРИЧНИЙ ЧИН НАЦІІ	646
ІВАН МАРТИНЮК: 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ НА БЕРЕЖАНЩИНІ	653

Події і факти

ІВАН ВОВЧУК: ЛИЦЕДИЙСТВО ІМПЕРСЬКИХ КОМІВОЯЖЕРІВ (25-ий з'їзд КПУ — «бойового загону» КПСС)	659
ІВАН ОВЕЧКО: З ЕМІГРАЦІЙНИХ МЕТАМОРФОЗ	664

Історія і культура

ПРОФ. Д-Р ІВАН ХОМА: ІДЕЯ СПІЛЬНОГО СИНОДУ 1629 РОКУ (Перед-мова — о. д-ра І. Музички)	669
ІВАН БІЛИК: АКСІОМИ НЕДОВЕДЕНИХ ТРАДИЦІЙ (Післяслово до ро-ману «Меч Арея»)	683
Г. Н. ЛОГВИН: ПО УКРАЇНІ (Стародавні мистецькі пам'ятки, 2)	713
ПРОФ. МИХАЙЛО ПРОЦЬ: НАРИС РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1945-1950 РОКАХ (2)	732

З галерії творчості наших поетів і письменників

ЛЕОНІД ПОЛТАВА: ЯРОСЛАВ КУРДИДИК — ПОЕТ І ВОЯК (Поезії і мініатюри: Ім'я, Маріупіль, Несподівана зустріч, Київ, Доба велика і сувора, Кобзар у Полтаві, Народ; У Софійських катакомбах, Крізь вітражі вікна, В Нью-йоркському кенйоні, Руки, Дві прокляті держави)	743
ЛЕВКО РОМЕН: ЛЕСЯ УКРАЇНКА	751
ЛЕОНІД ПОЛТАВА: СИМОН ПЕТЛЮРА	753
ВАЛЕНТИНА ЮРЧЕНКО: МАМІ	753
Д-Р МИКОЛА М. АРКАС: ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (11)	755

З нових видань

В. ГАЛЬЧУК: АКТУАЛЬНА ПРАЦЯ ПРО ІВАНА ФРАНКА	764
С-КО: «СПІВАЮТЬ СОЛОВЕЙКИ»	766
— ЗАМІСТЬ ЦВІТІВ НА МОГИЛУ	768

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Собор Св. Юра у Львові, 1748-1762 рр. Оздоблення — 1770-1780 рр.

У 35-РІЧЧЯ ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Д. ДОНЦОВ

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АКТУ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

В чім є історичне значення Акту 30 червня 1941 року — проголошення відновлення незалежної України, опанованої двома великодержавами?

Противники цього Акту, противники націоналістичної ідеї і чину взагалі, цього значення не хочуть, властиво не можуть, бачити. В їх очах це була «романтика» тих, які не рахувалися ні зі своїми силами, ні з обставинами, засуджуючи свою акцію на повну невдачу... Ці закиди стрічаємо віддавна з боку «реальних політиків». Так, перед І-ою світовою війною «реальні політики» відкидали ідею сепаратизму, як «нереальну», а навіть «шкідливу» для України, щоб лише чотири роки потім проголошувати те гасло — хоч і в zdeфігурованім вигляді, в Києві... Так було й з «романтикою» і «шкідливою» ідеєю націоналізму в Галичині (в оцінці «реальних політиків»), щоб ця ідея стала незабаром пануючою серед молодого покоління... Так було з ідеєю і українською акцією в АБН, поборюваною «реальними політиками», в контактоських журналах ще й досі, бо ту акцію вела ж тільки «мала група серед всього українського народу» (В. Чапленко в «Нових Днях», травень 1967). А яке ж значення у «реальних політиків» може мати «мала група» в політиці? І ті самі пустомудрі закиди «реальних» недоумів, щодо сепаратизму й щодо АБН, — робилися й робляться ними й досі проти Акту проголошення незалежної України 30 червня 1941 року. Щодо цієї проблеми наводжу тут вислови двох чужинців, американця й француза. Перший, Джон Армстронг, знаний автор англійської книжки «Український націоналізм, 1939-1945», виданої Нью-Йоркським Колумбійським університетом, 1955 р. — пише:

«Націоналізм вражає глибоко психологічну субстанцію народу, він здібний стимулювати ентузіазм, який не легко збудити іншими впливами. Мета поставлена собі націоналізмом не притягає стовідсоткового раціоналіста, але та мета має в собі глибокий емоціональний заклик. В минулім столітті світ бачив численні політичні програми, які кілька літ притягали тільки невеличку фанатичну групу захоплених, і нагло ставали могутньою силою, коли обставини дозволяли їм запалити емоції загалу. Коли рух виглядає, що має таку потенціальну силу, не мудро було б легковажити його, хоч би його нинішні вияви були обмежені». Цю динамічну потенціальну силу, на думку Армстронга, мав якраз український націоналізм.

Те саме в книзі одного француза, який займався, чужою для раціоналіста і «реальних політиків», проблемою еліт. Пише він про ширителів християнської віри, але відносяться його слова й до ширителів віри політичної. Читаємо там: «Будьте батавою войовників за віру, мусите збудити видиво своєї ідеї в масах, але насамперед мусить бути велика суворість в організації активної групи, бо без неї нема життя, *intégrité*» (суцільності, чесності, прямоти). »Дехто думає, що тільки роблячи уступки, компроміси, на полі засад, можна з'єднати людей до своєї віри. На ділі ж, якраз навпаки! Хоч би навіть через цю неуступчивість, непримиримість (*intransigeance*) довелося б спочатку залишитися дуже нечисленною групою»...

Одна книга американця з датою 1955, друга француза з датою 1930 року (L. de Mondesaignes: «L'Apostolat et le problème des Elites»). Таких думок можна назбирати далеко більше (я їх наводив багато в моїх писаннях), думок, які для недоумів матеріалізму і раціоналізму залишилися китайською абеткою.

Яке мають вони значення для оцінки Акту 30 червня 1941 року? Величезне! Чи ми не бачили, якими безсилями змобілізувати маси, без всякого динамізму показалися гасла двоєдушної більшості демо-соціалізму на Україні по 1917 році? Навіть тоді, коли «обставини» були сприятливі для них, коли упав царат. Але навіть тоді, коли постала власна армія, чи многі з тих «реальних політиків», у розгарі боротьби на життя і смерть, не простягали рук большевикам? Хіба не бачимо, що атракційну силу здобули тоді не їх гасла, а ті «лицарі абсурду», які не рахувалися з «обставинами», ставши на чолі одвертої боротьби, як і ті, що полягли під Крутами, під Базаром, під час «Зимового походу»? Ті, що їх очолювали Петлюра, Омелянович-Павленко, Натіїв, Болбочан, Тютюнник, Коновалець! Хіба легендою, гучною сурмою для нащадків не залишилися власне ті «романтики», яких імена (не всіх!) я назвав вгорі? Нарешті, хіба вічним вогнем, який запалює і запалюватиме нащадків для боротьби не буде ідея і чин тої «меншости», «непримиримої» у своїй вірі й у своїй акції?

І — щоб згадати історичні часи, — хіба, наприклад, не лишилися динамічним запальним чинником для України Мазепа і мазепинці? Ролю цього запального динамічного чинника відігравав весь час на Україні і тепер відіграє Мазепа. Це ж його ім'ям охрестили москалі національний рух на Україні кінця XIX і початків XX віку, його вічно живого привида лякалися вони і тоді, лякаються й тепер. Це ж його духу перелякався Хрущов у Стокгольмі, хоч Мазепа був переможений. Але часто такі — в даній хвилині — переможені, страчені, розп'яті, з страшною динамічною силою встають у душах нащадків, щоб знищити світ Пилатів, Іродів і фарисеїв, щоб здійснити великий заповіт відплати, «отмщеня».

Ось в чім історичне значення і Акту 30 червня 1941 року. Акт скінчився хвилиною невдачею. Але яскраве проголошення гасла державности — не автономії, не федерації, не союзу з Москвою, а твердо проголошена воля нових «лицарів абсурду» йти «проти всіх», проти всяких «обставин», — ось що запалило душі воїнів УПА, ось що двигнуло їх до чину проти двох великих держав, що займали Україну! Хоч була їх меншість, хоч мали вони могутніх ворогів і заїлих наклепників серед «рідних братів», — не ті наклепники, не чужі ідоли, не «реальні політики» мобілізують і нині дух нових «лицарів святих» на Україні. Акт 30 червня був чином, який голосно заявив, що Україна не зрікається свого повного права панувати на своїй Землі, ні своєї Правди, не зважаючи на жертви. *Contra spem spero!* Це було вогненне слово, що робить чин. Як писав Франко — «слова — полова, але вогонь в одежі слова» творить дива. Таке слово і Шевченко поставив нам «на сторожі», слово, що «пламенем взялось», що «огненно заговорило» в віки в душах нових мазепинців. Безкомпромісове проголошення своєї Правди і воля «лицарів абсурду» чином, наперекір стихіям, «світ запалити» гнилий, zdeгенерований світ брехні і насильства в ім'я своєї Ідеї... Ця величезна динаміка ідейна й динаміка чину — ось що мав у собі Акт 30 червня для нас і для майбутнього, і ось у чім його історичне значення. Обплъована «кастратами німими» реальної політики ідея, задушений чин тої меншости, завтра стануть реальною силою на Україні.

Хоч би як «присипляли лукаві» чужинці та їх лакеї цю ідею і націю, збуджену у вогні. Непримирима своя ідея і безкомпромісовий чин активної меншости, — ось сила, яка зірве зі сну всю Україну.

»З волі Всемогучого і Всемилоствитого Бога в Тройці Єдиного почалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України.

Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили й проголосили ту Історичну подію...

Установлений владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління пана Ярослава Стецька.

Від уряду, ним покликаного до життя, очікуємо мудрого справедливого проводу та заряджень... Бог нехай благословить усі Твої праці Український Народу, і нехай дасть усім нашим Провідникам Святу Мудрість із Неба.

(З Пастирського листа Митрополита Андрія Шептицького)

Ярослав СТЕЦЬКО

ІСТОРИЧНИЙ ЧИН НАЦІЇ

Шлях історичного ставання й прямування нації до волі визначають дороговкази. Вони немов палаючі вогні в темряві освітлюють напрямні, що ведуть народ до завітної мети і мобілізують його сили до боротьби й перемоги.

Дороговказом і орієнтиром українського народу в його новішій історії став 22-й січень 1918-19 рр. У цій даті український народ бачить узмістовлення свого національно-державного ідеалу. За свій ідеал завжди наново повставатиме наш народ, піднімаючи безстрашно зброю на ворогів під проводом когорти своїх незламних синів.

Без сумніву, і в майбутньому боротьба проходитиме під проводом свідомого своєї мети, ідеологічно і політично-монолітного проводу. Бо лише під таким проводом може довершитись національно-визвольна революція нації. Гігантна боротьба України з Московією, Києва з Москвою цього вимагає. Тому й питання проводу у цій боротьбі займає перше місце. Соборна, всенационально-революційна організація поведе народ на вирішальний переможний бій Києва проти Москви.

Про 1920 р. писав московський завойовник: «... Ми проминали мовчазні країни (переслідуючи повстанців). Переяслав, Канів, Тараща, Золотоноша — фабрики бандитизму... Тут усі були більше невинні ніж недоношене немовля і менше обізнані ніж пень у лісі!.. Банди? Таких ніколи не було. Вони нічого не розуміли, нічого не бачили, ні про що не чули. Тупий вираз обличчя, блукаючий погляд, бистра, мов блискавиця, усмішка. Ріж на шматки — нічого не виріжеш... Темний ліс селянства, патлаті селянські джунглі — ось арена наших змагань на швидкість: Чорнозем обступив нас, обійшов з усіх боків, ми угрузли в густому селянському ґрунті. Довкола сумирний вишневий рай, пейзажна добродушність, тиша і сон посеред білих хаток, дівчата за тином, вони біля риплячих журавлів. Все це був один маскарад та й тільки. Поза лаштунками ховалося щось таке, що мало скидалося на селянську ідилію. Ховзьке тіло бандитизму — ось що звивалося за лаштунками малоросійської опери. Обріз та ручна граната ховалися під фартухом української красуні... За селянською гостинністю відчувалася жадоба помсти та заграва пожежі...» (Е. Брежньов, «Зелений шум», журнал «Красная новь», ч. 24, 25, Москва, 1924).

Страшною була Україна для ворогів; нація мала усі шанси перемоги. За дороговказ 22 січня 1918-19 рр. Україна боролась. Умови були більше як сприятливі, але недовиставало політично-революційної виз-

вольної організації, що очолила б боротьбу нації і була свідомою своєї мети і шляхів визволення.

Які ж без порівняння важчі були умови 1941 р. для повстання нації! Імперії тоді не розвалювались, а були на верхах своїх сил. Проте дороговказ категорично, цілеспрямовано і безкомпромісово показано Актом 30 червня 1941 р.! І то проти обидвох великих потуг, що прагнули мати свої колонії на українській землі. Але тоді існувала й діяла політична організація революційно-визвольної боротьби нації, що боротьбу унапрямувала і нею проводила.

Революційна армія нації — Українська Повстанська Армія — повстала з почину політичної організації революції — Організації Українських Націоналістів. Жодні повстанські отамани, без політичного, державно-творчого цілеспрямовання боротьби, новітні Зелені і Махни не могли, не поставили і не повели збройної протиокупантської боротьби народу широким, всенародним фронтом. Тільки УПА під командуванням ген. Романа Шухевича-Чупринки, заст. міністра оборони Українського Державного Правління з 1941 р., пізнішого Голови Проводу ОУН і Голови Генерального Секретаріату УГВР, при політично-унапрямуючій і організуючій ролі ОУН, була цією мілітарно-політичною і революційно-національною силою, яка на опанованих нею теренах України, і потенційно в усій Україні, творила політичну дійсність нації.

УПА заперечувала тотально обидві ворожі сили в Україні і не пристосовувала себе за ніяких умов до жодної з них, її «співіснування» з Німеччиною і Росією було на полі бою, де рокотали скоростріли і падали наші і окупантські вояки.

Саме дороговказ 30 червня 1941 р. проголосив нації і світові — за що і проти кого!

Наше завдання виявити ролі політичної організації революційно-визвольної боротьби нації, проводу цієї боротьби — ОУН — відсутність якого в 1917-20 рр. внеможливила закріпити відновлену державність, хоч і була тоді московська імперія в руїні, а Австро-Угорщина валилася.

Акт 30 червня 1941 р. стимулювала ОУН, він же дав їй силу і престиж серед нації, бо це був *Чин Нації*, якої волю віддзеркалювала ОУН, її провідний кадр, що мав відвагу в імені нації і для нації прийняти на себе рішення і ризик. І не має значення, хто поіменно стояв за цим Актом. За ним стояла і його здійснювала нація. У такому плані його розуміємо і про це пишемо.

Буває іноді, що в аналізі минулого, в якому активно й відповідально беруть участь державні чи військові діячі даного народу, вони у своїх спогадах складають вину за невдачі на обставини або помилки інших. Себе ж виправдовують по-різному, або й вказують заднім розумом на те, як би могло бути і як могли розвинути події, якщо б

за їхнім пляном пішли інші, послухали неперевершених порад того »розумного«, який, на жаль, для нього самого та для історії народу, не став пророком у своїй країні. Може й тому, та для виправдання своєї нездарности і своїх помилок, вони звичайно виступають проти справжніх пророків навіть тоді, заки проєкції тих пророків стануть предметом розгляду в рідній країні. А проєкції тих справжніх пророків інколи стають у чужих, а то й ворожих країнах орієнтиром політичної чи військової стратегії і думки. Маю тут на увазі генерала Й. Ф. Ц. Фуллера, що не став пророком у своїй батьківщині, але став ним у ССРСР, Німеччині і, врешті — у США.

Знову ж ті, які мали успіх, намагаються часто всі заслуги з того приводу приписати своїй второпності, передбачливості, рішучості.

Коли читаємо історичні ремінісценції, політичні чи мілітарно-стратегічні аналізи творів певних історичних подій, то часом стає сумно за людську порожнечу, що буває не чужою і для великих не так духом, як умом і енергією.

Знаємо не багато таких, які бачать своє властиве місце і ролю в минулому без перебільшень і недоговорень. Є й такі країни, де кожно-часно наново переписують історію, залежно від того, хто в останніх роках був при владі і обдаровував своєю ласкою меншу чи більшу кількість вислужників. Бачити розвиток історичних подій не з точки зору сьогодення — прихильника чи противника даної історичної постаті, а у великих пов'язаннях ідей, подій, людей, незалежно від актуальної симпатії чи антипатії — можуть лише одиниці. Чини нації самі з себе не стаються. Хоч вони є чинами нації, проте вона добирає собі в дану історичну епоху речників її волі, які мають відвагу рішати великі діла в ім'я нації і для нації, черпаючи свою силу і мужність із надер національної душі. Рідко коли велике рішення підготовляється у душі творця сумнівами і ваганнями, медитаціями і зважуванням — за і проти. Воно, звичайно, є об'явленням хвилини, візією стає для того, хто несе за нього відповідальність і з власної волі його реалізує. Історія не є учителькою життя не конче тому, що люди не хочуть учитися з неї, а прямо тому, що ніколи не повторяться події ані обставини, за яких — здавалося б — аналогічні рішення були прийняті. Кожне історичної ваги рішення є по суті оригінальним на тлі часу, обставин, людей і подій, що його супроводять. Державні мужі і політики не вивчаються, вони родяться. Володіння державою є радше мистецтвом, як наукою. Інакше — професори державно-політичних наук повинні б бути незмінно прем'єр-міністрами чи міністрами закордонних справ. У революційних часах особливо, а в нашому столітті зокрема, коли пів сторіччя тому розпочата світова війна зовсім не закінчена, — перейшла на наших очах в її третю фазу — революційні війни в ідеологічній і термоядерній добі, більше як будь-коли вимагають державних мужів, а не емпіриків і прагматиків. Це місце мусять зайняти державні мужі — візіонери

великих думок, великої віри, сильної крицевої волі, відважних і великих рішень. У такій добі немає місця для заячих сердець із претенсіями бути левами.

На жаль, зараз діється інакше. Ті, що вчора не відігравали ніякої, або майже ніякої ролі у формуванні історичного ставання нації, сьогодні висувуються як прапороносці її, як формотворчі «індивідуальності». І це тоді, коли про їхні чини нація знає небагато і нічого великого, нічого вирішального у світ її досягнень вони не внесли. Коли людину з обривів Дедала і Ікара стягнуто на землю, коли Дон Кіхотів заступає культ малої людини, пересічної, найбільш пересічної з усіма її хибами і прикметами, яку — мовляв — так любить маса, що є одною із найбільших неправд, як свідчить соціологія. Масі не імпонує той, хто задовольняється тільки дрібними радощами і розвагами, пересічними, досяжними прагненнями і «реальною», зрозумілою оцінкою кожної події, без ніякої «містики», великої візії, великого пориву. Маса не любить тих, що живуть хлібом єдиним...

Людина, яка одержима якоюсь ідеєю, з вірою в неї, фанатична і нетолерантна супроти псевдовіри, — ненависна для тих адораторів «малої», «сірої» людини, що знає лише сьогодинське. Для тих людей всяке велике, величне, — осоружне. Але не для широких кіл, яких не здеморалізували ці адоратори пересічі в житті. Одуховлений народ любить і прагне та захоплюється великим і великими. Не для нього, а для цих демонів руїни *люди великих рішень* — з великою любов'ю до свого, але з не менш великою ненавистю до ворога і прагненням перемоги над ним, — об'єкт наклепів й обмов. Вони — ці Санчо Панси — буває, інколи причалять до табору людей великого пориву, коли є загальний тиск, загальне одушевлення, але — за найближчої нагоди, коли прийдуть труднощі, відпадають, «переключаючись» у служальців іншої сили, яка їм забезпечує земне, вигідне, без ризику животіння в духовому болоті. Вони часто відкликаються до народу, що — мовляв — він живе земним життям, щоденними турботами, про які треба дбати. Це велика брехня. Не широкі маси народу стягають ці дрібні душі в болото, а діється цілком навпаки. А далі — жертвенність, героїчність, ідейність широких мас дає силу тим, що йдуть на ризик. Ніхто інший, а широкі народні кола — джерело сили борців за велике, бо вони самі стоять у змагу захисту за найсуттєвіше — прадідні традиції, своє право на своїй землі.

Ці дрібні душі становлять меншість у нації, вона (меншість) стає на службу ворожій сили, яка інколи і захищає їх від їх власного народу. Своє вчорашнє обкидають ці агасвери болотом, не розуміючи навіть всієї людської і національної негідности свого змінювництва. Жодної логіки, чи якогобудь глузду в їх аргументації свого «переключення» на протилежні позиції в них немає, у них повно суперечностей і явних нісенітниць. Не можуть же вони не бачити у формулі трансформованій

ними в їх животіння — від держави до комітету — власної людської моральної деградації. Коли для них вирішальним аргументом служіння своєму народові, служіння власній державній рації є узалежене від згоди на це окупанта, то вони вже в принципі є противниками власної суверенної сили. Лакейство в американського пана не багато різниться від лакейства в німецько-комітетового чи російського — аптекоуправлінного пана, якщо йдеться про психіку лакея...

Своїй власній державній владі вони служили б теж, якби це не було пов'язане з ризиком. Якщо ж за власну владу треба постояти, то для них чужа влада миліша, як своя. Для них «згода» окупанта на державну незалежність вирішальна у їх ставленні до власної державности, а не *власнопідметна* воля нації себе афірмувати і завжди наново виявляти її незмінність, коли тільки є нагода. Демонструвати перед усім світом, що ця воля незламна, непоборна, що вона завжди наново із стихійною силою проривається, щоб не тишком-нишком, а навіть коштом великих жертв прямувати до великої мети. Проте ж нічого в тому дивного, бо є дві породи людей, про які вже давно глибоко навчав наш Сковорода, — із заячою і орлиною природою. У важких хвилинах життя нації одна здатна тільки служити, а інша ставати на боротьбу проти чужої сили. Цю іншу звичайно народ, як цілість, підтримує, на неї орієнтується, хоч і не завжди оптично вона мусить унааявнювати, що за неї стоїть велика більшість народу. Це основна помилка думати, що народна маса не стоїть за людьми хороброго серця, які прагнуть великого. Вона — основне джерело їх сили, бо й ради добра її вони йдуть на ризик. Інстинкт нації непомильний.

Породу заячу окупант не переслідує, бо вона служить помостом йому до уярмленої нації. І не слід вимагати від неї зрозуміння величч завдань, які ставить історія перед даною нацією. Їх можуть піднятися люди левиного серця. Велич їх чину не тратить нічого на ідейно-моральній і політичній вартості навіть тоді, як вони в даних умовах не спроможні збройно у відповідному масштабі постояти за свій чин, за чин нації.

Коли у захист Акту 30 червня 1941 р. ми не були спроможні поставити танків, гармат і бомбовозів, відповідно сильної армії, бо так склалися умови, — ми вирішили танкам, бомбовозам і гарматам окупантів протиставити *вірність* ідеї Суверенітету нації, гідність і гордість великої духом нації, незламність нашого характеру, чистоту нашого серця, нашу безстрашність особисто захищати проголошене діло, за ніяких умов цього не заперечити, не відкликати, видержати до кінця. Як голова Державного Правління, я вирішив не втікати, не залишати відповідальності на інших, а стати до співзмагу — ідейної і моральної сили, якою ми диспонували, із фізичною силою, що нею диспонували німці. Як же багато легшою була б відповідальність, якби перед головою держави, як це є в нормальних умовах, маршували полки власного війська, якби були до диспозиції радіостанції, преса, усі

модерні засоби володіння, а не було постійної небезпеки ув'язнення і непосильного намагання створити якнайбільше доконаних фактів. А робилося це тому, щоб з уваги на недостатність збройних сил і засобів цими доконаними фактами доказати хай і коротке, але фактичне існування Української держави і її влади на українській землі, з волі українського народу. Коли один-єдиний раз переходила, співаючи український національний гімн, частина Дружин Українських Націоналістів перед будинком Державного Правління, то це був символічний і наочний доказ, що ця формація служить власному уряду — власній Державі, хоч її проти нового окупанта з погляду політичної і мілітарної доцільності, в той час, за тих умов було ще не можливо збройно протиставити новому окупантові.

Три клясичні складники держави — територія, населення, власна влада, — хоч і короткий час — були реальною дійсністю. І, нарешті, якщо б ми уважали політично доцільним у той час, то безумовно Дружини Українських Націоналістів під командуванням тоді сотника Романа Шухевича і майора Побігущого-Рена були б збройно стали на захист Акту 30 червня 1941 р. і відновленої Української держави, а зокрема готові в околицях Львова і Золочева повстанці ОУН під командуванням очайдушного Євгена Легенди* були б тим радше виступили збройно до бою проти німців. Але українська національна рація цього тоді не вимагала. Ми мали ширші, далекосяжні пляни. Вони стали дійсністю, коли заправлені в боях вояки Шухевича співтворили Українську Повстанську Армію і збройно продовжували дещо пізніше політично розпочату 30 червня 1941 р. двофронтову війну України — проти Німеччини і Росії.

Розваживши всебічно ситуацію, голова Правління мусів залишитися на своєму пості відкрито і явно, взяти на себе всю відповідальність, дати себе ув'язнити і прийняти всі консеквенції, постоявши до кінця і послідовно в захист ідеї відновленої української державності, потоптаної німцями. Ми уважали, що вистачить — за тодішніх умов — багатогранна акція іншого типу, — хвилює — незбройного характеру, — яку ОУН і український народ розгортали після ув'язнення голови уряду. Щойно згодом, після необхідної всебічної підготовки, прийшла двофронтова збройна боротьба — УПА.

Писати після 25 років про ці величні, але й страшні часи, тим, що їх творили, не легко. Не одне призабуто і хоч далека вже часова віддаля, проте ж ще й тепер не час про все публічно писати, бо ще живі деякі постаті, яким може незручно було б у їх сьогодиншній дії, коли б передчасно подавати те, що треба б подати ради повної історичної правди. З'явилася — що правда — уже широка література про ці часи своїх і чужих. З нею ознайомлюватися для тих, що далі у безпосередній боротьбі, ані часу ані спроможностей немає. Тому не може бути

*) Євген Легенда і Іван Климів-Легенда — одна особа.

нашою метою писати про деталі, перевіряти їх, а основне — показати, з'ясувати генеральну політичну концепцію і загальну інформацію віродостойну дати. Не є нашою метою полемізувати з тими, що неправду ставлять на місце правди, ані спростовувати наклепи і брехні тих, що були б служили так само своєму панові, як чужому, бо моральні пересічі впливу на історію не мали і мати не будуть, як узагалі слуги духові і раби — підніжки окупанта не історію власної, а чужої сили співтворили. Свої міркування пишу не як «мудрий заднім розумом», ані не знецінюючи чину і співпраці тих, які в той час діяли по інтенції і задумах ініціаторів історичного чину, помагаючи тим, що йшли твердо й послідовно за здійснення своєї мети. Коли ж і згодом на протязі років дехто розійшовся у поглядах з автором цих рядків, оцінка його діяльності буде дана на підставі того, а не сьогоденішнього часу... Національні Збори проголосили відновлення державности якнайшвидше і в таких умовах, які були у той пропам'ятний вечір. Це не було питання тільки — виконання якоїсь постанови, а було це стихійне рішення нації, яке висіло у повітрі, виходило з її духу, з її прагнення, а не як вислід формальних паперових постанов. Держава — це наочна об'єктивація волі нації, іманентна прикмета її суверенітету, без якої немає повновартісної національної спільноти.

Для кожного українського патріота, не тільки націоналіста-революціонера — було ясным, що в такий час щось мусить велике статися. Інтелектуальне усвідомлення моменту і неповторні нагоди завжди залишається за тими, хто має інтуїцію й політичний інстинкт вибрати хвилину, якої завтра уже може не бути...

(Скорочений розділ із праці «30 червня 1941 року», 1967 р.)

«...Сповнилась наша відвічна мрія. У городі князя Льва з радіо-висильні несеться над нашими горами, нивами, ланами, над нашою так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: проголошено Самостійну Українську Державу...

Нехай Господь милосердний допомагає Тобі, Народу мій, і Тобі, Уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу, а моя молитва за всіх вас перед Престолом Всевишнього буде за вами...

Призиваю на весь Український Народ і його Державний уряд Все-могуче Боже благословенство!»

(З Архипастирського послання Полікарпа, Єпископа Луцького)

Іван МАРТИНЮК

30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ НА БЕРЕЖАНЩИНІ

30-го червня цього року відзначаємо 35-річчя тієї вже історичної події, коли на Національних Зборах у Львові, що відбулися в будинку «Просвіти», проголошено Акт відновлення Української держави.

Я не був учасником того історичного Акту й не бачив, з яким ентузіазмом сприйняла його українська громадськість міста Льва. В той час я був у селі Ценів у садибі о. Степана Стеців, який майже не відступав від радіоапарату, слухаючи звідомлень (німецькою мовою) німецької команди, як розвиваються воєнні дії на східному фронті. Тоді ж раптом, мов блискавка, прозвучали-спалахнули слова: «Слухайте! Слухайте! Говорить Львів. Тут радіостанція ім. Євгена Коновальця. Волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує Акт відновлення Української держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України...»

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця, Євгена Коновальця, вела в минулих десятиліттях завзяту боротьбу за волю і державність, закликала увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде встановлена суверенна українська влада...

Ця смілива вістка була такою зворушливою, що в о. Степана Стеців і в усіх присутніх від хвилювання покотилися сльози. Отець С. Стець радісно сказав: «Яка ж то героїчна відвага у тих молодих людей, наповнена національною ідейністю, — проголошувати Акт відновлення Української держави під час війни двох велетенських потуг, перед якими тремтить світ. Провід Українських Націоналістів напевно знає, що за такий відважний вчинок вони будуть відповідати не тільки перед українським народом, а й перед німецькою владою. А чи справді Гітлер буде будувати «вільну Європу» на нових справедливих основах? А що скаже Москва? Вона ж ніяк не хоче зректися української території?»

У Львові утворено українське державне управління з Ярославом Стецьком на чолі, яке заявило готовість підпорядкуватися українському уряду у столичному Києві. Момент проголошення Української держави підніс серця вгору, не тільки молоді: повні надій та сподівань, старші громадяни також із молодечим запалом кинулись до праці.

Дорогами ще плентались недобитки червоної армії та відділи НКВД, але молоді люди, довідавшись про Акт відновлення Української дер-

жави, з великою радістю і запалом рвались до негайної її будови. З криївок виходили підпільники, а було їх у селі чимало, і не тільки рядових членів ОУН — були також і районові, повітові, окружні провідники, іноді й члени Крайового проводу ОУН. Вони уважали цей день Днем Всенародного Воскресіння.

В той час, на доручення крайового провідника ОУН Івана Климова-Легенди, члени ОУН почали роззброювати червоноармійців, які йшли безладно на Схід меншими, іноді й більшими групами. Більшість червоноармійців добровільно віддавала свою ручну зброю, себто рушниці, ручні гранати, машинкові пістолі, так зв. «фінки», мовляв — беріть, вона вже мені не потрібна, — і залишалась у селі на працю, але траплялись і такі, що не хотіли віддати зброї і чинили опір. Та сільські хлопці давали собі з ними раду.

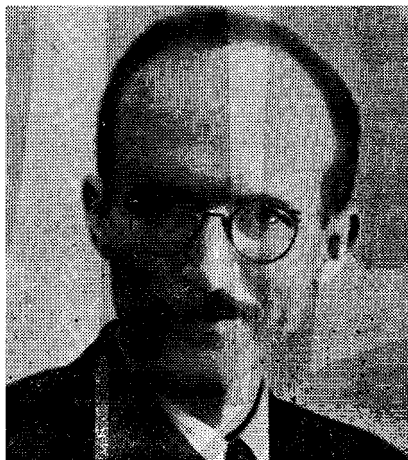
Вночі на 1-ше липня 1941 р. в Бережанах, в помешканні адвоката Франца Баб'яка, відбулись наради Повітового Проводу ОУН. Були там присутні сл. п. Михайло Семчишин, сл. п. Гриць Голяш, мгр Михайло Степаняк, Іван Гірняк. Тоді складено плян перебрання влади і устійнено склад Повітового Революційного Комітету. Керівництво повітовим Комісаріятom перебрав на себе сл. п. Франц Баб'як, Референтуру безпеки доручено Іванові Королишинові. Крім повітового Революційного Комітету, діяв окремо Політичний орган ОУН, у складі Михайла Семчишина, Івана Гірняка й інших. Такі повітові, обласні й сільські управління творились по всій Галичині та Волині на основі ще советського розподілу, коли майже кожний повіт був поділений на райони. Тож Бережанський повіт поділено на два райони — Бережанський та Козівський. У Козові створено управління з адвокатом М. Когутом на чолі, а Революційно-Політичний відділ взяв член повітового проводу ОУН Іван Куціль. Ценівська громадська управа належала в той час до Козівського управління. Усі обласні, повітові й сільські управи були підпорядковані Українському крайовому управлінню у Львові.

Незабаром після приходу німців у Бережанах відбулась велика маніфестація з приводу оголошення Акту 30 червня 1941 року.

На ринку побудували трибуну, прикрашену українськими прапорами. На трибуні стояли повітовий провідник ОУН, представники української влади та духовенства, а також місцевий орсткомендант німецької армії; перед ними дефілювала «Національна Оборона», під проводом своїх старшин і підстаршин, не звертаючи особливої уваги на німця. На маніфестацію прибула молодь майже з усього повіту, а старші віком люди їхали возами, щоб заманіфестувати послух та вірність своїй українській владі, у своїй Українській Незалежній державі... Близько 20 тисяч учасників! Довкола трибуни хвилювалися, наче море, маси народу, що виповнили усю площу великого ринку.

Радість народу не мала меж. Усі раділи відновленням Української держави. Маяли українські національні прапори, гриміли українські

пісні. На обличчях людей променіли радість і вдовolenня, а в юнаків грала весела усмішка, що переходила у гордість та завзяття. Під час тріумфального походу мені пригадувалась наша стара приказка, що горе з радістю обнялись, бо кілька днів тому народ товпився біля Бережанської тюрми з розпачливим риданням, пізнаючи своїх дітей, закатованих большевицьким НКВД у її підвалах.

*Ярослав Стецько — Голова
Державного управління*

На маніфестацію прибуло чимало колишніх учасників Українських Визвольних Змагань 1918-20 рр. Вони ж започаткували новітню визвольну боротьбу, віджили ідею Самостійної Української Народної Республіки, віддали життя за кращу долю свого народу. Тепер раділи молодим поколінням, яке не змарнувало їхнього незавершеного чину, — воно йшло вперед сміливо й відважно, поборюючи різні перешкоди. Революційна ОУН ніде не здавала позицій, непохитно прямувала до переможної мети...

Кожен, хто брав участь у подіях того часу, свідомий того, що ОУН домінувала тоді і в селі, і в місті, надаючи тон боротьбі й будівництву в кожній ділянці життя і творчості.

31 серпня 1941 р. відбулося величаве Свято Зброї на горі Лисоні, біля Бережан, на честь полеглих там у 1916 р. хоробрих лицарів, борців проти московської навали — Українських Січових Стрільців. На це величаве Свято прибули члени ОУН, їхні симпатичні і доріст юнацтва з усієї Бережанщини, навіть члени ОУН з Підгаєччини, а

довколишні громади прийшли з процесіями. Були тисячі народу. Окремий потяг зі Львова привіз учасників переможних боїв УСС на Лисоні 1916 р. Це Свято Зброї організувала і проводила ним ОУН. Багато молоді із згаданих повітів ночувало під шатрами, таки на горі Лисоні. На панахиді в пам'ять поляглих взяли участь 30 священників. З патріотичними промовами виступали члени окружного проводу ОУН, сл. п. Осип Дяків-Горновий і Василь Івахів. Вперше вільними устами народ молився за своїх синів-героїв...

Хоч політичні обставини змінились протягом декількох тижнів, але народ ще раз виявив свою державну зрілість та бажання бути незалежним господарем на своїй землі.

5-го липня 1941 р. німці заарештували провідника ОУН Ст. Бандеру. Згодом заарештували голову Державного Управління Ярослава Стецька. Їх перевезли до Берліну, де Гімлер вимагав від них відкликати Акт 30 червня. Провідник ОУН, досмертний в'язень у Польщі, Степан Бандера, і Я. Стецько рішуче відмовилися, відверто заявивши, що Акт 30 червня — це воля українського народу і вони відповідальні тільки перед ним.

Увесь український народ знає, що Степан Бандера був людиною незламної волі. Він ніде й ніколи не відмовлявся від своїх вчинків, навіть тоді, коли йому грозила кара смерті. Він відстоював свої вчинки і рішення мужньо, чесно, з глибоким патріотизмом, як справді годиться державному мужеві.

Після цього в Україні розпочались масові арешти й численні розстріли, а Степана Бандеру і Ярослава Стецька нацисти перевезли до концтабору в Саксенгаузені...

Заарештувавши Ст. Бандеру, Я. Стецька та інших провідних членів ОУН, Гітлер наказав Гансові Франкові негайно прилучити так зв. «Дистрикт Галичина» до Краківського Генерал-Губернаторства, що й сталося 1-го серпня 1941 року. Тоді ж уже без маскування Берлін виявив свою політику щодо українського народу...

Недовго тривала українська радість. Шалений вихор скаженого німецького імперіялізму, з одного боку, і танки московських варварів — з другого боку, столочили й знівечили чарівну квітку української Волі. Але її коріння залишилося в українській землі, в душі українського народу. Нація поглибилася Актом 30 червня 1941 р. і прийде хвилина — Воля зазеленіє, зацвіте квіткою й звеселить пахощами українську землю від Прип'яті по Чорне море!

Змагання за державну незалежність, потреба захисту від німецького терору й дій большевицьких партизанів в Україні створили konieczність української збройної боротьби. На весні 1943 р. ОУН під проводом С. Бандери розбудувала військові частини під назвою Українська

Повстанська Армія (УПА). За весь час існування УПА, себто до початку 1950-их років, члени ОУН становили основні провідні кадри УПА, але в її лавах, також і на провідних постах, були люди різних переконань, з різних земель України, і тому УПА мала загальнонародний характер. Під проводом генерал-хорунжого Романа Шухевича-Тараса Чупринки УПА, надхненна ідеєю Акту 30 червня, з безмежним героїзмом гідно відстояла той історичний Акт і боролася з німецьким брунатним і московсько-червоним окупантами власними силами, без зовнішньої підтримки, від 1943-го до 1950-го року.

Про Українську Повстанську Армію знає увесь культурний світ. Не менше знають про УПА, але паплюжать її героїчні подвиги окупанти України — червона Москва і сучасна червона Польща. Українська Повстанська Армія була ніщо інше, як плідний овоч Акту 30-го червня 1941 року.

Деякі українські «реальні політики» ще й нині твердять, мовляв, Акт 30 червня 1941 р. не історичний, бо він дуже коротко існував, був твором «одної політичної групи»... Але треба брати до уваги, що під час большевицької окупації всі легальні інституції, громадсько-суспільні установи та організації перестали існувати, були зліквідовані. Залишилась, проте, на своєму місці підпільна революційна ОУН, і серед важких обставин боролась з московсько-большевицькою навалюю. Тож самозрозуміло, що в той час тільки революційна ОУН була політичним репрезентантом українського народу.

Щодо критики Акту 30 червня 1941 р., нібито він був неісторичним через його коротке існування, — то чому ж Гітлер заарештував провідника ОУН Степана Бандеру та голову Державного Управління Ярослава Стецька і з лютістю домагався відкликання цього Акту? Берлін міг сам його зліквідувати так, як він, зрештою, потім і зробив, але світ побачив брутальний німецько-фашистський імперіалізм.

Червона Москва на спілку з українського походження прихвоснями, типу Щербицького чи Корнійчука, накидається з брудною лайкою на українських «буржуазних» націоналістів, чіпляючи їм різноманітні ярлики, мовляв, гітлерівські фашисти, безбачченки, навіть зрадники українського народу, американські шпигуни і т. п. Брудні наклепи!

Однак, Москва мовчить про Акт 30 червня 1941 р., ніби його ніколи й не було! Вона знає, що Актом 30 червня саме ці «буржуазні» націоналісти заманіфестували перед культурним світом свою українську, незалежну від Москви і Берліну державу. Українські націоналісти були не фашистськими вислужниками, а відновлювачами української незалежної держави.

Посіяне в душу народу зерно національної боротьби за незалежну Українську державу безслідно не пропало. Воно зродило нових одержимих борців — Василя Симоненка, Валентина Мороза, Івана Світ-

личного, Аллу Горську, В'ячеслава Чорновола, Ігоря Калинця, Михайла Гориня, Євгена Сверстюка, Михайла Сороку, Юрія Шухевича, Стефанію Шабатуру і сотні інших. Вони усі кажуть, що краще стоячи вмерти, ніж на колінах жити... Про ОУН-УПА говорять і пишуть свої і чужі письменники та поети, які ніколи не були її членами чи хоч би симпатиками. Прикладом цього може бути поезія Василя Симоненка:

Український Лев

»Сивий Львовє! Столице моєї мрії,
Епіцентре моїх радощів і надій,
Вибухає душа, я тебе розумію,
Але, Львовє, хоч трішки мене зрозумій.

Я до тебе прийшов із захопленням сина
Від степів, де Славута легенду снує,
Щоб серце твоє одчайдушне левине
Краплю сили вдихнуло у серце моє«.

В цьому »сивому Львові« Василь Симоненко бачив Шашкевича очі, Кривоносові плечі, Франкове чоло, Перший листопад 1918 р., Акт 30 червня 1941 р., безсмертну постать С. Бандери, героїчного Командира УПА Романа Шухевича—Тараса Чупринку, срібноголового князя Української Церкви митрополита Андрія Шептицького, а може й князя Льва та короля Данила!

Державний Акт 30 червня 1941 року на віки вічні вписався золотими літерами в історію новітньої боротьби за владу Нації.

Такий висновок я виніс із подій, які переживав у червні 1941 р. на Бережанщині.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ПОДІЇ І ФАКТИ

І. ВОВЧУК

ЛИЦЕДІЙСТВО ІМПЕРСЬКИХ КОМІВОЯЖЕРІВ (25-ий З'їзд КПУ — «бойового загону» КПСС)

В імперському царстві московсько-большевицької сваволі відбулися т. зв. республіканські з'їзди партій — «бойових загонів» КПСС, і 25-ий З'їзд імперської партії КПСС. Влаштовано чергове лицедійство — показуху партійної «всенародности». З 10-го до 13-го лютого ц. р. в Києві лицедіяв 25-ий З'їзд КПУ — «бойовий загін» московської колоніальної політики в Україні. А з 24-го лютого до 5-го березня в Москві влаштовано 25-ий З'їзд большевицької партії імперського комплексу, т. зв. СССР, на який прибули делегації комуністичних партій, їхніх співників, попутників і симпатиків із 96 країн. Майже всі делегації тих компартій очолювали генеральні секретарі або й президенти.

За брежнєвського володіння московсько-большевицьку партію, КПСС, називають «розумом, совістю і честю сучасної доби». Так звані республіканські і всесоюзні з'їзди лицедіяли за настановою: прославити Брежнєва з його «отечественною» політикою єдинодержавства в імперському «союзному» комплексі СССР. У звітній доповіді на Київському з'їзді КПУ, читання якої тривало біля п'ять годин, перший секретар (московський намісник в Україні) В. Щербицький разів із двадцять висловив своє низькопоклонство і свою собачу відданість ЦК КПСС та його генеральному секретареві Л. Брежнєву. В ритуалі низькопоклонства перед кремлівським ханатом на партійних збіговиськах підкреслюється, що комуністичну партію для України оформив Ленін. Саме таким способом він допоміг московським большевикам «включити» Самостійну Українську Державу, створену після розвалу російської імперії, в імперський комплекс, т. зв. СССР.

В. Щербицький, підкресливши повну слухняність і покору «бойового імперського загону» в Україні, який він очолив після усунення П. Шелеста, заявив таке: «В розв'язуванні корінних завдань господарського й культурного будівництва ЦК КПУ завжди виходив із директив і настанов ЦК КПСС. Завжди спирався на поради Генерального секретаря, Політбюро і Секретаріату ЦК». Отже, в покорі слухав і виконував все, що вимагав кремлівський ханат імперської партії. Відповіли йому «гучними оплесками» 2,316 делегатів «бойового загону», що налічує в Україні 2,625.000 членів. Національний склад делегатів Київського з'їзду був такий: українців — 1,695, росіян —

567, інших національностей — 62. Майже усі учасники З'їзду (96,2%) нагороджені орденами і медалями.

За Брежнєвського володіння дуже обильно нагороджують партійний актив різними орденами і медалями, чим намагаються стимулювати будову «отечественного» соціалізму. Орденоносна знать, зібрана в Київському палаці, слухала монотонне читання промов і, як добре витренована зграя вислужників, на кожне самохвальство звітодавця про «осяги» у виконанні плянів п'ятирічки нагороджувала його оплесками. А заяву про особливі досягнення СРСР «на фоні глибокої кризи, що потрясає капіталізмом», орденоносна знать зустріла «гучними й довготривалими аплодисментами».

В усіх галузях будівництва «отечественного» соціалізму «суверенна колонія» УССР, як твердить звітодавець, завдання виконала, навіть у сільському господарстві. Не зважаючи на великий недобір зерна в цій п'ятирічці, директивні пляни, встановлені 24-им З'їздом КПСС, за твердженням В. Щербицького, здійснені. Але, хоч пляни й виконано, як заявив Щербицький, шість областей (Сумська, Ворошиловградська, Хмельницька, Донецька, Львівська і Одеська) «не розв'язали корінних питань сільського господарства», також у промисловості тих областей «частина підприємств не виконала плянів».

Успіхів у сільському господарстві імперії, за твердженням В. Щербицького, досягнуто завдяки «мудрій політиці» в сільському господарстві, яку започатковано на березневому пленумі ЦК КПСС 1965 року, себто після захоплення влади Брежнєвим. Згодом намічена програма для сільського господарства доповнювалась всебічною його інтенсифікацією і комплектною перебудовою. У звітній період КПУ — республіканський загін КПСС — проробив велику працю для поліпшення сільського господарства, — вклав великий капітал у технічну механізацію. А наслідки «мудрої політики» відомі: протягом дев'ятої п'ятирічки уряд СРСР змушений кожного року купувати збіжжя і різні сільсько-господарські продукти у США, Канаді та інших країнах вільної економіки.

Недавно міністерство сільського господарства США повідомило, що в 1976 році уряд СРСР почав закуповувати кукурудзу і пшеницю додатково до закупленого в минулому році. Теперішній закуп, додатковий, як виглядає, мав би бути не менший, як торішній. А разом із тим торговельні органи СРСР вже шукають за компаніями, які торгують збіжжям, щоб скласти умови на закуп американського зерна з урожаю 1976 року. Про це навіть згадки нема у звіті Щербицького. Промовчано і катастрофічний недобір цукрових буряків в Україні, а вона ж головний постачальник цукру для імперського комплексу. Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР закуповує велику кількість цукру на світовому ринку, вже закуплено 140,000 тонн.

За негаразди в господарстві імперії перший секретар ЦК КПУ обвинувачував «хитромудрих горекерівників». Вони, сердито говорив він,

»замість того, щоб мобілізувати резерви для збільшення виробництва, добиваються заниження плянів, або безпідставного корегування їх протягом року», очевидно, щоб обнизити схвалені річні пляни. Таким вчинкам «хитромудрих» приділено багато уваги. Мабуть, «недержавницьке ставлення» до плянів «мудрої партії» не поодинокі випадки, а досить поширене явище серед партійної знаті. »Ділові нероби«, як названо »хитромудрих« технократів, не вміють організувати праці на підприємствах відповідно до сучасних вимог, — дорікав В. Щербицький орденоносцям, присутнім на З'їзді. »Ділову напругу«, якої вимагає партія, вони підмінюють »засідательською метушнею і паперовістю«.

А партійні керівники міністерств, відомств, замість того, щоб побоювати »ділове неробство«, часто потурають йому. »Недопустиме таке становище, — гнівався московський намісник, — коли працівник із своїми обов'язками не справляється, втрачає гостроту, неправильно поводить, але питання про його заміну довгий час не вирішується. А як й вирішується, то таких людей (»ділових нероб«) переводять на інші керівні посади«. Докір звітодавця викликав »пожвавлення у залі«. А як почали дискутувати, то про негаразди керівництва багато говорили самі собі, що треба зробити, щоб керівництво діяло, згідно з науковими сучасними вимогами в управлінні життям.

Але, як видно, сучасне партійне управління усіма галузями народного життя дуже далеке від вимог сучасності. В централізованому керівництві імперської партії багато хаосу і її »бойовий загін« в Україні не в силі його подолати. Не помагає і постійна виховна праця партії, щоб організаційно-політично зміцнити її керівництво та виховати в трудящих »отечественний« патріотизм. В т. зв. УССР працює два мільйони лекторів, пропагандистів і агітаторів, а крім цього партії допомагають культурні, наукові і літературні сили удосконалити методи її керівництва в накинненні Україні »отечественного« патріотизму.

Наполегливо працював ЦК КПУ, твердив московський вислужник, щоб »утвердити почуття загальнонаціональної (російської) гордості в Україні«. А клятві вороги — »реакційні кола« і всі »антирадянщики« — перешкоджають цьому. Не забув В. Щербицький і »буржуазних« націоналістів, які буцімто допомагають тим колам у їхніх спробах »втручатись« у внутрішні справи »Радянського Союзу«, щоб »розпалювати демагогічні кампанії«. А »емігрантські українські буржуазно-націоналістичні організації« (в доповіді їх названо »підспівувачами« ворожих московському соціалізму кіл) своїми »підступними і витонченими спробами пробують розхитати, підірвати устої соціалізму«.

Розхвалюючи високу дійовість в ідейно-політичній роботі ЦК, звітодавець підкреслив, що в боротьбі із ворожими силами партія »дістає зростаючу підтримку організації (прогресивних) громадян українського походження у США і Канаді та в інших державах«. Цілком зрозуміло, що »зростаюча підтримка« сама не зростає, її організують, уна-

прямлюють і нею керують кадри «бойового загону КПСС» в Україні. У 1960 році майор шведської армії П. Лінгрен опублікував в офіційному органі шведської армії дуже цікаві відомості про підготовку на терені СРСР кваліфікованих шпигунів для США і Канади. Вишколюють їх протягом п'яти років у спеціально організованій для цього зоні, названій «Мала Америка», яку посилено охороняють від людського ока. Для майбутніх шпигунів, яких спеціально добирається з-поміж студентів високих шкіл, створено такі життєво-побутові умови, які нагадують життя в американському місті. Дібрані здібні люди, крім вивчення шпигунського ремесла, мають удосконалюватись у мові (крім англійської мови іншої в зоні не вживається) та вчитись жити «по-американському». Через п'ять років такого тренування в «американських» умовах, виходять кваліфіковані шпигуни, яких і скеровують до США і Канади для організації ідейно-політичної диверсії, що її називають «підтримкою бойового загону» КПСС.

Як осяг в діяльності ЦК, на З'їзді підкреслено, що «художня інтелігенція міцно стоїть на позиціях партійності і народності», себто примушено її «віддано» допомагати партії у боротьбі з українською національною ідеєю. Прodeклямувавши перед З'їздом заявлені принципи соцреалізму про «партійне бачення і класовий підхід» у творчості, чого вимагається від «художньої інтелігенції», В. Щербицький заявив, що все ж «далеко не всі твори відповідають цим вимогам». «Художня інтелігенція» (яке незугарне й примітивне окреслення!), поставлена на службу партії і під її контролю, працює — як окреслив він — «без надхнення», тому й багато її творів «поверхові змістом, художньо недосконалі».

За намісництва В. Щербицького ідеологічно-політичний тиск на культурно-творчі і літературні сили ще збільшився, у них відібрано людську гідність, тому й прийшов ще більший занепад національно-культурної і літературно-мистецької творчості. Творчість під каралом «бойового загону» в Україні не задовольняє замовників. Чого доброго в десятій п'ятирічці перед культурно-творчими силами партія поставить вимогу: творити «за надхненням» і дасть директиви, як шукати «резервів надхнення» у виконанні замовлення партії.

В. Козаченко, перший секретар Правління Спілки Письменників України, як добре вишколений «отечественний» покірний коритник, прославивши Леоніда Брежнєва на початку свого виступу, хвалився з'їздові: «В минулу п'ятирічку письменники України працювали впевнено, енергійно і надхненно». Аж на одинадцятьох найважливіших новобудовах запроваджено «літературні пости», що — буцімто — «поглибило» інтерес письменників до теми «робітничого класу», як і до теми «людини праці» — «головного героя радянської літератури». Нарисами і репортажними звідомленнями з «літературних постів» забиті сторінки журналів «на украинском языке», але все це дуже далеко від художньої літератури, про що знає і В. Козаченко. На шостому Пле-

нумі Спілки Письменників України, перед З'їздом «бойового загону», про це говорили, але він з обуренням відкидав правдиві твердження про занепад і відставання советської літератури від європейських літератур.

За посиленої брежнєвської колоніальної політики московсько-імперського царства, скерованої на ліквідацію нерусских націй, українська література, як і вся національно-культурна творчість, вже на межі спустошення. І хоч В. Козаченко знає це, він перед вельможами «бойового загону» КПСС, зібраними в Київському палаці, брехливо твердив, що «атмосфера в середовищі творчої інтелігенції нашої республіки, як і всього Радянського Союзу, в цілому хороша, творча». В царстві імперсько-большевицької сваволі, з його політикою національно-культурного винародовлення, яка ведеться в Україні, не може бути творчої атмосфери. Творчість, сперта на сваволі оскотиненої знаті чужого «отечества», в якому судять і переслідують навіть за спробу мислити не за догматичними глаголами «бойового загону», несполучна з творчим надхненням, а тільки в ньому твориться справжня література.

Перший секретар Спілки Письменників України обурювався на тих, хто обходить згубний для творців соцреалізм, із його вимогами, щоб творці показували людське життя таким, як велить партія, хто пробує наслідувати західню творчість. «Митці глибоко усвідомлюють свій обов'язок перед суспільством... — говорив він. — І раптом з'являються горетейоретики, які намагаються запровадити так званий критичний реалізм, здебільшого маскуючи цим терміном звичайне очернительство». А є й такі мистці, які хочуть «побавитись у піддавки і почати у власних творах наслідувати закордонне читиво»... Таким відступникам від партійних догм на З'їзді сказано: «Не смей суждения иметь», «творчий метод у нас один — соціалістичний реалізм».

Економічні й соціальні завдання України в десятій п'ятирічці «з'ясував» О. Ляшко в доповіді «Основні напрямні розвитку народного господарства ССРС на 1976-1980 роки». Вже в самій постановці про розвиток народного господарства на десяту п'ятирічку визначено колоніальне становище УССР, як складової частини імперського комплексу ССРС. Доповідь О. Ляшка обговорили, щоб постановити: виконати все, чого вимагає московська метрополія.

З'їзд «образ» дібраний і схвалений у Москві склад ЦК КПУ — керівництво «бойового загону» КПСС в Україні із 191 членів (досі було 144). Серед дібраних дуже багато «знатних», прізвища яких закінчуються на: -ов, -ев — Соколов, Гуров, Гусев і подібно: «Тут русский дух, тут Русією тхне». Так велів ханат з Кремля, наближаючи ЦК КПУ до давньої Малоросійської Колегії. А В. Щербицький, ставши першим секретарем ЦК КПУ, проголосив: «Хай живе КПУ — бойовий загін КПСС!».

20. 3. 1976 р.

Іван ОВЕЧКО

З ЕМІГРАЦІЙНИХ МЕТАМОРФОЗ

«ДОЗВОЛЬТЕ НЕ ПОГОДИТИСЯ»

За право вживати цих слів — *«Дозвольте не погодитися»* — на практиці боролися і вмирали будівники й засновники таких відносно вільних сьогодні держав, як Америка та інші. І вони перемогли, досягнули це право і ним широко користуються і сьогодні політики різних напрямків, журналісти різних переконань, як і все населення кожної демократичної країни. Користуємось і ми, українці, тим правом у вільних країнах, тільки не завжди в українському суспільстві, в українській пресі, зокрема в так званих делікатних чи контрверсійних питаннях української дійсності. Тому українському журналістові часто доводиться робити кілька копій своєї статті та розсилати до багатьох газет одночасно, з надією, що хоч одна з них видрукує статтю, в якій автор висловлює свої думки, що не повністю згодні з думками тих, які вирішують про вміщення чи невміщення статті в даній газеті. Бо оте *«Дозвольте не погодитися»* за довгі роки української еміграції не знайшло ще свого, як кажуть, громадянства в українській практиці.

А тим часом хай буде вільно мені в оцій статті не погодитися саме з тією хвилиною метаморфози в українському морі, що, на мою думку, загрожує нам, українцям на чужині, країнам, у яких живемо, а зокрема нашій рідній Україні. А загроза в тому, що з нагоди визволення одного українця з московсько-большевицької неволі ми почали в нашій пресі інтерпретувати марксизм і комунізм у зовсім іншому світлі, ніж дотепер. І все це лише тому, що визволений українець — марксист, комуніст, але — нібито самостійник, який називає себе неомарксистом, себто марксистом якогось нового гатунку, який снить про комунізм із демократичними засадами, вольностями і т. д. Уже появляються в нашій пресі статті, які намагаються переконати нас, що *«комунізм з людським обличчям»* — не така вже й погана чи шкідлива ідея для нашого народу в Україні, чому б і ні? Є навіть закиди українській еміграції за те, що вона відкидає навіть соціалістичні ідеї в той час, коли в багатьох західних країнах соціалістичні партії при владі. Пишуть у наших деяких газетах так, начебто ми, українці, такі сліпі, що не бачимо різниці між соціалізмом деяких західних партій і комунізмом взагалі. Пишуть так, ніби ми не знаємо, як далеко і чому саме так ідуть західні соціалісти в своїх практичних застосуваннях соція-

лістичних теорій, а як далеко йдуть там, де комунізм прийшов до влади. Одним словом, метаморфоза повним ходом. Метаморфоза через ніч, як тільки довідались, що визволений із советської психолікарні — марксист-комуніст, але — «український самостійник».

Дозвольте не погодитися з такою тенденцією! Самостійність України — мета нашого життя і боротьби нашого народу. Але не торгуймо волею українського народу взамін за візію такої «самостійности»! Самостійність бо України під гаслом марксизму-комунізму — це міраж в уяві прихильників небезпечного експерименту. Ба, навіть якби таке й сталося, за таку «самостійність» наш народ заплатить тим, без чого і самостійність нічого не варта, — волею, свободою. А під цими словами — воля, свобода — кожний народ розуміє не тільки рідну мову і національну культуру, а й національну державу, свободу економічного розвитку як країни вцілому, так і кожної особи зокрема, та свободу у всіх сферах людського життя. Ніякий комунізм, ані неомарксизм найпатріотичніших українців-самостійників не принесе нашому народові тієї волі, тієї свободи.

Тому дозвольте не погодитися з переборщеною реклямою марксистсько-комуністичних ідей тих в'язнів-українців, які вийшовши на волю поширюють ті ідеї на згубу України і шкоду вільному світові. Боротися бо проти сваволі московських тиранів у т. зв. ССРСР, виходячи із залогень марксизму-комунізму, — це одна річ (зрозуміла з огляду на умови), але пропагувати марксизм-комунізм на волі — дозвольте з цим рпшуче не погодитися.

КОМУ ПОМАГАТИ?

Українська еміграція, що називає себе політичною, опинилася в глухому куті за першої ж нагоди політичного іспиту щодо стійкості своїх національних постулатів, завдань і мети свого існування, коли першому українському політичному в'язневі вдалося визволитися з тюрми народів і потрапити у вільний світ. А сталося це тому, що той колишній в'язень, як виявилось, вважає себе за переконаного марксиста-комуніста, збирається і на волі боротися за те, від чого загинули мільйони українців у минулому, хоч свій марксизм-комунізм він малює в рожевих фарбах демократизму, людяности, гуманности і т. п. А головне — він за самостійну Україну, в якій і збирається будувати той комунізм «із людським обличчям». Цього було досить, щоб наша політична еміграція опинилася в сліпому куті: давати й далі моральну і матеріальну допомогу, що їх було заповіджено ще перед визволенням в'язня, чи подивитися тверезо Правді у вічі і визнати свою помилку?

На жаль, велика частина т. зв. політичної еміграції (якщо судити по нашій пресі) воліє й далі допомагати поширенню комуністичних ідей

у вільних країнах світу, бож, мовляв, он навіть деякі європейські комуністичні партії «демократизуються», відкидають «диктатуру пролетаріату», отже — комунізм міняється... А тим часом на той гачок піймалися тільки деякі українці, а світова преса негайно розкусила нову затію європейських комуністів. Українцям же просто ніяково: ще вчора нарікали на велику кількість марксистських професорів по чужинецьких університетах, а сьогодні самі ж просять ті ж університети прийняти українського марксиста; ще вчора ворогом України був комунізм і московський імперіялізм, а сьогодні виправдують «українських» комуністів; ще вчора робили грошові збірки на допомогу у визволенні України від комунізму й московського імперіялізму, а сьогодні збирають гроші на «українського» комуніста чи якогось неомарксиста. Бож він, бачте, «самостійник»!

Запаморочена фактом визволення першого українського політичного в'язня українська політична еміграція прийняла за аксіому, що в тюрмах ССРСР караються тільки українські комуністи та марксисты, якщо вони самостійники. Про існування в'язнів-антикомуністів у московській комуністичній імперії наша преса пише мало або й зовсім не пише, їх ніби нема. За аксіому прийнято й те, що, мовляв, усі ті в'язні, що захищають в ССРСР людські права, користуючись у тій боротьбі марксистсько-комуністичною плятформою, вірять у ту плятформу, і тут, на волі, вони всі виступали б за реалізацію постулатів марксизму-комунізму. Отже, мовляв, нема іншого виходу — треба їм помагати, бо інших — самостійників-антикомуністів — просто нема...

Велика частина нашої т. зв. політичної еміграції також хитрує: ми, мовляв, не побороємо українського марксизму-комунізму з метою дати можливість таким колишнім в'язням мобілізувати світову опінію лівих, рожевих і червоних політиків у західньому світі для пропаганди української самостійности. Занадто бідна така «хитрість»! Самогубна тактика. Ті ліві, рожеві і червоні чужинецькі політики мають куди більше шансів обдурити-перехитрити нас, українців, ніж ми їх.

Помагаючи українським марксистам-комуністам на чужині, ми забуваємо одну «малу» деталь: тим самим помагаємо комунізму у всьому світі поневолити ще й країни вільного світу. Засліплені фантазією української самостійности на плятформі комунізму — хай і «гуманного» чи «з людським обличчям» — та марксизму, ми тим самим готуємо чорну майбутність і для наших дітей, внуків і правнуків — а їх уже сотні тисяч — у країнах сьогоднішнього вільного світу. Цього нам наші нащадки не простять ніколи. Не простять нам цього і наші брати й сестри в Україні.

Той, хто жив у «комуністичному раю», терпів або бачив, як інші терпіли, ба навіть той, хто належно вивчав комуністичну теорію і практику, не минаючи «ніже тієї коми», — той не буде помагати комуністові-марксистові на чужині, навіть хоч би й «українському».

»ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ« У СПРАВІ ПЛЮЩА

Після публікації мого »Відкритого листа до Л. Плюща« в українській пресі я одержав кілька листів від різних читачів з гратуляціями за перший відвертий голос в цій делікатній і для багатьох контроверсійній справі. Але був один лист і від читача, який чомусь навіть зворотньої своєї адреси не подав та який закінчив свого листа такими словами: »Залиште Плюща в спокої!« І хоч це був лиш один голос непогодження з моїм »Відкритим листом«, а до того ще й анонімний, я волю тут повторити його слова, щоб ми, українці поза Україною, і справді залишили в спокої Л. Плюща.

Залишімо Плюща в спокої і не робім з нього героя на сторінках наших газет, бо, промучившись два роки в советській психолікарні, він і далі стоїть на марксистській платформі якогось там »гуманнішого комунізму«, отже нічого не навчився і в герої не годиться.

Залишімо Плюща в спокої і не робімо кривди українцям-антикомуністам в Україні, популяризуючи українця-комуніста у вільному світі лиш тому, що він снить про »самостійну комуністичну Україну«.

Залишімо Плюща в спокої і не запрошуймо його на доповіді, дозволяючи йому ганьбити українців-повстанців, що клали свої голови в боротьбі проти комуністичної сваволі Москви і нацистських плянів Гітлера перетворити Україну на свою колонію, вмираючи за волю України, а не за комунізм у ній.

Залишімо Плюща в спокої і не хизуймося ним перед чужинцями, бо тим самим осміщуємо себе і наші ідеали в очах чужого світу, який і без того не завжди розуміє нас, а з приводу Плющевих заяв і зовсім ніколи не зрозуміє.

Залишімо Плюща в спокої і не просімо чужинецькі університети дати йому місце професора, бо і без Плюща марксистських професорів аж забагато в університетах вільного світу, від чого нове покоління хворіє на марксистську недугу і тим самим веде вільний світ до самозгуби, а в ньому і нас та наших дітей, внуків і правнуків. Хібащо він буде тільки математиком...

Залишімо Плюща в спокої і не дозволяймо через одну особу на поділ української еміграції, яка вже й так у багатьох сферах поділена, щоб не прийшлося майбутнім історикам повторити і про нас оте ганебне, але правдиве, — »самі себе звоювали«.

Залишімо Плюща в спокої і не поширюймо його незнання історії боротьби народів Азії, Південної Америки й інших країн проти комуністичної змови та не ображаймо волелюбних народів тих країн.

Залишімо Плюща в спокої і не шукаймо штучного виправдання його марксистсько-комуністичних переконань та не змішуймо ситуації в

сьогоднішній Україні, де явна боротьба за людські права може йти тільки «конституційним» шляхом, із ситуацією у вільному світі, де ті шляхи вільні.

Залишімо Плюща в спокої та вірмо, що серед тих, що сьогодні й далі терплять у московсько-большевицьких в'язницях і психолікарнях, є набагато більше переконаних антикомуністів і антимарксистів з ідеєю самостійної України, ніж таких, як Плющ, і їх — а не Плюща — вважаймо за справжніх героїв.

Залишімо Плюща в спокої! Даймо йому, як людині, належну нагоду або й допомогу для влаштування свого людського життя на новому місці поселення, але ігноруймо його політичну платформу українця-комуніста та стараймося, щоб вільний світ відкрив йому очі на історичні факти і на злочинність будь-якої комуністичної ідеології, в тому й «української», щоб у його душі зродилася віра в перемогу ідеї справді вільної Самостійної України.

Квітень, 1976 р.

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

БОРЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЕТСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріал і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Проф. д-р Іван ХОМА

ІДЕЯ СПІЛЬНОГО СИНОДУ 1629 РОКУ

ПЕРЕДМОВА

*»Вірність традиції минулого
є гарантією щасливого майбутнього«.
Папа Іван XXIII*

Українська католицька Церква переживає історичну хвилю свого завершення належної їй, як Східній Церкві, структури *патріархатом*. Кожна важлива і велика подія сколихує уми, міняє ситуації, вносить різницю поглядів чи й викликає полеміку. Такою подією у Вселенській Церкві став Другий Ватиканський Собор, що приніс обнову для Церкви у її праці в сучасному світі і для його найближчої майбутності. Його постанови сколихнули теж існуючим станом. Церква в історії постійно оновлялась під впливом Святого Духа, бо людський елемент в ній постійно такої обнови потребує, як потребує постійної обнови кожна душа. Той же Ватиканський Собор поставив ясно і недвозначно те важливе питання патріархатів, якими рядились від перших століть Східні Церкви, а навіть ціла Вселенська Церква на чолі із першим Патріархом, наслідником Петра в Римі. По століттях непевности і взаємного незнання між латинською Церквою і Східніми Церквами Декрет *»Про Східні Церкви«* розвіяв усі сумніви і неясності: *»Тому, що патріархальна інституція в Східних Церквах є традиційною формою управи, Святий і Вселенський Собор бажає, щоб там, де знайдеться така потреба, були встановлені нові патріархати, яких установа застерігається Вселенському Соборові або Римському Архидієєві«*.

Від цього пункту почались наші старання про завершення нашої Церкви патріархатом. Тут треба дещо уточнити. Для нас питання патріархату було зовсім *не новим*. Питання патріархального устрою, як традиційної форми управи Східних Церков існувало в нас зараз із приходом християнства і виникло виразно, коли Русь-Україна за Володимира стала імперією. Історики твердять, на основі деяких фактів, що Володимир наслідував Візантію, тому з певністю мріяв бачити свій престольний город Київ осідком свого патріарха. Замолода була його держава, щоб це відразу досягнути. Хоч не так дуже пізніше, бо лиш п'ять століть, досягнув це суперник Києва — Москва.

Все ж Київ і Київський Митрополит впродовж століть досягнули *права рівні патріаршим* і Митрополит Рутський міг писати в 1629 році: *»...хоч Митрополит Руси справді віддавна має патріарші привілеї*

і тепер їх уживає, що підтвердили Климент VIII і інші папи, так, що йому нічого не бракує до повноти патріяршої влади крім титулу патріярха... За цей титул патріярха (не за права — вони були й залишились) почались наші старання по Ватиканським Соборі. Ішло, отже, практично не про встановлення нового патріярхату, а завершення його. Ціла справа, однак, набрала чимало ускладнень і непорозумінь, включно із політичними комплікаціями у нашій еміграційній дійсності.

Змагання за це завершення, себто формальне одержання титулу до досі посідає історичних патріярших прав, мають за собою вже повних 350 літ історії. Для істориків — це знаменита тема, щоб прослідити всі ті старання (і не-старання) наших Владик і нашого народу для закріплення своєї Церкви на важкій позиції на Сході Європи між двома сильними східними патріярхатами — візантійським і московським з одного боку і латинською польською Церквою з другого. Становище її було не легке з усякого погляду. Україна своїми багатствами була ласим куском для кожного сусіда. Берестейська Унія в 1596 році була великим кроком до незалежності себе від усіх небезпечних впливів. Тому була й початком старань за те завершення. Спроби повторялись і для історика цікавим буде прослідити й ті проміжки часу між поодинокими змаганнями за те завершення, чому їх не було, чому ті старання гасли, то знову появлялись.

Таке перше важливе старання за одержання титулу патріярха для київської Митрополії було двадцять літ після складення унії. Почали його наші єпископи і то з великою метою і рацією: об'єднати всю Україну для святого з'єдинення. Частина України спротивилась унії з осторожності перед можливими польськими колонізаційними планами, і ця осторожність була слухна, що показалося у війнах козаків з Польщею. Наші далекозорі тоді Владики годились у глибокому євангельському дусі, щоб першим патріярхом став, власне, один із православних — киево-печерський архимандрит Петро Могила, людина високоосвічена і повністю гідна стати першим патріярхом України. По-людськи сказавши, то був би спасенний крок для унії, для майбутності України і для Вселенської Церкви на Сході. Це бачили навіть бистрі спостерігачі в Римі. На жаль, ця велика перша спроба не вдалась. Не вдалися і пізніші. Ми є сучасниками чергової спроби у складних історичних часах. Дехто з нас зайняв становище очікування, дехто поставився до тих заходів зовсім негативно, інші стали на становищі гостро невиправданого легалізму. Наші заходи однак базовані на певній традиції і правах, до яких бракує лиш титулу і, на жаль, тільки це стало дивною перешкодою.

Щоб у цій справі мати ясний і певний погляд, що не йде тут про щось «нове», «незвичайне», «протилежне існуючій легіслації», видаємо цю скромну працю, в якій побачимо перші кроки тих заходів, що тепер продовжуються. Побачимо ту традицію, на якій хочемо будувати

щасливу будучину нашої Церкви й України. Хоч старання творців унії не увінчалися успіхом, щоб завершити структуру нашої з'єдиненої Помісної Церкви патріархатом, але вони залишили пізнішим поколінням і нам велику науку і заохоту до дальших заходів і змагань, науку про правдиве бажання єдності Христової Церкви, науку теж про правдивий екуменізм, якому сьогодні присвячується стільки труду.

Ця мала праця має ширше тло, бо досліджує щирі заходи українських Владик — православних і уніятських — зійтись разом та спільно обговорити знаки і потреби часу на спільнім соборі в 1629 році, до чого, на жаль, не дійшло. Передумовою до цього було *завершення властей* київського Митрополита титулом *патріярха*, бо, як писав Рутський: »ввесь нез'єдинений нарід дуже почитає і величає це ім'я« (патріярха). Сподіємось, що ця праця освідомить багатьох, приведе до пригадувань і застанови глибше приглянутись цьому важливому питанню. Праця написана скромно, безпретенсійно і безтенденційно, як учив християнський писатель початку IV століття, єпископ Лукіян: »Тільки одній істині-правді повинен приносити жертву той, хто хоче писати історію«.

Даємо її в руки читачам з надією, що всі знайдуть в ній потрібний корм, сподіємось, що наш патріархальний організований рух знайде в ній теж скріплення для дальшої своєї праці, а над усе, думаємо, що на початку наведене мотто із слів Папи Івана XXIII пригадає нам важливу справу — берегти свій зв'язок із нашим минулим, у якому було серед лихоліть і трагедій стільки світлих сторінок, стільки великих Богом посланих мужів, щоб таким способом берегти свою ідентичність і з тим іти назустріч будови майбутнього.

о. д-р І. Музичка

*

СПРОБИ РЕЛІГІЙНОГО ЗАМИРЕННЯ

Ідея спільної зустрічі з'єдинених і православних виринула ще перед 1617 роком¹, а справу спільного синоду предложено на сеймі в 1623 р. у Варшаві². В наступні роки ті спроби релігійного порозуміння продовжувалися³ і треба відмітити, що це сталося після багатьох років полеміки, а навіть насильства (*мучеництво архієп. Йосафата Кунцевича в 1623 р.*). Подиву гідне те, що в обох противних собі таборах знайшлися провідні люди, котрі зуміли стати вище і простягнути собі руки.

На початку 1629 р. знову стала актуальною справа спільного синоду, про неї писав митр. Рутський 25 березня 1629 р. до Конгрегації Поши-

1) Tanczuk D.: *Quaestio patriarchatus Kiowiensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum* (1582-1632), in "Analecta OSBM", vol. 1, Romae 1949, p. 123-129.

2) Грушевський М.: *Історія України-Руси*, т. VIII, Нью-Йорк, 1956, стор. 13; Жуковський А.: *Петро Могила й питання єдності Церков*, Париж, 1969, стор. 124.

3) Там же, стор. 124-126.

рення Віри⁴, а в листі з серпня 1629 р. (з Холму) з'ясовує її ап. нунцієві Сантакоче так: «... Вже більше ніж 10 років, на закиди православних на сеймах проти унії і з'єдинених, була відповідь, що нема іншого середника для замирення з уніятами, як спільна зустріч, де одна частина може висловити свої жалоби проти другої і, навпаки, вислухати та й відповісти на закиди. Майже на всіх сеймах була про те мова, але православні ніколи не погоджувались на це. Щойно на останнім сеймі, на здивування всіх, згодились. На це згодився, висланий нами (жидичинський) архимандрит (Баковецький)⁵, супонуючи, що Його Святість і Апостольський Престіл на це згодяться, бо про те вже була мова стільки разів. На це дали згоду архієпископи (Гнєзненський і Львівський), вони самі це пропонували православним, бо переговори між нами і православними, з доручення сенату, відбувались у їх палаті, і за відомом тодішніх апостольських нунцій, і я був тої самої думки. Закидав я архимандритові, що в трактуванні цієї справи, а передусім в укладанні цілї, не співпрацював тісно з Вашим Преосвященством та й не зробив так, як треба⁶.

Деякі доповнення про заходи в справі спільного синоду подає еп. Р. Корсак в листі з 1 лютого 1630 р. із Жировиць до ап. нунція Сантакоче, в якому він пише, що 1626 року вислав його митр. Рутський до Варшави на сейм із різними справами, а передусім з наміром виведати в короля листи щодо провінціального синоду, згідно з письмом папи Урбана VIII, яке еп. Корсак привіз з Риму, щоб руські владики що чотири роки відбували провінціальный синод. Митр. Рутський і еп. Корсак були переконані, що з чим більшим авторитетом відбудеться цей перший поунійний синод, тим більшим буде його успіх і меншими будуть труднощі. Бо були такі, що хоч і знали про папське брєве і прихильність короля в справі синоду, то в кривому світлі пояснювали, приватно і прилюдно, старання митрополита щодо скликання синоду та й домагались ще згоди латинських єпископів (польських) на цей синод, зокрема тих, на яких території він мав відбутись. »А що вони робили б — каже еп. Корсак — якби синод відбувся без відома короля?»⁷

Коли еп. Корсак прийшов до Варшави, то на сеймі застав сенаторів: Евстахія Воловича — виленьського єпископа, Лева Сапіру — вилень-

4) Septyckij A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. IX-X, Romae 1971, pag. 713. Cfr. Haluščynskij T. T. — Welykij A. G.: *Epistolae Josephi Velamin Rutskij Metropolitae Kiowensis catholici (1613-1637)*. Romae 1956, p. 229-230.

5) »На варшавському сеймі, що відбувся в лютому 1629 р., православні послы М. Кропивницький і Л. Древинський домовилися з уніятським послом архимандритом Й. Баковецьким про спільний собор, про що король радо видав наприкінці березня 1629 р. універсал, в якому визначив спільний собор православних з уніятами 28 жовтня 1629 р. у Львові. Перед тим мали відбутися два окремі собори 9 липня 1629 р.: православний у Києві й уніятський у Володимирі». Жуковский А.: *Петро Могила й питання єдності Церков*, стор. 131.

6) Septyckij A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. IX-X, pag. 732-733.

7) Ibidem, pag. 750. Cfr. Kaminskij E.: *De potestate Metropolitanorum Kiowensium-Halicenstium (1595-1805)*. Romae 1969, p. 129.

ського воєводу і воєводу Януша Скуміна-Тишкевича. Всі три сенатори добре знали наші церковні справи, бо Скумін-Тишкевич був греко-католиком, а Волович і Сапіга з уродження також греко-католики. Вони в присутності короля чули, як уся шляхта прохала, щоб король із сенатом якимсь способом довів до релігійного замирення, і що всі однозгідно домагались, щоб православні згодились на спільний синод з уніятами, який мали небаром скликати митр. Рутський і король. Але православні не згодились⁸.

Три тижні після закінчення сейму король видав грамоту до «стану духовного і світського релігії греческої» про скликання синоду в м. Кобрині восени 1626 р. «для обговорення потреб і покою церковного». Хоч у грамоті нема виразної згадки про участь православних у синоді, то однак «ціль — переговори і порозуміння уніятів із православними була, розуміється, всім ясна і звісна»⁹.

Під час Кобринського синоду прийшли до Кобриня і деякі православні, бо думали, що й вони покликані на цей синод, та й за згодою отців синоду були присутні на першій сесії. Одначе, слухаючи промови митр. Рутського про створення нової семінарії, залишили синод з переконанням, що на ньому обговорюються і вирішуються справи з'єдинених, заявляючи, що якби в грамоті скликання синоду було сказано, що мають брати участь і нез'єдинені, то радо прийшло б багато більше¹⁰.

Увага сейму в 1627 р. була зосереджена на загрозі шведської війни і справу релігійного замирення відкладено на 1628 рік. Вкінці 1628 р. православні на сеймі у Варшаві приготували сеймову конституцію, некорисну для з'єдинених, і хотіли, щоб король її підтвердив, одначе він, остережений апостольським нунцієм, відмовився, але запропонував знову спільний синод і православні остаточно згодились, прохаючи універсалу короля з означенням дати синоду, місця, спокою і ненарушності. Ця відомість викликала загальне одушевлення, бо всі бажали релігійного замирення, і вважали, що спільний синод це найкращий спосіб порозуміння, та й сподівались згоди на це Апостольського Престолу¹¹.

Апостольський нунцій Сантакроче повідомив кард. Бандіні про заходи скликати спільний синод, уточнюючи, що архимандрит Баконецький, якого вислав митр. Рутський до Варшави на сейм із завданням пильнувати деяких церковних справ, без відома апостольського нунція, не тільки згодився на спільний синод, а й наклонював короля та деяких сенаторів, щоб дали повноважність відбутися спершу окремі синоди, а потім спільний. І король згодився на спільне прохання з'єди-

8) Грушевський М.: *Історія України-Руси*, т. VIII, стор. 13-14.

9) Там же, стор. 14.

10) "...discesserunt dicentes quod, si esset additum in litteris debuisse etiam convenire non unitos, libenter plurimi venissent". Septyckyj A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. IX-X, pag. 751.

11) *Ibidem*, pag. 752.

нених і православних та й з тою метою видав відповідні універсали. Очевидно, архимандрит Баковецький робив все в добрій вірі, переконаний, що спільний синод буде великим ділом для добра Церкви і душ. Однак кілька днів пізніше почув докори від апостольського нунція, що поступив неправильно. Крім цього, апостольський нунцій жалуввся на архимандрита митр. Рутському й остеріг його, що не можна скликати такого спільного синоду, хіба властю Папи. Не налякав він нічого королеві, бо королівські універсали вже вислано, і то в добрій вірі, щоб допомогти унії, чи забезпечити місце синодам. Мав він також на увазі й те, що православні не можуть скликати синоду без дозволу короля¹².

Православна ієрархія і духовенство поставилися прихильно до синоду¹³, митр. Й. Борецький від себе видав універсали, заохочуючи православних на київський собор. Спротивились православні шляхтичі і запорозькі козаки¹⁴.

В Конгрегації Поширення Віри 8 травня 1629 р. розглядали перший раз справу спільного синоду і рішили глибше її простудіювати. Для цього папа Урбан VIII призначив окрему комісію, якої членами були: кард. Бандіні, кард. Каппоні, кард. Дзаккія, о. Павлюціус (секретар Конгрегації Собору), теолог о. А. Орегіус, о. Г. Джустініані (пізніший кардинал) і о. Бранціус (домініканець)¹⁵. Незабаром після цього кард. Людовізі, префект Конгрегації Поширення Віри (листом із 15 травня 1629 р.) повідомив апостольського нунція, що «справа синодів, які там пробують зробити унії і нез'єдинені, властю короля, дуже важлива і гідна особливої уваги. Св. Отець поручив мені і ще двом кардиналам цієї Священної Конгрегації та деяким прелатам і теологам пильно її прослідити. Це буде зроблене і опісля, у свій час, Ви будете повідомлені»¹⁶.

Друге зібрання в справі спільного синоду відбулося 4 червня 1629 р. в палаті кард. Бандіні. В ньому брали участь кардинали: Бандіні, Каппоні, Дзаккія, о. Павлюціус, о. Орегіус і о. Джустініані. Під час зібрання прочитано листи апостольського нунція Сантакроче, митр. Рутського і дозвіл короля Зигмунта III на скликання окремих синодів католицького і православного, а потім спільного, а також письмо о. Миколи Новака, прокурора Руської Церкви, та й зроблено такі рішення:

1. Вислати інструкцію апостольському нунцієві, що не треба скликати таких синодів, доки нез'єдинені не повідомлять, що хочуть на них трактувати і що бажають від Св. Отця? Якщо вони наміряють тракту-

12) Дивись Лист апост. нунція Сантакроче до кард. Бандіні з 9 серпня 1629. Ibidem, pag. 728.

13) Крип'якевич Іван: *Нові матеріали до історії соборів 1629 р.* в «Записки Наукового Товариства імені Шевченка». Львів 1913. Т. CXVI, стор. 24.

14) Жуковський А.: *Петро Могила і питання єдності Церков*, стор. 131.

15) Septyckyj A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. IX-X, pag. 706.

16) Ibidem, pag. 707-708.

вати про правди віри, то такі синоди не конечні, бо догматична матерія належить до Вселенських Соборів, а не до партикулярних, та й на Фльорентійському Соборі вже вирішено спірні точки. Так само, якби йшло про унію нез'єдинених з св. Римською Церквою або про умови унії, то згадані умови не конечні, бо умови унії вже відомі з Берестейського синоду з часів папи Климента VIII і Св. Отець прийме їх на тих самих умовах¹⁷.

2. Написати до апостольського нунція, щоб принагідно звернув увагу королеві, що він не мав права давати дозвіл на скликання синодів русинів, ані наказувати, що на них мають рішати, бо ті акти належать виключно до церковної влади і тому треба, щоб король поправив свій едикт щодо згаданого дозволу і тільки запропонував те, що належить до безпеки синоду і усунення замішань¹⁸.

Третє зібрання Комісії в справі синодів відбулося 22 червня 1629 року. На ньому апробовано проект письма до апостольського нунція і рішено написати, частинно шифром, щоб він рішуче спротивився королеві, на випадок, якби король не хотів відкликати свого дозволу на скликання згаданих синодів, а ще більше, якби настоював на виконанні дозволу. Змінено інструкцію у тій частині, де мова про те, щоб апостольський нунцій довідався про матерію, яка мала б бути обговорювана на синодах, бо він повинен спротивитись скликанню синодів, не зважаючи на те, чи намічено на них дискусію про правди віри, чи про поучення нез'єдинених над тими правдами віри, чи про способи і умови складення унії, чи про унію. Бо щодо правд віри і способів та умов унії, то вищенаведені рації виключають такі синоди, а коли б ішло про поучення, то це могли б зробити визначні з'єдинені або латинники. Відносно унії, то нехай нез'єдинені єпископи насамперед заключають унію, бодай таємну, щоб згодом можна було проголосити її і підтвердити на синоді, скликанім за дозволом Папи.

Про титул патріярха, якого домагаються православні, не може бути й мови, доки не буде заключена і синодально проголошена унія¹⁹.

Тиждень пізніше (30 червня 1629 р.), в письмі Конгрегації Поширення Віри до митр. Рутського сказано: »Щодо синодів з нез'єдиненими русинами, про що Ви писали 25 березня, то висилається довше письмо до нунція в Польщі і від нього Ви довідаєтеся про думку Св. Отця і Священної Конгрегації, стараючись її письмо виконати і привести нез'єдинених до католицької віри, згідно з рішенням Фльорентійського Собору»²⁰. Мабуть, на це письмо митр. Рутський дав відповідь у серпні 1629 р. в листі до апостольського нунція, що нема іншої розв'язки, як спільна зустріч²¹.

17) Ibidem, pag. 710.

18) Ibidem, pag. 711.

19) Ibidem, pag. 712-713.

20) Ibidem, pag. 713.

21) Ibidem, pag. 732-739.

Того самого дня (30 червня 1629) кард. Людовізі, префект Конгрегації Поширення Віри, писав до апостольського нунція Сантакроче, що на однім недавнім партикулярнім зібранні розглянено дозвіл польського короля, даний русинам, з'єдненим і нез'єдненим, відбувати деякі синоди. Хоч в Римі вірять і переконані, що король, давши такий дозвіл, мав найсвятіший намір, одначе скликати синод і домагатися звіту із його рішень належить до церковної влади. Тому рішено, щоб апостольський нунцій, за найвідповіднішої нагоди, найлагідніше поговорив з королем на тему згаданого дозволу і вияснив йому, що канонічні синоди мають бути скликувані владою Папи. Король може бути на них присутній особисто або через представників, але тільки на те, щоб забезпечити мир. Так було на Берестейському синоді за папи Климента VIII. Це дуже важлива і делікатна матерія, бо йде про усунення актів, які згодом могли б впровадити дуже злий звичай, тому треба, щоб король відкликав те, що зробив і, може, проголосив. Поступати принагідно, з великою второпністю і так, щоб король, ставши суддею себе самого, поправив те, що є проти рішень св. Соборів, папських Конституцій, авторитету Отців і теологів²².

ІНСТРУКЦІЯ ІЗ 6 ЛИПНЯ 1629 РОКУ

6-го липня 1629 р. Конгрегація Поширення Віри видала інструкцію для апостольського нунція Сантакроче в справі спільного синоду з'єднених із православними. Нижче подаємо повний переклад цієї інструкції, бо вона стала директивою і для наступних апостольських нунцій у Польщі на цілі десятиліття й на неї часто покликувались заінтересовані.

»Майбутня справа синодів, що їх мають намір скликати русини, з'єднені і нез'єднені, спершу окремо, а потім разом, дуже важлива наслідками, які з них можуть вийти. Ваша Достойність, трактуючи про неї з королем та іншими особами, як зайде потреба, повинна поступати так:

1. Старатись пізнати програму синодів, зокрема спільного. Якщо б у програмі мало бути 5 точок про різниці між Західньою і Східньою Церквою, які вже більше разів визначено на Вселенських Соборах, останньо на Флорентійському, то переконати короля й інших, що не можна скликати синодів з цією метою, бо згадана догматична матерія непропорційна для партикулярних, провінціальних і національних синодів, вони не мають влади їх визначувати і вони вже визначені на Флорентійському Соборі, тому не можна над ними диспутувати чи піддавати їх під сумнів.

2. Якщо нез'єднені русини бажали б спільного синоду, щоб пізнати 5 точок вже визначених, то треба також перешкодити скликанню і приватно повчити їх про ті 5 точок.

22) Ibidem, pag. 713-714.

3. Якщо нез'єдинені хотіли б, на спільному синоді, обговорювати способи й умови складення унії, то і в цьому випадку треба спротивитись скликанню синоду, бо він не конечний, і на Берестейському синоді, за папи Климента VIII, запротоколовані способи й умови унії, на яких русини, тепер з'єдинені, приступили до унії, та й на тих самих умовах Св. Отець їх ласкаво прийме і буде для них щедрий ласками, відповідно до їх особистостей.

4. Якщо нез'єдинені єпископи бажали б згаданого синоду, щоб підтвердити унію серед свого народу, то старатись привести їх до унії з Апостольським Престолом, згідно з тою, яку зроблено на синоді в Берестю, а потім повідомити Священну Конгрегацію, щоб вона могла одержати дозвіл від Його Блаженства на канонічне скликання згаданого спільного синоду. Цей дозвіл не буде тяжко одержати, бо зникне перепона, яка тепер перешкоджала робити спільну зустріч русинів, з'єдинених і нез'єдинених, під авторитетом Папи.

5. Старатись довідатись про всі подробиці в короля, митрополита та інших, які поінформовані про руські справи.

6. Повідомити короля, що Св. Отець дуже бажає унії нез'єдинених і по-батьківськи заохочує всіма силами старатись про унію, не тільки з огляду на славу і службу Богові, а також для спокою і миру в королівстві, передусім у теперішні часи. Якщо нез'єдинених русинів не відтягнеться від послуху царгородському патріархові, то з розколом вони легко могли б прийняти кальвінізм (*Люкаріс*), а який він шкідливий монархіям, то видно у Франції, Німеччині й у самій Польщі.

7. Подати до відома митрополитові ту частину інструкції, яку апостольський нунцій буде вважати за відповідне, порадившись короля.

8. Щодо окремих синодів, то нез'єдиненим перешкодити через короля, якщо вони мають намір ще більше утвердити розкол. А з'єдиненому митрополитові пригадати, щоб, скликаючи синод, не користувався дозволом короля, а своєю звичайною владою і Його Святости, згідно з папськими письмами, які одержав раніше. На синоді не трактувати про догми, а про спосіб виконання умов Берестейського синоду, щоб зберегти однообразність другої унії з першою. На цей синод добре було б вислати двох кармелітів і ще з якоюсь особою, яка відзначається авторитетом, добротою і наукою, щоб були присутні при трактатах, які будуть укладати уніяти, бо справа унії нез'єдинених спільна для з'єдинених русинів і св. Римської Церкви, з якою мають злучитись згадані нез'єдинені»²³.

Крім цієї довшої інструкції, Конгрегація Поширення Віри дала апостольському нунцієві в Польщі, з тою самою датою 6 липня 1629 р., ще другу інструкцію, але коротшу і секретну, шифровану. В ній Конгрегація поручає апостольському нунцієві, щоб він, якщо король не схоче відкликати свого дозволу на скликання синодів і буде ріше-

23) Ibidem, pag. 718-720.

ний його виконати, йому рішуче спротивився і заборонив руським з'єдиненим єпископам брати участь на синоді з православними. Може також, як зайде потреба, послужитись латинськими єпископами та іншими духовними особами²⁴.

Дещо іншої думки в справі спільного синоду був секретар Конгрегації Поширення Віри монс. Франціск Інголі, і про це він залишив власноручну записку в збірці «Письма, реферовані на загальних конгресах» (том 337, листки 440-442)²⁵. Він писав її частинами, після другого і третього зібрання Комісії (4 і 22 червня 1629 р.), коли вирішувано, яке зайняти становище до ідеї спільного синоду уніятів і православних, і апробовано проект вищеподаної інструкції. Треба мати на увазі, що в 1629 році монс. Інголі вже 7 років був секретарем Конгрегації Поширення Віри і його називали «головою, тілом і ногами Конгрегації»²⁶, та й що він вважав за вказане залишити свою думку в Архіві Конгрегації для майбутніх дослідників історії.

ДУМКА МОНС. ІНГОЛІ ПРО СПІЛЬНИЙ СИНОД

Титул записки монс. Інголі про спільні синоди такий: «Думка Інголі про справу руських синодів». Ось її повний текст:

»В цій важливій справі три кардинали і два прелати з о. Горацієм Джостініяні були згідні, що треба спершу написати до нунція, щоб знати точки (матерію), які мають бути обговорювані на руських синодах, і питання, які хочуть ставити нез'єдинені.

Одинокий Інголі був протилежної думки, а саме, що було б добре дати зарядження, щоб згадані синоди відбулися, посылаючи нунцієві добру інструкцію, про зміст якої буде згадано нижче. Аргументи Інголі, що подані тільки тут, для належної застанови, а не щоб протиставитись осудові стільки особистостей, є такі:

1. Тому, що не треба проминути нагоди такої вигідної і такої довгобажаної, як пише митрополит (*Рутський*, 25.III.1629), щоб зустрітись на синоді із нез'єдиненими русинами й усунути упередження. Якщо злегковажити або відкласти цю нагоду, домагаючись того, що зарядила Конгрегація, а воно легко виглядатиме злишнім, тому що точки (матерію), про які хочеться знати містяться в дозволі короля і в листах нунція та митрополита, то Господь знає чи трапиться ще така нагода.

2. Тому, що цієї думки є згаданий митрополит і його прокуратор тут (о. *Микола Новак*), який багато разів казав, що нез'єдинені будуть мати трудність тільки щодо примату папи, бо щодо інших точок, то вони виявили, що легко приймуть те, що було рішене на Фльорентій-

24) Septyckyj A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. II, Romae 1965, pag. 95-96.

25) Ibidem, pag. 92-95.

26) Metzler Josef: *Francesco Ingoli, der erste Sekretär der Kongregation (1578-1649)*, in "Sacrae Congregationis De Propaganda Fide memoria rerum", vol. I/1, 1622-1700, Rom—Freiburg—Wien, 1971, pag. 197-198.

ському соборі. Вкінці, це думка короля, як видно з його дозволу, який заслуговує на велику пошану, бувши вельми розумною людиною, католиком, що бажає з'єдинення і йому сприяє й дуже добре знає справи свого королівства, в яким панує понад 40 років.

3. Тому, що нез'єдинені не можуть переважити голосами, бо їх тільки 4, а з'єдинених 8; ані наукою, бо не мають таких людей, як з'єдинені, які виховані в наших колегіях у Вільні, Оломунці, Відні, Брунсбергу і в Римі, і вкінці втратили найважливішого, якого мали, полоцького архієпископа Мелетія (*Смотрицького*).

4. Тому, що тепер митрополит навернув князів Острозьких, Заславського (*Олександра*) та інших вельмож-воеводів, які разом з королем надають великої ваги синодові в користь з'єдинених.

5. Тому, що на Берестейському синоді, що відбувся із зарядження Климента VIII для унії вже з'єдинених, було видно добрі наслідки, які дають такі збори, при піддержці дочасної влади, хоч тоді згадані князі і воеводи були нез'єдинені.

6 і останнє. Тому, що коли тепер не використати цієї нагоди, яка легко зникне, якщо відкласти, щоб знати найперше питання і точки, то нез'єдинені русини, знаючи, що вже подали їх в меморіалі, на основі якого був даний дозвіл короля, будуть думати, що таке поновне домагання — це викрут, щоб не прийти на конгрес. І слушно будуть жалуватись, що католики не хотіли послухати їх думки проти звичаю минулих часів, коли Церква завжди давала можливість еретикам і нез'єдиненим висловити свою думку на синодах, будуть думати, що з'єдинені боялися програти на подібних конгресах, тому що обороняють неправду. І, вкінці, що хочуть, щоб їм вірити не задля Св. Письма, Отців Церкви і соборів, а тому, що вони так кажуть, а такими думками вони ще більше укріплюють розкол в народах.

Справді такі конгреси з нез'єдиненими небезпечні, але небезпека дуже непевна, натомість користь дуже правдоподібна, з огляду на піддержку короля і вельмож, і з огляду на науку наших та незнання противників.

Не видно труднощі в тому, що не можна трактувати догм на провінціальнім синоді, які вже були визначені на Вселенських Соборах тому, що інструкцією для нунція цю точку усунеться, як буде сказано нижче.

І це не трудність, що ця справа незріла й неприготована і треба найперше, щоб вона дозріла й була приготована, пишучи до нунція, як це робиться звичайно. Тому, що ми дуже добре поінформовані про справи, які треба запропонувати нунцієві, щоб надати напрям згаданим синодам, можемо нижчеподаною інструкцією показати, як він має поступати, щоб справи, які треба трактувати на згаданих синодах дозріли і були підготовані так, щоб досягнути бажаний успіх, або, при-

наймні, якщо б не вдалось, сповнити наш обов'язок, докладаючи можливих способів для спасіння стільки душ.

Коротка інструкція для нунція, яку можна доповнити.

Найперше, Ваша Достойність прийме завдання скликати синоди і подбає, щоб він відбувся згідно з волею Папи, що Вам буде дано Апостольським письмом; подбає також, щоб король не брав участі у скликанні, а тільки своєю властю й опікою перешкодив замішанням, які могли б виникнути на синодах.

Перед загальним скликанням з'єдинених і нез'єдинених, Ваша Достойність постарается, щоб найперше відбувся окремий синод нез'єдинених і окремий з'єдинених. На цей синод (нез'єдинених) Ваша Достойність вишле одного єпископа, володимирського (Йоакими Мороховського), дуже освіченого, і одного-двох монахів або архимандритів із найбільш учених і вихованих у наших колегіях. Їх вишле на синод нез'єдинених, на якому вони, почувши їх пропозиції, повинні заявити їм, що коли вони, нез'єдинені, хочуть трактувати на загальному синоді про догми, які вже визначені на Флорентійському Соборі, то не треба, щоб згаданий синод відбувався. Поперше, не випадає, щоб такий малий і партикулярний синод перевіряв речі, вирішені загальним синодом. Подруге, якби вони навіть хотіли розглядати згадані догми, то не могли б зробити жодної дефініції через брак авторитету і влади, бо ті справи непропорційні для партикулярних синодів. А якщо мають намір трактувати про унію і способи, як її скласти з Римською Церквою, з'єдинені повинні виступити в ролі оскаржених, а не як актори, щоб наші справи поставити в кориснішому світлі та запропонувати їм унію й ті умови, на яких була складена перша унія, на синоді в Берестю. Потім запросити їх прийняти її таким самим способом, а коли будуть мати в цьому якусь трудність, нехай її виявлять і їм підеться на руку або одержать задовільну відповідь з Риму, за виїмком догматичної матерії, про що не треба говорити, хіба вони хотіли б пізнати католицьку правду, а не дискутувати. Можна також додати, якби вони вважали, що потребують інших ласк відносно їх осіб, наприклад, єпископських титулів, щоб не лишитись із єпископським чином без гідності, їм допоможуть у Папи, на це можна знайти розв'язку або титулами в країнах невірних, бодай доти, коли будуть опорожнені руські владичтва, або іншим способом.

Як будуть укладені матерії партикулярного синоду з нез'єдиненими згаданим вище способом, себто, коли на загальному синоді не буде мови про догми, хіба, як сказано, для поучення, а будуть дискусії про способи і умови з'єдинення, то можна буде авторитетом Папи скликати згаданий загальний синод, на якому Ваша Достойність може асистувати або, замість Вас, якийсь учений польський єпископ із виленським помічником (Юрієм Тишкевичем), а навіть, якщо король буде вважати це за відповідне, з одним або двома іншими латинськими єпископами,

подібно як на Берестейському Синоді. Дня 4 червня 1629. Дня 22 червня 1629»²⁷.

ДУМКА МОНС. ІНГОЛІ ПРО ПАТРІЯРХАТ

В той же самий час Конгрегація Поширення Віри трактувала і про справу патріярхату Русі на сесіях 4 і 22 січня та 6 липня 1629 року, і про це є мова бодай у двох документах монс. Інголі. Один, що має титул: *«Резюме провірки справи русинів, щоб дати інструкцію нунцієві в Польщі, як має поступати»*, а другий *«Про синод русинів. Виклад секретаря Інголі»*.

»Тому в цьому випадку нема сумніву — писав монс. Інголі, — що давши тільки ім'я Патріярха митрополитові, як сказано вище, робиться службу Богові, зискуючи стільки тисяч душ. Римська Церква скористає з того, скоріше відділяться всі Русі від Царгородського Патріярха, якого треба конечно понизити, щоб його зменшенням вкінці довести до послуху Папі, бо він своєю великістю завжди йому протиставився і противиться... І Вселенські Архиереї повинні дуже натискати, щоб так послабити той патріярхат, аби інші Патріярхи Сходу стали більшими від нього. Царгородський Патріярх остаточно втратив би їхній почет (*Східніх Патріярхів*) і, може, Олександрійський та Антіохійський (*Патріярхи*) хотіли б своїх місць, що їх мали в час Нікейського собору. Потім усі разом для більшости патріярхату Заходу підчинені Апостольському Престолові. Вкінці, встановивши Патріярха Руси можна б здобути малим трудом 8 або 10 провінцій Іллірії (*Болгарія, Сербія, Молдавія, Валахія*), бо нез'єдинені тих країн, приманені титулом Патріярха, прилучилися б радше до їхньомовного Патріярха, ніж до Царгородського Патріярха грецької мови, якої не розуміють... Римська Церква (і це найсильніший аргумент кард. св. Сикста) забезпечить себе тому, що русини ніколи не повернуть під Патріярхів (*Царгородських*), бо їх Патріярх, щоб вдержати свою гідність, зробить все можливе і завжди буде протиставитись Царгородським Патріярхам, які схочуть підчинити собі всі Русі... Якщо до Московії прийшов би, що легке, котрийсь син польського короля, то не було б тяжко скасувати (зліквідувати) той патріярхат (*московський*) і підчинити москвичів Київському, як це було перед Флорентійським Собором... Остаточно, якщо нез'єдинені не хотіли б жодним способом з'єднатись без згаданого титулу Патріярха для їх Митрополита, то в цьому випадку, хоч Св. Отець не схильний до подібних новостей, і з великою второпністю, бо вони завжди небезпечні, і щоб для тієї справи мати згоду короля, сейму і латинських єпископів, то

27) Septyckyj A.: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. II, pag. 92-95.

нунцій міг би сказати їм, що не можна прохати Св. Отця такої ласки, поки не створено унії, а коли б були рішені не робити унії без тієї умови, то їм можна б її обіцяти, бо — як казали деякі кардинали — не треба вважати цього новістю і не треба лякатись нехиті короля та інших, коли служба Богові, спасіння душ і добро Католицької Церкви дораджують інакше».

Подав монс. Інголі також і деякі рації проти створення патріярхату. Наприклад: »Ця гідність не додасть Митрополитові хіба ім'я, бо він вже має право висвячувати єпископів у своїй області і в цьому головно є по суті патріярхальне право, як видно з 6 канону першого Нікейського Собору«²⁸.

(Закінчення буде)

²⁸) Цитати монс. Інголі взяті з докторської праці о. Дмитра Танчука (1911-1944) »Унійні змагання в Руській Церкві в першій половині XVII століття«, якої частина появилася п. з. "Quaestio Patriarchatus Kiouiensis tempore copatium Unionis Ruthenorum (1582-1632)" in "Analecta OSBM", 1949, pag. 128-144. Cfr. note 46-51.

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ САТАРАСТ (БІЛЬМО)

у перекладі англійською мовою. 112 стор. плюс 12 репродукцій картин мистця — в'язня московських концтаборів. Книжка на доброму папері, в твердій обкладинці з ілюстрованою сорочинкою.

Цей автобіографічний нарис про арештування і перебування у московських концтаборах — високої літературно-мистецької якості твір, який заслуговує на розповсюдження в англomовних країнах серед письменників, літературознавців, науковців, студентів, журналістів, англomовних приятелів і знайомих, а також добра лектура англomовним українцям для ознайомлення з московсько-більшевицькою дійсністю.

Ціна: у Великій Британії — 2 ф., у США і Канаді — 6 дол., в Австралії — 5 дол., в Німеччині — 15 нм., в інших країнах рівновартість англ. фунта.

Для українських читачів поручаємо »БІЛЬМО« Михайла Осадчого українською мовою. Добрий папір, тверда обкладинка із сорочинкою.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість англ. фун.

Замовлення просимо слати:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Іван БІЛИК

МЕЧ АРЕЯ

«Меч Арєя» Івана Білика — «казання про великого князя Богдана, званого Аттілою, про незрівнянну красуню Гримільду, про підступного євнуха Хрисафія та вірного воя Годечана, який порятував свого князя від наглої смерті, про імператорів Теодосія й Маркіяна, про нерозважливого короля Бургундського, про коваля Людоту і зачарований скарб Нібелюнгів».

Це роман про давніх русичів і давній Київ, про те, як на родючих ланах Наддніпрянщини жили наші пращури, як захищали свою землю від зазіхань римлян і візантійців, готів і азійських кочовиків. Розповідь про життя, труд, подвиги і смерть великого полководця Аттіли, який об'єднав наших пращурів у велику силу і раз назавжди відбив загарбникам охоту накинути їм свій світогляд і своє ярмо.

Роман Івана Білика «Меч Арєя» появився у видавництві «Радянський письменник» (Київ) ще 1972 року і викликав велике зацікавлення, але відразу був вилучений із продажу і сьогодні він уже належить до унікалів. Передруковуємо з нього автори не післяслова, що стало стимулом для сюжету цього небуденного в нашій літературі твору про наших пращурів. Автор підсилює відтворення цієї доби архаїзмами, себто стародавніми мовними особливостями русичів.

У черговому числі нашого журналу надрукуємо уривок із роману «Меч Арєя», щоб ознайомити наших читачів з цим унікальним твором, який незабаром буде перевиданий Українською Видавничою Спілкою у Лондоні й уже заздалегідь поручаємо його всім, хто цікавиться далеким минулим свого народу.

Редакція
«Визвольного Шляху»

АКСІОМИ НЕДОВЕДЕНИХ ТРАДИЦІЙ

Віддавна слово «гуни» вважається лайкою. Звідки тягнеться коріння тієї неслави, яка живе й досі, хоч самі гуни зійшли з теренів історії вже п'ятнадцять століть тому? І чим заслужили вони такої зневаги серед народів Європи, зневаги, що дорівнює не менш одіозному імені вандалів?

Перші історики, чиї згадки про гунів дійшли до нас, виводили генеалогічне дерево цього народу то з берегів Льодовитого океану, то з таємничих надр неіснуючих європейських пустель, але в кожного

з них крізь афішовану об'єктивність проступає неприхована зненависть до гунів.

Римський історик кінця IV сторіччя Марцеллін Амміан доводить, нібито вони прийшли в Європу з країни Кінокефалів, що міститься десь у тундрах, змальовує їх потворними монголами, які зумисне обпікають собі обличчя, щоб не росла борода. Готський же історик Йордан виводить плем'я гунів од шлюбу якихось «відьом», що їх буцімто конунг Філімер, син Гадаріха, прогнав у дикі степи, та ще таємничих «нечистих духів». В іншому ж місці той самий Йордан твердить інше: гуні пішли з булгар...

Та не дивуймося Йорданові й Амміянові. Вони були дітьми свого часу, й над ними тяжіли традиції ранньосередньовічної хронографістики. Ми читаємо твори цих істориків із застереженням, і ніякі «відьми», «нечисті духи» та казкові країни Кінокефалів не шокують нас.

Але як дивляться на предмет новітні історики? Перелічувати всіх авторів тут було б не доцільно, тож загляньмо до енциклопедій, що звібрали в себе квінтесенцію знань. У відповідному томі БСЄ в статті «Гуны» читаємо: «Кочовий народ Центральної Азії, який мешкав спершу на північ і захід від р. Хуанхе й створив у III-II стол. до н. е. на території Монголії та Пд. Прибайкалля військово-племінний союз, відомий з китайських джерел під назвою «хунну».

І далі йдеться про те, як гуні підкорили Китай, як потім, зазнавши поразки, розкололись навпіл, і північна частина їхня почала поволі кочувати на захід, аж доки не опинилася в Європі й у середині V століття занепала, а згодом розчинилася серед європейців.

Те саме читаємо й в УРЕ. Різниця тільки, що тут подано старіші відомості про «хунну»: вперше про них згадано в китайських літописах за 2356 років до н. е.

Але ж у тих славетних китайських джерелах йдеться про «сюнну», й ця назва, погодьмося, дуже мало нагадує слово «гуни». Чи не про різні народи тут йдеться?¹

Якщо вивчити праці вітчизняних археологів й істориків В. В. Бартольда, К. О. Іностранцева, С. С. Сорокіна, С. В. Кисельова, М. П. Толя, М. Я. Бічуріна, В. В. Латишева, П. К. Козлова та О. М. Берштама, які зазначені в енциклопедіях серед учених, що досліджували історію цього народу, — то вийде, що «хунну» справді існували й, згідно з китайськими літописцями, десь на зламі ер почали свій повільний марш на захід. Знайдено й археологічне підтвердження того, що вони попутно засновували свої кочові держави то в Північній Монголії, то й ще ближче до нас. Але, незважаючи ні на які старання вчених, західніше від Казахстану жодних слідів цього великого й могутнього народу не знайдено.

Чи може таке бути? Адже гуні панували в Європі довгі століття.

1) Очерки истории Китая. Под редакцией Шан Юэ. Перевод с китайского. М., ИВЛ, 1959, стор. 59, 77, 101-102 й далі.

Відомо, що донька гунського царя, якого Амміян називає Гуном, була одружена з датським королем Фродо III, а він, за хронологією Торфея, сів на престол ще 222 року н. е. Виходить, що гуни вже були в Європі принаймні з кінця II сторіччя. Останні ж згадки про гунів стосуються не Аттіли, й навіть не його синів, а далекого вже нащадка Мундо, який служив при дворі імператора Юстиніана.

Звідси виникне логічне запитання: чи міг такий могутній і вельми численний народ, який проіснував у Європі щонайменше чотири століття, якому корився й сплачував данину цілий континент, не залишити по собі жодного сліду?

Ні, це був би абсурд.

Наші вчені, та й не тільки наші, стверджують, що після Аттіли його імперія розпалася. І це справді так, але ж розпалась імперія, тобто відкололася більшість колоній та залежних племен і народів, а самі ж гуни не могли отак безслідно завестися в небуття!

Дійсно, історія знає чимало прикладів, коли той чи той народ зникав номінально, вливши свою кров у кров сильнішого. Так сталося із галлами, з більшою частиною західних слов'ян, із дакійцями, які в силу відомих обставин навіть називатися почали римлянами («румун» саме й означає «римлянин»); так вийшло, нарешті, й з нечисленними племенами наших половців. Але ж галли полишили по собі величезний арсенал матеріальних пам'яток, хоч і втратили мову, а половці, ставши компонентом генези української нації, віддали нам тисячі й тисячі своїх слів, майже всі річки Лівобережної України та Причорномор'я й досі мають тюркські назви. А балки, а гори, а степові озера! Про високі половецькі могили з оригінальними пам'ятками на них уже годі й казати: то реліквії, які красномовно свідчать про те, що великий народ, у яку скруту б він силою обставин не потрапив, — зникнути безслідно не може.

Віддавна серед деяких істориків усталилася думка, що найближчими родичами стародавніх гунів є угорці. Воно й справді заманливо: адже в Європі Угорщину називають Унгарія (Hungaria), а державу Аттіли готські історики звали Гунігард або Гуналанд. Угорці щиро повірили в це, хоч і кажуть на себе «маджари», й почали посилено шукати підтвердження такої гіпотези. В похід вирушало безліч археологічних експедицій, які брали собі за мету знайти бодай які-небудь сліди легендарних гунів, однак усе марно.

І хоча всім відомо, що угорці прийшли на свою теперішню землю з угро-фінського етнічного материка в Приураллі через добрих чотири століття після смерті Аттіли, але думка про Угорщину, як країну гунів, од багатократного повторення так укорінилася, що лишається й досі якоюсь аксіомою (ніким і ніколи, щоправда, не доведеною).

Висновок покищо може бути один: народів-примар в історії не було й не могло бути; якщо ж вони й є, то це плід фантазії, традиція, яка тягнеться ще з сивих часів Геродота. Існують і існували народи в плоті

й крові, й кожен був носієм своєї, лише йому притаманної духовної й матеріальної культури, а все, що стосується матеріального, — вічне й незнищенне. І коли ми не знайшли слідів Геродотом згадуваних амазонок, то це ще не означає, що їх не було, а просто ми не там або не те шукали. Але про це пізніше.

На яких же широтах і меридіанах шукати гунів? Чи вертатися знову в півпустелі Забайкалля та Монголії, чи продовжувати пошуки в тій-таки Угорщині, де ми безрезультатно блукаємо ось уже п'ятнадцять сторіч? І чи так уже старанно ми дослідили всі відомості про гунів?

Далебі, ні. Тим часом багато істориків і дуже, й не дуже давнього часу спрямовували пошук таємничих гунів у зовсім іншому напрямку, ніж ми шукаємо зараз.

За свідченням уже згадуваного Амміана, готи дуже давно були знайомі з гунами, ще задовго до славнозвісного Болимира (чи Велімира), який 376 року нібито з'явився з-за Дону зі своїми ордами. Навпаки, гуні служили у війську готських конунгів і навіть воювали проти своїх же одноплеменців у тій готсько-гунській війні.

Візантійський історик III століття (третього!) Марціян Гераклійський пише, що навколо Дніпра, за аланами, живуть так звані хоани. Отже, навколо Дніпра, а не десь там за Доном, за Волгою чи в Середній Азії.

Думки про те, що гуні споконвіку жили на наших землях, дотримувалися й вчені пізніших часів. Вслід за Птолемеєм, який писав, що гуні (хойни) мешкають на лівому березі Дніпра, вслід за Амміаном та Марціаном Гераклійським, такої самої точки зору дотримується й Адам Бременський, північнонімецький хроніст другої половини XI сторіччя: столиця Гунігарду зветься в нього Хівен². І якщо ця назва здається нам сумнівною, то звернімося до безпосереднього наступника й земляка Адама Бременського — Гельмольда. Цей історик, який жив у середині XII сторіччя, в своїй фундаментальній праці «Хроніка слов'ян» неодноразово повторює, що всі слов'янські землі, які лежать на схід від Данії й славляться величезними багатствами, датчани називали колись Острогардом, а тепер, у його час, називають їх також Гунігардом — через їхнє населення гунів. Там уміщує він і гунський метрополіс (столицю), який зветься Хуе³.

За його словами, земля гунів починається відразу ж за Ельбою. Вчений, якого ніяк не назвеш слов'янофілом, — навпаки, в німецькій експресії на Схід він був одним з її ідеологів, — усі ці землі віддає гунам. І це в той час, коли, якщо вірити деяким історикам, гунів уже давно й на світі не було, а їхні рештки хто зна й скільки сторіч тому буцімто засимілювались між мадярами.

Отже, слід гадати, що так звані гуні — народ споконвіку європейський і нізвідки, тим більше з Північного Китаю, не прийшов. Але тут

2) *Historiae biscuporum Hamburg. Discripta insufe aretical*, IV.

3) *Cronica Selavorum*, Leipzig, 1836. S. 39.

виникає вже щось нове. Говорячи про Гунігард, Гельмольд нісکیلечки не сумнівається, що це країна суто слов'янська, і навіть у свій час, у середині XII сторіччя, в добу найбільшого розквіту Київської Русі, наймогутнішої серед усіх європейської держави, називає «метрополісом» слов'янського світу Хуе.

Що це справді Київ, знаходимо підтвердження в інших, раніших і пізніших авторів. Ф. Гаген, наприклад, у своїх примітках до першого німецького видання «Пісні про Нібелюнгів» каже, що Київ, той самий, що за Гельмольдом зветься Хуе, в сагах «Кіенуборг у Канугарді» ваяряги називали Самбетом, тобто збірним місцем для кораблів на Дніпрі (німецькою мовою *Sammelplatz der Boote*, скорочено *Sambot*).

Цей Самбот не викликає ніяких сумнівів. Здається, всі історики вже давно погодилися, що то Київ. Дивно тільки, чому, погодившись з одним, вони повз увагу пропускають інші твердження того самого автора: що й Кіенуборг, і всі до нього подібні назви, — то не вигадка й не химера, а Київ.

Шведський вчений XVII сторіччя Олай Варелій у примітках до видання «Герварської саги» пише, що в скандинавському епосі Русь часто називається Країною гунів, а його співвітчизники віддавен називають Русь Гунегардом. І для підтвердження покликається на Саксона Граматика, який у життєпису Фродо III русів та гунів так само вважає одним народом.

Академік російської АН А. Стефані, який у Лейпцігу видавав книгу Гельмольда «Хроніка слов'ян», твердить: Русь колись називалася Гунігардом. Але в цій книзі читаємо:

«Якщо приєднати до Славонії й Угрію, чие населення й мовою, й звичаями не відрізняється од слов'ян, то територія, яку займають слов'яни, майже незмірима»⁴. Що ж, Угорщина навіть у XII столітті, після трьохсотрічного панування прийшлих мадярів, ще лишилася власне слов'янською країною. І нічого дивного в тому, що сучасна угорська мова ввібрала в себе масу слов'янських слів, особливо культурної лексики осілих слов'ян-хліборобів.

Думки, що «гуни» — то не самоназва й не назва якогось таємничого народу, який невідомо звідки взявся й не знати в які тартарари канув, дотримувалися й пізніші історики, в тому й слов'янські. І навіть наші — вітчизняні. Чи не першим до цього висновку прийшов видатний історик-демократ Юрій Гуца, походженням українець, який досліджував історію слов'ян і виступав під псевдонімом Венелович і Венелин. Ще в першій половині минулого сторіччя він висловив певність, що царство Аттіли було руською державою. Мав він і численних послідовників. А ось що каже з цього приводу відомий чеський учений, чий авторитет немає потреби доводити, П. Й. Шафарик:

4) *Cronica Sclavorum*. S. 4.

»Не тільки видатні візантійські письменники Теофан і Кедрін словом гуни називали слов'ян; західні письменники, починаючи від Беди Венерабіліса, гунами називали теж слов'ян. Тому й зрозуміло, чому в германських народних переказах та інших давніх пам'ятках під словом гуни маються на увазі слов'яни... Так само і в північних квідах... гунські богатири Jarisleifr — Ярослав і Jarizscar — Ярожир та інші — також виявляються слов'янами»⁵. Більше того; Шафарик твердить, що нащадків слов'ян у Швейцарії до останнього часу звали гунами⁶.

Так, стародавні, античні історики, починаючи від Геродота, мали за звичай називати одним, збірним іменем багато племен і народів, які їм безпосередньо не загрожували. Довгий час усі північні народи в них були гіпербореями, тоді стали скитами, пізніше сарматами й т. д. І якщо ми вже кажемо, що гуни — аборигени Європи й мають власну назву слов'ян, то логічно виникає запитання: а хто ж тоді були скити? Чи справді їх асимілювали сармати, заповнивши їхні землі після походів Олександра Македонського, як твердить М. М. Карамзін услід за Діодором Сіцилійським? І куди ж ділися тоді самі сармати? Черговий народ-примара?

Звернімося ж до історії.

Говорячи про стосунки греків з гунами, Пріск свідчить про те, що імператором Теодосієм II, «крім того, було наказано передати *гунському цареві* усно, що він не повинен вимагати, щоб до нього вправляли послами сановників найвищого рангу, бо цього не було ні за його предків, ні за інших правителів Скитської землі»⁷. Й зразу ж наводяться слова грецького чиновника Вікілли, який каже: «В ромеїв уже нема жодного втікача з числа *скитського народу*, всі вони видані. Аттіла, спалахнувши гнівом, ще дужче лаявся, бо втікачів з його народу в ромеїв багато»⁸ (тут і далі підкреслення автора).

І тут, і там гунів називають *скитами*, й рід Аттіли виводять із найдавніших скитських династій, навіть сам Аттіла каже, що його народ — скитський. Чи не помилка це? Але гортаймо щоденник грецького дипломата, який особисто знав Аттілу та його підданців. «Бачачи, — каже Пріск, — як Максимін занепав духом, я взяв із собою Рустикія, бо він знав *скитську мову*, й разом з ним пішов до Скотти»⁹.

Отже, гуни розмовляли не якоюсь, а *скитською мовою*. Й трохи ближче: «Аттіла при цьому оголосив, що коли ромеї зволікатимуть або ж почнуть готуватися до війни, то й він перестане втримувати *скитське військо* від нападу»¹⁰.

5) P. J. Safaryk. Slowanské starožitnosti. Praha, 1837, стор. 270.

6) Там же.

7) Г. С. Дестунієв, Сказання Приска Панийського. Ученія записки второго отд. Императорской Академии Наук, кн. VII, вып. I, СПб, 1861, ур. 8, стор. 33.

8) Г. С. Дестунієв, Сказання Приска Панийського. Ученія записки второго отд. Императорской Академии Наук, кн. VII, вып. 1, СПб, 1861, ур. 8, стор. 42.

9) Там же, стор. 40.

10) Там же, ур. 3, стор. 23.

Таким чином, і військо в так званих гунів — скитське. Та не тільки Аттіла належав до предковичної скитської династії — весь його народ, як і тисячу років тому, є державним: »Коли Епігена було призначено послом, вони поїхали до Унів. Дісталися Марга, Місійського міста в Іллірику. Воно розташоване на березі Істру навпроти фортеці Константії, яку видно на тому боці. Туди ж прибули й царські скити«¹¹.

Виходить, мало що змінилося після Геродота, й недоцільно позбавляти скитів етнічної приналежності. Це не описка історика. Пріск і далі вживає щодо гунів той самий термін: »Щоб за дотримання договору РOMEї платили Царським Скитам щорічно по сімсот літрів золота«... »Він (Аттіла) подарував їм (новим послам) коней та звірячих смушків, які правлять за оздобу Царським Скитам«¹².

І все в гунів скитське: й одяг, і зброя, й закони, й звичаї. Описуючи подорож до Аттілової столиці, Пріск каже:

»Подолавши певну путь разом із варягами, ми за наказом скитів, приставлених до нас, виїхали на інший шлях, а тим часом Аттіла зупинився у якомусь місті, щоб узяти шлюб з донькою Ески, хоча вже й мав багатьох жінок: скитський закон дозволяє багатожонство«¹³.

»На наші крики скити повибігали з хат із запаленими жмутами очерету... й гостинно запросили нас до себе... Володарка селища, одна з дружин Вліда, прислала для нас їжу, яку внесли дуже вродливі жінки. Це в скитів є виявом шани«¹⁴.

Пріск, який опинився в країні гунів, увесь час говорить нам про скитів, і то знаменно: »Онiгiс, після царя найбагатший і наймогутніший з-поміж скитів...«¹⁵. І це тоді, коли після зникнення самих скитів з політичної та географічної арени світу нібито минуло вже близько восьми сторіч, звичайно, якщо вірити Діодорові Сіцилійському та Карамзіну.

Там, де Пріск Панійський описує зустріч Аттіли з мешканцями столиці, виникають зовсім виразні асоціації. Мимовільно починаєш думати: звідки знайомий нам цей ритуал вітання прибулого шановного мандрівника? Аттілу зустрічав хор дівчат, співаючи йому славу, а жона першого сановника піднесла йому *хліб-сіль*. При цьому історик зазначає: »Такий звичай вважається в скитів знаком високої шани«¹⁶.

Ми більш-менш добре уявляємо собі придворні й народні звичаї східних племен, у тому й монгольських. А цей звичай відомий нам з документів X-XI сторіч, і він належить нашому народові. Якщо викликає сумнів отой, Пріском описаний, хор дівчат, що співав своєму цареві скитських пісень, то хліб-сіль промовляє ще виразніше. Цей

11) Там же, ур. 1, стор. 19.

12) Там же, стор. 21.

13) Там же, ур. 11, стор. 76.

14) Г. С. Дестунисъ, Сказанія Приска Панійскаго, ур. 8, стор. 47.

15) Там же, стор. 49.

16) Там же, стор. 51.

звичай міг народитися тільки в народі, який споконвіку займається *хліборобством*, а ніяк не серед кочових скотарських племен. Отже, ні гуни, ні скити, про яких ідеться в Пріска, не були й не могли бути монголами чи якимись іншими вихідцями з Північного Китаю.

Може скластися враження, нібито Пріск і взагалі не знав слова «гуни». Тоді погортаймо його нотатки ще. Прогулюючись вулицями столиці Аттіли, він зустрів чоловіка, який справив на нього неабияке враження: «Мене здивувало, що *скит* розмовляє грецькою мовою»¹⁷. Та незабаром усе з'ясувалося: «Оскільки дружина в них складається з різних варварських народів, то й дружинники, крім своєї власної варварської мови, переймають один від одного *гунську*, й *готську*, й *італійську* мови; *італійську* — від частого спілкування з Римом... Той, що вітав мене, мав вигляд людини, яка живе в статках і розкошах. На ньому було гарне вбрання, й волосся мав *підстрижене в кружечок*...»¹⁸.

Ще один приклад — кажучи про *скомороха* на бенкеті в Аттіли, Пріск усміхається: «Дивний у своїй зовнішності й одягові, в голосі та рухах, він мішав докупі *латинську*, *гунську* й *готську* мови, й усі аж качались од сміху»¹⁹.

Отже, тут маємо й *гунську мову*, але вона жодного разу не представляється скитській, а є її синонімом, як і в цім уривку. Це стверджує й російський дослідник Пріска Г. С. Дестуніс у своєму коментарі²⁰. Щодо «підстриженого в кружечок волосся», то він цілком погоджується з Юрієм Венелином, так само як і відносно «хліба-солі» та інших атрибутів *гунського побуту* й звичаїв. А Венелин був цілком переконаний у тому, що Пріскові *гуни-скити* — народ *слов'янський*²¹.

У двох останніх уривках навіть немає слова «скити», але Пріск його не забув, бо далі читаємо, що коли цариця наказала своєму дворецькому Адамісові покликати послів на пишний обід, то греки завітали знову ж «разом з деякими знатними *скитами*». «Всі присутні (на обіді), за *законом скитської поштивості*, піднімалися з-за столів, вітали нас повними келихами, обіймали й цілували кожного»²².

У цій картині теж неважко вгадати щедрю до гостей *слов'янську душу*. І в кожному абзаці Пріскового щоденника поперемінно подібуємо ці два слова, які є синонімом одне одного: «гуни» й «скити». І напрошується логічний висновок, що це — синоніми до третього слова — «слов'яни», й до четвертого — «руси».

Вже далеко за Дунаєм писав у своїх нотатках Пріск Панійський про пересування посольства та його побут у дорозі: «Замість пшениці тепер нам давали просо, а замість вина — мед; саме так і називали його в цих місцях. А ті, що нас супроводжували, одержували теж

17) Там же, стор. 52.

18) Там же, стор. 52.

19) Г. С. Дестуніс, Сказанія Приска Панійскаго, ур. 8, стор. 69.

20) Там же, стор. 53-54.

21) Ю. Венелин, Древния болгары... СПб, 1836, стор. 125-128.

22) Г. С. Дестуніс, Сказанія Приска Панійскаго, ур. 8, стор. 70.

просо та напій з ячменю, що зветься по-варварському *камос*»²³. Це незвичайно цікаве свідчення, бо тут зафіксовано, що так звана скитська мова гунів складалася із слов'янських слів.

Мед у даному випадку не викликає сумніву щодо походження. Зате навколо іншого напою — «камоса» — було чимало дискусій. Цей напій дехто вважав не чим іншим, як кумисом. Отже, питання національної приналежності гунів мовбито розв'язувалося: кочовики, бо лише кочові народи вживали кумис.

І хто зна, чому обходили пояснення Пріска, що той «камос» виготовлявся не з *кобилячого молока*, а з ячменю. А коли так, то це був напій хліборобського народу, не кочового. Просто або ж Пріск, вуха якого були незвичні до вимови «варварських» слів, не зміг написати правильно, або ж переписувачі сплутали літери (грецька «вета» легко могла бути замінена літерою «мі», надто ж якщо переписувалося зі старих рукописів). Було в Пріска й інше цікаве слово — «страва». Навколо нього в світі й досі точаться баталії. Автори різних національностей намагаються уподібнити його до якогось мало або й ще менш подібного кореня, й звідси найфантастичніші тлумачення. На жаль, української мови жоден з цих дослідників не знає, а в нас же це слово — серед найуживаніших і досі. Це Пріскове слово зберіг для історії Йордан, переписуючи в грецького автора ритуал поминання обідом. «Після того, як його було оплакано таким голосінням, вони справляють на його могилі страву (так це в них самих називається), супроводжуючи її великим пиром»²⁴.

У такий спосіб виходить, що «гуни» й «скити» — то не самоназви, а просто два іноземні наймення наших предків²⁵. Відомий історик Йосиф Флявій говорить про населення нашої країни наприкінці минулої ери: «Магог правив над тим народом, що пізніше був так і прозваний — магогами, а греки називали його скитами»²⁶.

Пізніше автор, який був сучасником Аттіли, Ієронім, підтверджує: «Магог — це скити»²⁷. «Але, — читаємо в коментарях до нового видання Йорданової «Гетики» О. Скржинської, — Ієронім — письменник початку V стол. — безсумнівно, вкладав у поняття «скити» («магог») інший зміст, ніж Йосиф Флявій — письменник I стол. Під магогом-скитами Ієронім мав на увазі сучасних йому гунів»²⁸. І відома дослідниця пізньої антики робить цей висновок не лише на власних спостереженнях. Вона тут-таки покликається на незаперечний авторитет: «На початку VI стол. архієпископ Кесарійський Андрій у коментарі

23) Там же, стор. 46.

24) Йордан, О происхождении и деяниях гетов. М., 1960, § 258. Див. також коментар О. Скржинської, стор. 327-328.

25) Геродот свідчить, що скитами їх називали греки, самі ж скити звали себе сколотами.

26) Josephus Flavius. Antiquitates. I. 6, 1.

27) Hieronimus, Lib. hebraic. quest in genesin, 20, 2.

28) Йордан, названа праця, стор. 197.

до Апокаліпсиса писав, що біблійні племена гог і магог — ті ж такі скитські племена, «що їх ми тепер називаємо гунськими» (MPG, 106, од. 416)²⁹. Такої думки дотримувалися сучасники Аттіли, так само вважали й історики наступних часів. А Лев Диякон, видатний візантійський історик X сторіччя, йде ще далі, говорячи про війну греків з князем Святославом: «Надавши чин патрікія мужньому й запальному Калокірові, він (імператор Никифор) послав його до *Тавроскитів*, яких подеколи називають Росами»³⁰. І так Лев упродовж усієї своєї «Історії» називає росів *скитами*, *тавроскитами* й навіть *таврами* й дуже рідко власним ім'ям.

Отже ж, греки, які, безсумнівно, добре знали й свою історію, й грізного царя Аттілу, який завдав їм стільки лиха, чудово пам'ятали, що народ, котрий мешкав на північ від Чорного моря, звався двома назвами: скити й гуни. Хоча вже в X сторіччі, коли скити-гуни виявилися на новому піднесенні й почали знову набувати слави наймогутнішого в Європі народу, греки почали ближче цікавитися ними. Найвизначніший історик того часу, візантійський імператор Костянтин Багрянородний, каже: «Цей народ ми називаємо *скитами* або *гунами*. Щоправда, самі себе вони звуть *русами*»³¹.

Та, зрештою, всім відомі й слова нашого, київського, історика Нестора Літописця, який, перелічивши всі руські племена, зауважує: «І є городи їхні й донині, й прозивані вони греками *Велика Скитія*»³².

На нашу думку, свідчень про те, що «гуни» та «скити» — синоніми, — досить. Але тут виникає нова проблема: чи ж тільки скитів, тобто східніх слов'ян, називали на початку нашої ери гунами?

Найстаріші пісні германського епосу, найстаріші й, безумовно, найменш переінакшені, — ісландські казання про грізного царя Аттілу «Атлаквіда» та «Атламаль», — дають нам пряму відповідь на запитання: гунами германці називали й західніх слов'ян. У всім відомому драматичному сюжеті нібелюнги звуться бургундами. І коли вважати, що ці бургунди — германці, то й германців слід називати гунами, бо ж бургунди — родичі гунам. Такої ж думки й Шафарик.

В іншому епосі, так званій «Новій Едді», слово «гуналюнди», тобто народ гуни, вважається як синонім до слів «енети» і «венети». Це вчені помітили вже давно й висловили своє ставлення до квід як згустку найдавнішої народної пам'яті. В скандинавському епосі «Гельгаквіда» слово «гуни» має те саме навантаження, що й в ісландських квідах. В одній з примовок до «Гельгаквіди» сказано, що під словом гуни давні шведи розуміли слов'ян, пізніше почали їх називати вендами й венедами. Звідси слід зробити висновок, що «гуни» — загальна

29) *Йордан*, названа праця, стор. 197.

30) *Історія Льва Діакона*... СПб, 1820, кн. IV, р. 6.

31) Див.: *Scythica et Caucasica* в «Известиях древних писателей, греческих и латинских о Скифии и Кавказе», I. До речі, термін «русин» у той час був дуже поширений, про що свідчить Нестор та інші літописці (Див. ПВЛ, р. 912 і далі).

32) *Повість временних літ*. Вступ.

назва всіх слов'янських народів: і антів та склавенів Йордана, яких пізніше грецькі ж таки історики називають лише скитами, і венетів чи венедрів. Що венети, венеди, венті та венди — слов'яни, в цьому ніхто не сумнівається. В Саксона Граматика та Й. Меурсія є спільний епізод про те, що Ерматарік жив у полоні в слов'янського князя Ісмара (певно, Ізімира). Так і сказано: »Ismarus, Slavorum rex«. В іншому епізоді Саксон каже: »Слов'яни під проводом свого князя Струнича напали на півострів, яким уже володів Фродо III, король готів-датчан«³³. І якщо в усьому іншому ці стародавні історики ідентичні, то в епізоді про напад слов'ян Йоган Меурсій твердить щось зовсім інше: напасники в нього названі не слов'янами, а вандалами.

Чи не помилка знову? Виявляється, що ні, не помилка й не випадковість. Трохи нижче Й. Меурсій оповідає, що син Фродо III Фрідлев (від гунської царівни) виховувався у... Русі! Так, у Русі: in Russia relictum. Та й за дружину собі цей »руський вихованець« узяв Юрицю, доньку Грубо чи Грубона (ім'я Грубо й досі побутує серед сербів), отже, теж слов'янську князівну котроїсь сусідньої країни. А що держава Фродо III межувала із Слов'янщиною, про це свідчить той-таки Саксон Граматик: володіння його ширилися від Рейну до Русі (Rusciam). Крім того, перш ніж назватися королем Данії та Вандалії, Фродо три руські річки наповнив трупами. Бургунди, найближчі родичі вандалів, зараховані Агафієм³⁴ до гунів. Такої думки дотримувалося чимало істориків, у тому й новітніх³⁵.

Таким чином впливає ще один висновок: вандали та бургунди — теж слов'янські народи. І, коли, скажімо, взяти до уваги всі різнописання цієї назви вандалів у різних авторів, наприклад: вени, вінули, вендли, вони й венділи, то побачимо, що всі вони дуже добре лягають в одне синонімічне гніздо. І підтверджень цьому в історіографії скільки завгодно. Скажімо, Птолемей називає Рифійські гори та Ерц Гебірге, з якої витікає Ельба, горами Вендськими, а Діон Кассій — горами Вандальськими³⁶. Й. Меурсій, говорячи про завоювання готів-датчан, називаючи учасників цієї війни, каже, що Струнич — вандальський король. Але його колега Саксон Граматик, в усьому іншому схожий до нього, тут уточнює Меурсія: Струнич — *Sclavorum rex*, або *rex Slaviae*. Та й сам Йордан свідчить: готи прийшли із Скандинавії й підкорили вандалів³⁷.

Про зафіксоване історією переселення частини західних слов'ян, тобто вандалів, лужичів, бургундів тощо, на південний схід, до Дніпра та Дунаю, шведський історик середини XVIII століття Олаф Далін каже: »В цей час скити мовби набули нових сил, коли сюди з півночі

33) Saxo Gram. Historia Danica, 10. 3.

34) Agathias Myrinacus Historiae. Bonn, 1828. V, 11.

35) (О. Скржинська). Йордан, названа праця. Коментар, стор. 254-256.

36) Dio Cassius. Historia Romana. Berlin, 1901, 55, 1.

37) Йордан, названа праця, § 26.

прийшли їхні древні одноплеменці»³⁸. А це ж було, найвірогідніше, під тиском готів, а також неврожаїв, у VI сторіччі. І якщо О. Далін називає вандалів родичами скитів, то ніякими родичами германців вони одночасно бути не можуть.

Але нагадаймо собі епізод, коли після війни готів-датчан зі слов'янами син готського короля Сіварда, Йормунрек, відомий пізніше під ім'ям Ерманаріка чи Гермонаріха, потрапив у полон до князя Ізімира. Про цього володаря й Саксон Граматик, і Й. Меурсій кажуть: *rex Slavorum*. Але пізніший французький історик Д. Пауль-Роше заперечує або уточнює: Ізімир був *roi des Vandales*, тобто вандальським королем³⁹.

Значить, слов'яни західні, безпосередні сусіди готів-датчан, колись і справді звалися й склавенами, й венедами, й вентами, але пізніше за ними міцно встановлюється назва, яка відрізняє їх від слов'ян східних, слов'ян-скитів, слов'ян-гунів.

Та й чи така вже прірва між цими двома назвами: »слов'яни« й »скити«? Далєбі, ні.

Готською мовою *Слов'янія* звалася *Svithiod* (Svithiod або Suithiod). Це скорочене слово, складене з двох рівних: *Suava thiuda*, тобто Слов'янська держава (*thiod*, *thiuda* означає *держава, царство, народ*). А якщо *suavi* написати так, як писало багато авторів, то матимемо: *svivī, scuavi, scuivī, scuifi*. Отже — *Скити*. А ще дужче зближаються грецькі »скіфи« (в іншому варіанті »скити«) з Тацітовими *сітонами*: тут передне латинське »s« переходить у »sc«. А сітони, судячи з Тацітової »Германії«, — *слов'яни*. І хоча сам він відносить і їх, і вандалів до германських племен, але сюди ж, на його думку, належать і так звані лугії, й навіть венеди. Щодо венедев немає ніякого сумніву, а Тацітові лугії — це лужицькі слов'яни⁴⁰. Такої думки дотримується й О. Скржинська⁴¹. На жаль, в останньому виданні Таціта про венедев сказано дуже невиразно, а лугії тут — »загальна назва ряду германських племен, які жили на північ від Карпат, між Одром і Віслою«⁴².

Нас не повинна бентежити ота нібито мала схожість назви *suavi* зі звичним нам »слави«. Так писали готські та інші західні історики, а готи ж найближчими сусідами мали слов'ян західних, отже ж, і відомості брали безпосередньо в них. А попросімо, до прикладу, поляка написати по-своєму оте »слава«, й він обов'язково напише так: *śława*. Коли ж попросимо його прочитати написане, він прочитає: *suawa*, бо те »ł« — то не звичайне »l«, а так зване »тверде«, і вимовляється воно як коротке »у«, чи наше »в« у кінці слова або складу: прийшоу, дау, заўбачливий, поўторний тощо, хоч ми теж пишемо: прийшов, дав, завбачливий, повторний (в українській абетці такої літери не запро-

38) О. Далін, *История шведскаго государства*, СПб, 1807, с. 80.

39) D. Raoul Rochette, *Peintures antiques inédites*, Paris, 1836.

40) Таціт, *Германія*, 46.

41) *Йордан*, названа праця, коментар, стор. 209.

ваджено, хоч звук і *e*; існує ця літера тільки в сучасній білоруській абетці).

Таке тлумачення видається цілком переконливим, а отже, зрозумілий і готський принцип написання слів із коренем «слав». Навіть більше: з подібних випадків починаєш чіткіше уявляти, яка то стала річ — мова і як повільно змінюється вона, — найповільніше з-поміж усіх суспільних явищ.

Зі сказаного вище, між іншим, випливає й ще одне запитання. Хто були так часто згадувані в середньовічній історіографії свени? Чи належать вони до германських племен, а чи й з них такі германці, як, скажімо, з вандалів? І тут на допомогу нам також прийде оте «л», яке через західнослов'янське «і» органічно перетворилося на «в» та «у» (*u*): *слеви* — *slewy* — *suevi* — *svevi* — *свенви*. Не беремося стверджувати, чи так звучала назва того племені, чи тут далася взнаки тенденція різних іноземних авторів на свій національний кшталт транскрибувати чужі слова, але що й оті *свеви* — теж слов'яни, маємо чимало підтверджень різних істориків різного часу. Автор «Історії німецького народу» Г. Луден свідчить, що всім відомі *свеви* — то *народ слов'янський*⁴². Шведський дослідник Ерік Густав Гейер на початку минулого сторіччя писав про стосунки ранньосередньовічних народів Швеції — *свеонів* та *готів*. Цього автора важко звинуватити в прихильності до слов'ян, його дослідження відверто великодержавні. Але подекуди правда історична виявляється дужчою за тенденційність, і тоді ми читаємо в його «Історії шведського народу»:

«Ці споконвіку ворожі стосунки *свеонів* та *готів* доводять, що єдність походження й віри цих двох народів не знищила їхньої *незалежності й взаємної ненависти*»⁴³.

Хай нас не бентежить твердження про якусь єдність: просто в цьому абзаці виявилось палке бажання автора довести, нібито шведи — «чиста» германська раса, чимось вища від інших. Бо вже на наступній сторінці Е. Гейер сам себе заперечує:

«Однак ці народи, що *нині змішуються, були* довгий час *різними*. Але з давніх-давен єдність теократичного правління зблизила їх»⁴⁴.

Та й німецький дослідник Л. Еттмюллер у передмові до видання епосу про Беовульфа стверджує, що в цій поемі лише готи й дани — родичі, всі ж інші — вороги їм, у тому й *свеони* та *гуни*⁴⁵.

Виходить, нащадки *свеонів* і шведських *готів* навіть у дев'ятнадцятому сторіччі пам'ятали про те, що вони — *різні народи*, й тільки ота Гейєрова «єдність теократичного правління», тобто колонізаторська, асиміляторська політика *готів* знищила самостійність *свеонського народу*. Таким чином, можна зробити висновок, що це племена країни

42) Тацит, Сочинения, т. II, Л., 1969, стор. 334.

43) G. Luden. Geschichte des deutschen Volkes. Jena, 1827. S. 113.

44) Э. Г. Гейер. История шведского народа, СПб, 1857, стор. 153.

45) Див.: Там же, стор. 154.

46) L. Ettmüller. Beowulf. Leipzig, 1840, S. 8.

Славонії, до якої, принагідно скажемо, належали й давні новгородські чи ільменські славени, й про це ще було відомо нашому Несторові, не згадуючи давніших авторів. А ні в кого ж, здається, не викликає сумнівів усім відомий факт з історії Риму, який свідчить про те, що імператор Траян вигнав готів з Данії в Скандінавію. Отже ж, готи в Скандінавії — не аборигени: тут вони вже застали давніший народ, яким, певно, й були *свеви*. Звідси зрозумілими стають і ті численні топоніми, що й досі збереглись у південній Швеції й свого часу стали приводом для різних норманістських теорій.

Який же загальний висновок можна зробити з усього, досі сказаного? Висновок один. З ним можна сперечатися в деталях, можна не погоджуватись чи піддавати благородному сумніву те або те твердження окремих авторів, але загалом важко не погодитися, що принаймні на початок нової ери основне населення Півночі та надр Європи аж до Альп і Дунаю, до Чорного моря та мінімум Дону складали слов'яни, неосяжне море слов'янське з безліччю племен і племінних назв, які в силу обставин дійшли до нас у не завжди натуральному вигляді, що породило багато різночитань і плутанини.

У 20—30-их роках серед українських археологів усталилася була своєрідна «мода» — всі племена й народи, які лишили по собі пам'ятки так званого «сіроглинного ганчарства», вважати «культурою римських впливів». Ця культура тягнеться від Наддніпрянщини широкою смугою через усю Європу й датується першими сторіччями нової ери. На нашу думку, та «мода» була дуже «зручною» — просто звільняла істориків од важкого клопоту визначати етнічну приналежність народів, які полишили ці пам'ятки. Зате вона принесла й чимало шкоди, бо, не визначивши найголовнішого, годі робити будь-які висновки.

Може б, тісі «моди» не варто було й згадувати, коли б вона примхливим бумерангом не почала потроху вертатись із забуття. Нічого дивно-го в тому немає, що археологи знаходять сірі ганчарні вироби на такій великій смузі: адже ця смуга й є ареалом замешкання слов'ян від Дону до Рейну, коли й не ще далі на захід.

Бо якщо академік М. Я. Марр знаходив наших родичів аж у Шотландії, то це, мабуть, не означає, що українці шотландського походження, а що швидше стародавні кельти прийшли на острови Великобританії з надр Великої Скитії (шотландці й досі називають себе «скотами», а це щось та має означати; згадаймо хоча б Геродотових «сколотів»). Цікавим видається порівняння слів «сколоты» й «кельти» в пляні так званого повноголосся (-оро-, -оло-, -ере-, -еле-). Адже цілком логічно міркувати, що воно сягає корінням ще в кельтські часи. А відомо, що одне із скитських племен у добу Протагона звалось галатами. Приблизно, так іменували римляни й давніх населенців теперішньої Франції — галлами. А чи не можна сказати, що до цього ж

кореня належить і «галичани»? Адже ж саме цим ім'ям називає й наш Нестор сучасних йому французів: «галичанами»⁴⁷.

Групи слов'янських племен були на стадії давно осілих суспільств із глибокими хліборобськими традиціями, що сягають у друге, якщо не в третє тисячоліття до нової ери. Займаючи на материк у найкращі терени, придатні для їхнього основного заняття — хліборобства, слов'яни східні й західні стали — й не могли не стати — об'єктом експансії для інших народів, які ще не мали в Європі «постійної прописки» й, отже, прагнули до перерозподілу земель континенту, особливо його середніх та північних широт, бо на півдні був Рим і туди вони ще не наважувалися скеровувати свої списи.

Такими народами були на той час войовничі германці. Війна готів із слов'янами велася довгі століття, й упродовж усього часу фортуна всміхалася поперемінно то тим, то тим. І хто знає, як повернулися б справи, коли б в ту пору християнство не набуло такої моди. Для готів аріанська ересь стала тією зброєю, яка допомогла їм відвоювати в чужій континентальній Європі місце під сонцем.

Якщо досі, крім усього іншого, слов'янам сприяла в боротьбі з блукаючими готами власна релігія, тобто, ідеологія, за догмами якої рабство прижиттєве людина відносить і на той світ, отже, кожен слов'янин над усе цінував свободу, чого б вона не коштувала, то з прийняттям хреста опір не міг не послабитись, особливо ж у перші століття тріумфу християнства: володарів дає Бог, а рабство на землі забезпечує страждальцям царство небесне.

Свідками цієї нещадної боротьби за життєвий простір є і залишки колись великих народів у надрах германців, і руїни десятків і десятків квітучих міст, і ті позначки, які слов'яни лишили на карті Європи у вигляді сотень тисяч топонімів і, зрештою, й той фолклор, який пізніше, коли слов'янське населення засимілювалося, став германським. Бо якщо ґрунтовно вивчити й дослідити кожну деталь і співставити між собою всі оті квіди та саги, то раптом виявиться, що вони зовсім нічого спільного не мають ні з побутом германців, ні з їхньою мітологією, а отже, й історією.

На думку перших видавців епосу «Вількіна сага», скажімо, він складається частково із слов'янських переказів. А коли так, коли навіть частково, то тут, звичайно, не обійшлося ні без вільного переспіву слов'янських пісень скальдами-професіоналами, ні без мимовільних помилок, підлаштовувань для нових потреб та й свідомих підробок.

Фолклор — то велика й невичерпна скарбниця знань, і ми не маємо права нехтувати ним. Бо саме так, узявши за путівник пісні та притчі Біблії, у яких доти вбачали все, що завгодно, тільки не зібрання інформації, археологи знайшли найбільші міста стародавнього Сходу.

47) ПВЛ. Вступ.

Саме пішовши слідами еллінського епосу часів Троянської війни, Шліман відкрив руїни Трої.

Це стосується й писаної історії. На перший погляд незначна, ба навіть чужа в загальній оповіді риса чи згадка може стати тією ниточкою, яка розплутає безнадійний клубок. У цьому зв'язку цілком зрозумілими стають і ті незрозумілі слова Йордана, де він намагається ховати кінці у воду:

»Хто не знає звичаю народів запозичити один в одного власні імена? Римляни прибирають собі македонські, греки — римські, сармати — германські. Готи ж здебільшого запозичають свої імена в гунів«⁴⁸.

Хоч це було вже через сто років після смерти Аттіли.

Йордана спростувати неважко. Так, він має рацію: всім відомі факти, коли люди однієї нації беруть імена людей нації іншої. Це часом робиться дуже масово, але ніколи — без вагомих на те причин: або через приналежність до однієї релігії, або ж через національну залежність (при цьому брались імена поневолювачів, а не навпаки).

Ім'я людини в старовину було не просто формальністю, а символом і присвяченням тому чи іншому богові. Наприклад, усі чоловічі слов'янські наймення «героїчного» змісту були присвятою стародавньому богові війни й перемоги Юру. Це й власне Юрій (означає «той, хто присвячений Юрові», Юрич) і ціла низка типу Ярослав, Яромир, Яролюб, Ярожир тощо. Натомість дівчат присвячували богиням весни, врожаю й т. д.

Щось подібне маємо й у тому випадку, що його так старанно намагається виправдати Йордан, придворний історик, який обов'язком служби був покликаний звеличувати все готське й принижувати чуже, не приналежне до готів. З доброго дива він би не став виправдовуватись: певно, у VI сторіччі ще всім було відомо, що більшість володарів (а, напевно, простий люд і поготів) носили чужі германському духові ймення. Справді-бо: візьмим до прикладу найвойовничішого з-поміж готських конунгів, якого так уславлює Йордан: Германаріха. Чи не правда — як звучить? Найславніший король і завойовник у германців — *Германаріх*! Тим часом у Йордана це ім'я трохи інакше: *Ерманарік*, у Саксона Граматика — *Ярмерік*, у багатьох датських істориків — *Ярмар*, а в квідах, тобто в народних переказах — *Йормун-рекс*. І коли піти за Йорданом і далі, зважити на його вказівку, що Германаріх — ім'я гунське, то й вийде, що це просто Яромир-рекс, король Яромир. Ми вже й не кажемо про такі прозорі імена, які й без особливої аналізи виказують свою слов'янську приналежність: Вольдемар — Володимир, Яріслайфр — Ярослав, Валамер, Філімер — Велімир і т. д.

Висновок тут можна зробити подвійний: насамперед, готи тривалий час були складовою частиною того чи того слов'янського царства й на

48) Йордан, названа праця, стор. 58-59.

честь своїх зверхників давали імена своїм дітям (побіжно підтверджується й синонімічність понять «слов'яни» й «гуни»). Крім того, звідси випливає, що так звані «гуни» з'явилися в Європі й були сусідами готів ще задовго до того фатального 376 року. Коли ж подивитися на питання з іншого ракурсу, виходить, що багато слов'ян, ставши в пізніші часи прозелітами готів, згодом повністю засимілювались, і їхні наймення — то своєрідні топоніми, релікти слов'янщини в германському материкау. Такі приклади можемо знайти й у рідній історії, бо після прийняття християнства кожен князь, починаючи з Володимира Першого, мав подвійне ймення: русинське й грецьке (чи біблійне). Що, до речі, завдає чимало клопотів історикам при ідентифікації.

Тому нас не повинні відлякувати імена історичних осіб, які звучать нібито на германській кшталт. Цілком можливо, що за багатьма з них ховаються діячі нашої рідної історії.

Ми, наприклад, і досі дивуємося, чому остроготи Видимира, Тодомира й Велімира так самовіддано воювали в Каталаунській битві під прапорами гунів і жодного разу не зрадили їх, у той час як бургунди, франки, арморікани та алани під проводом якогось Сангібана (чи не Санко, бан аланський?) були в згаданій битві під пильним наглядом флангів, де розташувалися римляни та візиготи. Чи не слід в остроготах Видимира, Тодомира й Велімира вважати колишніх готських прозелітів, які перейшли на бік своїх кривих родичів — слов'ян? І чи не мають нічого спільного з ними всі оті названі західними істориками (насамперед Йорданом) бургунди (вони ж нібелюнги й за гренландськими сагами — родичі гунам або й просто гуни), франки, арморікани (венди Помор'я?) та алани (алани галльські; чи це не лужичі, мешканці галльських Лугів, поселені там ще Цезарем?)?

Бо й відомий французький дослідник XIX сторіччя Тьєррі пише про Таталаунську битву:

«Сангібан, воєвода аланський, якого підозрювали в зраді, був поставлений у центрі, щоб можна було стежити за всіма його пересуваннями й покарати, якщо зрадить»⁴⁹.

Чи можна після всього вірити, що всі оті народи, яких силою примусили воювати на боці сполучених римо-готських військ, були готами? Чи просто прозелітами готів, які прийняли від останніх і віру християнську, й перначі васалів? Очевидно, що це найвірогідніше припущення, так само як і припущення про остроготів. Тома Архидиякон у своїй «Хроніці» каже про тих остроготів, яких 376 року «гунський» цар Велімир переселив у Паннонію, що цих «далматських слов'ян» багато хто помилково вважає за готів, у той час як вони насправді є слов'яни.

Для пояснення нагадаймо собі слова Гельмольда, якими він стверджує: всі землі, що лежать на схід від Данії, називалися спершу *Острогардом*, а пізніше *Гунігардом*. Чи не тут слід шукати й розгадку таємничих *остроготів*?

49) *Amade Tierrie, Histoire d'Attila et de ses successeurs. Paris, 1864, c. 78.*

Навіть сам Йордан, певно, забувши про всі вказівки та настанови, часом прохоплюється щодо походження остроготів. Говорячи про остроготів, які з терпінням чекали смерти Аттіли, він каже: «Інакше не могло жодне скитське *плем'я* визволитися з-під гунського володарювання — тільки з настанням бажаної для всіх узагалі племен, а так само й для римлян, смерти Аттіли...»⁵⁰. А О. Скржинська, не повіривши власним очам, вигукує в коментарях:

«Як це не дивно, Йордан — сам «варвар» — назвав готів «скитським плем'ям»⁵¹. А далі міркування, які з лабіринту не виводять.

Та це не єдиний випадок у Йордана. Говорячи про сарматів та гунів, він завважує: до цього ж самого роду належали Блівіла, пентаполітанський вождь, і його брат Фроїла, до нього ж належить і наш сучасник патрицій Бесса⁵². Всі троє згаданих були остроготськими савновниками, це відомо з Йордана й це ж такі підтверджує його сучасник Прокопій⁵³. О. Скржинська ж, не припускаючи жодної спорідненості остроготів із гунами та сарматами, вважає, що це помилка Йордана: «Слова «до цього ж самого роду» («ex quo genere») стосуються не племен сарматів, кемандрів та гунів, а названих у § 264 готів»⁵⁴.

Не будемо зараз широко говорити про Каталаунську битву, славетну й не менш таємничу, внаслідок якої Аттіла опинився під стінами Риму й імператор Валентиніян мусив вислати назустріч йому блаґальників, щоб якось одвернути «бич божий» від «столиці всіх столиць». Хіба міг переможений Аттіла безборонно зайти аж в Італію? В той час як мітичні «переможці» — готські полки та римські легіони — мов у землю запалися.

Всі відомості про Каталаунську битву почерпнуті з уст людей, які уявлення не мали в справах військових. Це стверджує й англійський історик кінця XVIII стол. Едуард Гіббон, й інші, пізніші й раніші дослідники. Після уявної перемоги, яка, певно, народилася на сторінках Йорданової «Гетики», Рим Східній і Рим Західній продовжували не тільки Аттілі, а ще й його синам платити данину, а візиготи змушені були повернутися туди, звідки й вийшли, — в подаровану їм Аквітанію, не розжившись на війні.

Такий висновок можна зробити, навіть не ходячи далеко: з аналізу самого Йордана, бо гуни були й залишилися й надалі жити на своїх землях, нехай і не в ореолі колишньої слави й величі.

Ось що каже про них сучасник Йорданів — Прокопій Кесарійський: «Якщо йти з міста Боспора в місто Херсонес, то всі землі, що лежать між ними, належать варварам — гунським племенам»⁵⁵. Але це тема ширша й заслуговує на окрему розмову.

А тепер на хвилинку звернім увагу свою до тих, хто, власне, став причиною Каталаунської битви: мешканців Піренейського півострова,

50) Йордан, названа праця, § 253.

51) Там же, Коментар, стор. 326.

52) Йордан, названа праця, § 265.

53) Там же, стор. 331-332.

54) Йордан, названа праця, § 264.

55) Прокопій, Война с готами. М., 150, IV. 5, 28.

які посідали всі його західні та східні землі. Про «вандалів» царя Гейзеріка ми вже говорили вище. Але, крім них, на півострові були ще дві держави, які складали з ними федерацію: Галиція й Лузитанія. З цього приводу пояснення дає сам Йордан. У своїй праці він без жодних вагань каже:

«Галицію й Лузитанію споконвіку населяли *свави*»⁵⁶. А хто такі свави, ми вже теж знаємо. То чи не слід зробити й висновку, що Галицію населяли галичі, а Лузитанію — лужичі? Бо спробуймо написати слово «лужичі» латиною — й одержимо: *luzici*, а звідси й *Luzitania* (до речі, оте «*luzici*» поляк теж прочитає як «лужичі»). Так само *galisi*, *galici*. Адже народ, який мешкає по той бік Рейну, Нестор Літописець теж називав не інакше, як *галичани*.

Лишаються нез'ясованими *алани*, але й до них можна знайти аналогію: *улани*, *галани* й навіть *волинняни* (в Птолемея вони зветься *алауни* й *вулани*), бо ж Волинь, очевидно, була поселенням військового стану слов'ян, своєрідним античним козацтвом, яке охороняло креси землі, тому користувалося самоуправлінням і не підлягало ні податкам, ні данині, ні якимось іншим повинностям. Це засвідчує й Амміан: «Рабству не підлягали ці так звані алани, бо всі вони благородної крові»⁵⁴.

Флявій стверджує їхню етнічну приналежність: «Алани належать до *скитських племен* і живуть побіля Танаїсу й Меотидського озера»⁵⁵. Цілком згоден з ним і Лукіян: «Мова й одяг — це і в аланів, і в скитів однакове. Різне в них тільки волосся»⁵⁶. Тобто стрижка. Скитами називає їх і Птолемея⁵⁷. Амміан же дає не тільки соціальний, а й етнічний опис. Він називає аланів гарними людьми із світлим волоссям, вони високі на зріст, швидкі й стрімкі, але мають грізний вигляд, який лякає інших, бо в погляді в них похмурість і затамована лють. Алани майже нічим не відрізняються од гунів, може, хіба, трохи стриманіші»⁵⁸.

Традиція «волині» через форму всім відомих «бродників», які існували в часи Київської Русі, передалася пізніше й славному нашому козацтву (дехто виводить це слово з тюркських мов, де воно нібито означає «вільну людину», але правдивішими здаються нам гіпотези походження назви «козак» від нашого слова: людина, яка присвятила себе збройному служінню батьківщині й на честь цього вчинила над собою врочистий обряд постригання, лишаючи на тім'ї лише одну кіску; звідси — косар, косак і козак). Адже ще Лев Диякон писав у X сторіччі, що Великий князь київський Святослав голів бороду й голову й носив тільки вуса та довгу косу на голові, що було ознакою високого роду⁵⁹.

56) Йордан, названа праця, стор. 229-230.

54) Амміан Марцеллін, Історія, К., 1908, XXXI, 2, 25.

55) *Josephus Flavius. De bellum Judicum*, VII, 7, 4.

56) Лукіан, Токсарид, № 51.

57) *Ptolemeus*, III, 5, 7.

58) Див.: Амміан Марцеллін, названа праця, XXXI, 2, 21-23.

59) Див.: Історія Льва Діакона... Кн. X, II, стор. 97.

Ми не випадково пов'язали всі ці слова в один ланцюг — і козак, і косак, і гусар, і алан, і волиняни, бо щось подібне знаходимо й у Західньому Римі: чи то була стародавня традиція, принесена в Рим і в античну Італію тими, хто асимілював етрусків, чи згодом слов'яни перейняли від римлян цей звичай. Але в римському війську теж був кінний стан — так званий «*ordo equestur*», куди теж вступали з урочистим «обручанням», як і в козаки.

І хоча в Амміяна аланами називаються всі племена й народи, які живуть на схід від Дністра, однак аланами називав Амміян і неврів, і будинів, і гелонів, і козаків, а це щось та означає. Тож нічого дивного в тому нема, що в IV столітті аланів знаходимо в Західній Європі. Фрагментарність цього дослідження не дозволяє приділити повнішої уваги таким землям, як Галлія або Іспанія. А тут же безліч топонімів, які свідчать про довге перебування в цих краях слов'ян і, на нашу думку, історикам варто звернутися на крайній захід континенту.

Тацит, описуючи землі по цей бік Ельби, каже, що *сітони* — такі самі, як і лужичі (лугії), лише управляють ними жінки⁶⁰. Ця давня історія, яка почалася ще з Геродота, мусила йти від помилки Геродотових переписувачів і продовжувачів або навіть і самого оригіналу, де *амазони* та їхні близькі сусіди *алазони* трактуються зовсім по-іншому. Амазонів Птолемей на своїй карті садовить уже зовсім не там, де ми їх бачимо в Геродота, тобто не біля Дніпра, а коло Волги. На місці ж Геродотових амазонок бачимо *амадоків* та *амаксовіїв*. Це дуже цікаво, хоч дехто з-поміж істориків, у тому й М. С. Грушевський, не погоджувалися з Птолемеем і його картою. Цікаво з двох міркувань.

По-перше: Амадокія розташована саме там, де стоїть Київ. Найближчі сусіди амадоків — амаксовії. Коли ж заглянути до давньогрецького словника⁶¹, то знайдемо переклад: *амакса*, *амаксея* — віз, *тура*, а похідне від них *амаксеіс* (амаксей) — *перевізник*, *фурман*. Отже, Птолемееві амаксовії — перевізники. Тож варто пригадати собі й слова Нестора Літописця, який переказує легенду, нібито засновник Києва також був перевізником. І хоч Несторові здавалося, що це принижує гідність монарха, проте факт сам собою дуже красномовний. Тим паче, що в деяких діалектах української мови й досі збереглися дієслова «киїлювати», «киїляти» й «кияти», які означають *переправлятися через річку*, відштовхуючись києм на плоті або поромі. Мабуть, найстаріша пам'ять про це стародавнє поняття збереглася в топонімах принаймні двох сіл на Дніпрі неподалік від Києва та в місті, яке колись звалось Київцею на Дунаї, а тепер зветься Килія. І чи не тут належить шукати розгадку української столиці? Згадаймо й варіант назви мешканців цього міста («київляни»), бо він теж може бути реліктом.

60) Корнелій Тацит, Сочинения, О происхождении германцев, Л., 1969, р. 45.

61) «Греческо-русский словарь» Поспішіля, К., 1901.

Але це не заперечує існування й власного імені з таким самим коренем, бо ймення або прізвиська в старовину давали й за фах людини. Слово ж «амадоки» давньогрецькою мовою означає колоди, стулені разом, тобто пліт. Отже, логічно думати, що амадоками називано людей, які плавали Дніпром на плотах, а це те саме, що й поромники-перевізники, найближчі родичі амаксовіям-фурманам — чумакам.

З другого боку, карта Птолемея цікава ще й тим, що вже тоді разом із згадуваними амадоками та амаксовіями-перевізниками тут мешкали й *гуни*, *роксани* та інші цікаві нам племена.

Пізніше це різночитання на картах Геродота й Птолемея було ще дужче поглиблено Йорданом та наступними істориками, які послуговувалися готською мовою. Слова *kwānen*, *konaē*, *chonaē*, що означають *кияни*, плуталися з близькими за звучаннями словами *kupa*, *qena*, *kwāna* й *chona*, які означають *жінка*. Просто Йордан і його апологети намагалися виправдати Геродотове твердження, що на Дніпрі був народ, яким управляли жінки, й таким способом помилка потроху канонізувалася, перейшовши в норму. Киянів град, місто киян-перевізників, стало Куенугардом, Кіенуборгом — містом жінок, або й просто Гунагардом, що вже й зовсім означає *місто гунів*.

Або згадаймо з цього приводу слова Марціяна Гераклійського про те, що обабіч Дніпра, відразу ж за аланами, живуть так звані *хоани*. Всі погоджуються з тим, що хоани — це гуни, так само, як і стосовно Птолемеєвих *хоїнів*. Але ж коли зважити на те, що «х» та «к» і в латинській, і, особливо, в давньогрецькій мові часто писались одне замість одного, то *коїни* й *коани* це не що інше як *кияни*, тобто перевізники.

Отже, якщо кияни так давно відомі історикам, то й їхня столиця, Метрополіс Птолемея та Басілея часів Геродота, це теж не що інше, як «мати городів руських» — Київ.

Але пригляньмося пильніше до «батька історії». Справді-бо, все, що говориться в нього про ту Басілею, не може не стосуватися Києва. На перехресті таких важливих доріг із півдня на північ і з заходу на схід мусив виникнути якийсь центр хоча б у ролі міжнародної торгової перевалки, в ролі складу багатих товарів. Та й стратегічне розташування Києва — найкраще в усіх відношеннях: такої думки дотримувалися всі історики військової справи.

А тепер співставимо всі ці відомості перших століть нової ери та пізніших часів із тими, які залишив нам Геродот. Насамперед слід з'ясувати, кого має на увазі історик під словами «царські скити», «скити-орачі» та «скити-хлібороби». Може скластися враження, що північний народ Великої Скитії мешкав у кочовищах понад Чорним морем, оті ж «орачі» та «хлібороби» були підвладними колоніями «царських скитів». І все було б зрозуміло й ясно, й можна б легко

погодитися, що миролюбні, важкі на підйом осілі хліборобські племена підпали в залежність од войовничих кочовиків, що траплялося впродовж історії не раз. Хлібороби орють землю й забезпечують зерном своїх загарбників, а загарбники збирають із них данину й царствують у кибитках. Та ось помирає черговий скитський цар, і така струнка на перший погляд теорія починає хитатися й падати.

Геродот у своїй «Історії» каже: «Некрополі царів скитських містяться в Геррах...»⁶².

Отже, не в причорноморській Гілеї, а зовсім інде, куди »40 днів плавання«. Де ж маємо шукати ті Герри? Історик відповідає: »В тому самому місці, до якого Бористен відомий«⁶³.

Але читаймо далі: »Коли в них помирає цар, то... очистивши тіло від нутрощів і намастивши його запашними оліями..., його возами везуть у Герри«⁶⁴.

Де ж мусимо шукати ту землю? Геродот каже про це трохи раніше; виявляється, в країні, яка має назву однойменної річки чи навпаки.

»Річка Герр витікає з Бористену там, де він стає широким; ця річка одержала назву від країни, названої Герри«⁶⁵. Далі читаємо, певно, переписувачами попсовані рядки: Герр витікає з Дніпра і впадає... в Гіпакіріс (Сіверський Донець). Абсурд, бо дніпровсько-донецький вододіл, як свідчать топографи, не дозволив би жодному рукавові, який би витікав з Дніпра »на сорок днів плавання від гирла«, впадати в річку зовсім іншої системи. Отже, Герр не витікав, а впадав у Дніпро в області Герри, а за 40 днів од моря Дніпром можна доїхати саме до Десни (згадаймо, скільки на Подесенні скитських могил!).

І Геродот дає точні відомості про розташування царської вотчини: »За річкою Герром міститься ота сама Басілея й живуть найхоробріші й численні дуже скити, які вважають усіх інших скитів своїми підданцями«⁶⁶.

Таким чином центр Геродотової Скитії переміщується з Причорноморських степів у землі »орачів« та »хліборобів«, а це вже щось зовсім інше.

А тепер пройдімо шлях від гирла Дніпрового до тієї Басілеї, де скити ховали своїх царів. Усе нормально: коли вирушимо човном на веслах або під вітрилами з Лиману, то за сорок днів опинимося, що б там не було, під Києвом, долаючи в день по 20-30 кілометрів. Отже, цілком вірогідно, що коли за часів Геродота вже був центр »усіх скитів« Басілея, то це те саме, що Птолемеєва »мати городів« — Метрополіс, тобто Київ. Тим більше вірогідно, коли зважити, що так звані амаксіві — відомі нам із київських літописів перевізники-кияни.

62) Геродот, Історія, т. II, М., 1888, кн. IV, р. 71.

63) Там же, р. 56.

64) Там же, р. 71.

65) Там же, р. 56.

66) Геродот, названа праця, IV, 20.

Говорячи про землі, підвладні скитам, Геродот каже: головних племен тут чотири — скити царські, скити-орачі, скити-хлібороби та скити-скотарі. Можливо, кожне плем'я по-різному себе й називало. Але ж як? Сколотами? Ні, це слово грецьке й означає «частокіл». Отже, й сколоти — не самоназва, швидше за все — теж переклад. А що ж ховається за самим словом «скити»? Загляньмо до словника вже згадуваного київського еллініста Поспішіля. Там усі слова, що мають у собі корінь «скіф», означають дуже близькі поняття: «скіфропос» — похмурий, сердитий; «скіфраздо» — бути похмурим, сердитим, сумним; «скіфропадзо» — дивитися сердито, похмуро чи сумно. Та коли перекласти ці слова грецькою мовою взворот, одержимо геть незрозуміле. «Російсько-грецький словник» Е. Чорного (М., 1885) дає одинадцять перекладів слова «похмурий»: стігнос, халепос, склерос і т. д., й лише на одинадцятому місці отой синонім «скіфропос», а слово «похмурий» (з відтінком «страшний») взагалі «скілерос».

І коли вчиташся в усі ті переклади й контрпереклади, раптом спадає на думку: а хіба слово «суворий» не лягає в одне синонімічне гніздо зі словами «похмурий», «сердитий», «страшний» і «сумний»? Лягає, ще й дуже добре! Воно мовби якесь середнє, арифметичне всіх отих понять. А коли так, то з ним асоціюється назва північних українських племен, які жили в суворій лісовій та болотистій землі й самі були, за свідченням Нестора Літописця, людьми суворой вдачі.

Латинською мовою «суворі» означає «severi», корінь із цих трьох звуків «с-в-р» на ознаку тієї самої якості зустрічається в багатьох індоевропейських мовах, а майже в усіх слов'ян «север» став ознакою півночі — традиція, що тягнеться ще з докиївської Русі.

Отже, *севери*, *сіверяни*. І це — єдино можлива самоназва скитів, і Геродот, вірний традиціям своїх попередників (Платон свідчить, що греки ще до Солона мали звичку перекладати власні імена), автентично, найбільш точно перекладає й назву цього народу: *скити*.

І тоді кожна згадка Геродотова стає зрозумілою, й народ-привид набуває реальних рис і національної конкретності. Царство скитів було царством *северів*, яких ми за правилами сучасної фонетики й літературної мови тепер звемо *сіверянами*. Сіверяни тримали своє військо на південних кордонах країни — на схід від Дніпра, бо вся Лівобережна Україна була споконвіку сіверською землею, навіть до татарської навали. Це військо зветься в Геродота царськими скитами. Коли ж цар помирав, його везли на вотчизну, на Поселення, в так званий Геррос. Що то вотчизна — про це свідчить сам Геродот, а наш відомий філолог Іларіон Огоновський підтверджує його свідчення в своєму словнику: в часи Троянської війни «герас» означало «королівство» («Словар до Гомерової Одиссеї і Іліїди», Львів, 1900).

Таким чином виходить, що й гуни, й скити — це лише різні назви на різних етапах одного й того самого народу. Чому ж археологи й

досі не підтвердили цієї гіпотези? Нам здається, тому, що вони не шукали підтвердженнь. Гуни, якщо вірити наслідкам розкопок, просто «випарувались», «пропаша, аки обри». І це тільки тому, що встановилася застаріла думка, нібито гуни — північнокитайські племена. Археологи й шукають на гунських шляхах монголів або, принаймні, тюрків, а коли й знаходять там, де мали бути тюрки, слов'янські поховання й речі слов'янської зброї та побуту, це зовсім не асоціюється в них із поняттям азійців і не відповідає наперед загаданому об'єктові.

Із скитами вийшло навпаки. Знехтувавши висновками сучасників-самовидців, археологи шукають у Причорномор'ї слідів тюркських кочовиків і знаходять їх, навіть дуже часто. Розкопано вже безліч скитських могил із багатим умістом реліквій кочових племен. У них ми вбачаємо підтвердження теж наперед запрограмованої гіпотези, забуваючи при цьому слова Геродота, що «скити ховали своїх царів у Басілеї», а не в Причорномор'ї. Отже, всі оті «царські могили» — не скитські, а якщо й скитські — то не царські. Ми знаємо про перебування в наших південних степах численних тюркських племен, і це факт, який не викликає сумнівів. І нічого дивного в тому немає, коли ми в «скитських» могилах знаходимо поховання їхніх князів і вождів. Та й чи тільки їхніх?

Скажімо, антропологічна аналіза зображення на *Куль-Обській вазі* скитів може призвести до твердження, що то люди не слов'янської зовнішності: характеристичний профіль, розріз очей, одяг тощо викликають асоціацію й аварів-обрів, і черкесів, і чорних клобуків, і представників якого завгодно тюркського племені, навіть греків. Натомість конопаси з *Нікопольського скарбу*, особливо ж той, що приборкує жеребця, викриває в собі характеристичні риси *типового слов'янина*. І робити скидку на якусь традицію чи школу в мистецтві стародавніх карбувальників не доводиться, бо зображення на *Нікопольській вазі* свідчать про портретну правдоподібність зображених на ній фігур, чого не скажеш про вазу *Куль-Обську*: там усі на одне лице.

Прислужуються нам і подальші знахідки археологів. Згадаймо, наприклад, чудовий скарб, знайдений на розкопках «скитського некрополя» поблизу с. Балки Запорізької області, знахідку, яку видобула експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. І. Бідізілі. Багато вчених, у тому й академік Б. О. Рибаків, сказали, що цю знахідку важко переоцінити. Але вдивімося пильніше в чіткі риси зображених на вазі скитів. Усі прийшли до висновку, що майстер IV сторіччя до н. е. викарбував на металі портрети конкретних осіб, а ці особи зовсім не схожі ні на іранців, ні на тюрків, а на наших дядьків, яких сотнями знайдеш у кожному українському селі.

Коли взяти до уваги й це, й факт, що в генезі нашого народу взяли участь численні тюркські племена, то мимовільно виникає вже певною

мірою риторичне запитання: так хто ж були скити? І хоч покійний В. П. Петров не дав ствердної відповіді, але він рішуче заперечив: скити не були іранцями. Це був індоєвропейський народ, споріднений із балто-слов'янами⁶⁷.

І ще один не меншою мірою риторичний вигук: і хто були гуни, яких давні й пізніші історики майже одностайно називали теж скитами?

На згадку мимовільно спадає, що сучасні монголи не відмовляються ні від Чингіс-хана, ні від Батия, ні від того, що колись призвело до розпаду могутньої Київської держави. Монголи були, і слів із пісні не викинеш. Ніхто ніяких політичних конструкцій не буде на подіях давноминутих часів. Монголи не претендують на землі, які на певний час були потрапили в залежність до їхніх предків, так само, як греки не збираються вимагати назад Константинополя, який п'ять сторіч тому став турецьким містом Істамбулом. І кожен народ зокрема, й усі народи разом свято бережуть пам'ять про своє минуле, яким би воно не здавалося із позицій сьогодення дня й сьогоденної моралі. Бо історія, як сказав один відомий вчений, схожа на багатоповерхову споруду, в якій ми посідаємо найвищий поверх. Кожне покоління буде своє житло все вище й вище, й споруда тим міцніша, чим міцніші її підвалини. Ми повинні знати кожен камінь свого фундаменту й кожную цеглинку поверхів, які лишилися під нами, щоб при зведенні верхнього, нашого ярусу врахувати все до дрібничок: і міцну гранітну кладку, й зотлілі підпори, не соромлячись казати собі правду й правильно оцінювати.

А соромитися гунів і скитів нам таки й нема чого. Навпаки. Коли чуйним скальпелем зішкребти з полотна давніх подій не завжди вміє й не щоразу чесне малювання пізніших епох та істориків, то перед очима нам раптом постає яскрава панорама героїчних битв і гірких поразок, геніяльних полководців і мислителів і не менш геніяльних пройдисвітів, панорама величних епох злету й періодів незбагненного спаду. І все те наше, й все те — ми, бо ми успадкували кров наших далеких і прадавніх пращурів, а разом з кров'ю й пам'ять тих часів, і ця істина вже не потребує жодних доказів.

Слова «гуни» й «вандалізм» ми сприйняли з чужих уст, наче аксіому, в якій мовби не личить і сумніватись. Тепер це звучить як осуд, як вособлення руйнації й сліпої люті варварів, що зруйнували Рим і стільки сала залили за шкуру готам. Рим був осередком світової культури й світової філософської думки, це так, це істина, але істина й те, що Рим був також і жандармом античного й ранньосередньовічного світу, фортецею, за чийми гранітними мурами зібралися торговці, наглядачі й власники рабів і залізними легіонами намагались накинути рабство й усім тим народам світу, котрі ще не зазнали їхніх кайданів і нашийників. Рим був нездоланною цитаделлю, яка, проте,

67) В. П. Петров. Скіфи. Мова і етнос. Київ, 1968.

вже давно загнилася тотальною корупцією й давно вже перестала створювати матеріальні й духовні вартості, переживуючи старе й давно віджило та шкідливе.

І треба було сили не менш потужної й жорстокої, яка б завалила ту незрушну тисячолітню фортецю. А такою силою стали слов'яни на сході та слов'яни й германці на західних краях континенту. Що ж, нема чого й казати, борня була жорстока — на життя чи смерть. Але згадаймо варварські розправи й з боку римлян, коли вони часом брали гору над «варварами»: ріки крові й багатомильні «алеї» розіп'ятих, поголовний грабунки та знищення вогнем і мечем усього того, що насмілювалося піднятися проти Священної імперії... Згадаймо все це — й жорстока лють «варварів» у жодне порівняння не стане з витонченим, освіченим варварством і вандалізмом римських легіонів.

Тим часом «вандалами» й «гунами» лишилися в історії ті, хто ще не вмів у пишних трактатах і хроніках описати справжній хід подій і справжню вартість вождів та народів. Тому з потрібною пильністю ми повинні ставитися до кожного слова, мовленого про нас, і тому потрібної ціни набуває кожне об'єктивне речення, написане істориками в пориві великодушності чи з якихось інших, не відомих нам міркувань, бо ті, хто тримав у руках перо чи різець, не завжди, далеко не завжди були великодушні й прямі в своїх судженнях, заповнені шовінізмом або облутані павутиною багатоярусної залежності від епох, станів та володарів; адже в усі часи ідеологія була й лишилася становою, а історіографія, може, як жодна з наук, є наймогутнішим і найменш об'єктивним важелем у системі ідеологій.

Так, Аттіла був «варвар», якого історики ворожого табору намагалися змалювати найчорнішими фарбами, особливо, коли бралися за видимий портрет. Але якого, скажімо, великого діяча давньоруської історії змальовувано красенем? З-під стила римських та грецьких істориків усі вони виходили кривими, похмурими й звіроподібними. Та коли відсіяти зерно від суб'єктивної полови, то часом може вималюватися зовсім інший портрет.

Адже сам Пріск переказує нам слова Аттілових ворогів про царя гунів. Римський сановник Ромул у нього мовить: «Ніхто з-поміж царів, що володарювали в Скитії чи в будь-якій іншій країні, в такий короткий час не здійснив стільки великих справ, як Аттіла»⁶⁸. В германському епосі «Бітерольф і Дітліб» Аттіла мудрістю своєю порівнюється із Соломоном. Але Соломон, як свідчить переказ, при всій його величності не мав поряд себе стільки витязів, скільки їх бачив Бітерольф при дворі могутнього Аттіли.

Та й сам Йордан каже: «Аттіла, володар усіх гунів і можновладець — небачений у світі — племен чи не цілої Скитії, достойний подиву

68) Г. С. Дестумисъ, Сказанія Приска Панийскаго, ур. 8.

69) Йордан, названа праця, §§ 178, 182.

в його невідомій славі серед усіх варварів... Любитель війни, сам він був людиною поміркованою й витриманою, відзначався світлим розумом, був приступний для тих, хто потребував допомоги, й прихильний до кожного, в кого раз повірив»⁶⁹.

Людиною виняткової справедливості змальовує його й Пріск, і простий люд горнувся до Аттіли. Грек Адамій, який жив у столиці гунів, сказав Пріскові — й правдивий історик не втаїв його висловлювання: «Я люблю скитські звичаї... Ми часто воюємо, зате в мирний період утішаємося досконалим спокоєм і не боїмося втратити свого кривого майна. На мій колишній батьківщині, в Римській імперії, володарюють тирані, а малодушні раби не наважуються оборонити себе... Там нема правосуддя, ні рівності в державних податках, а сильні гнітять слабших»⁷⁰.

Ось які слова про великого полководця й державного діяча знаходимо в Пріска та Йордана: «Великий цар... великого народу, господар досі нечуваної могутності, царств Скитії та Германії самодержець... вражаючи жахом Західній і Східній Рим..., незліченні підкорені міста не піддавав пограбуванню, а милостиво обкладав їх щорічною даниною»⁷¹.

За портретом цього «варвара», «бича божого», вимальовується постава справді мудрого й гуманного й дійсно прекрасного душею русина. Десь-то марно навіть Карамзін, який загалом повторює вигадки необ'єктивних ворогів Аттіли, каже після цитування Пріска: «Ми звикли зображувати гунів чудищами; слід думати, що Аттіла був не дуже потворний, бо Гонорія, сестра імператора Валентиніана, пропонувала йому руку свою»⁷². Та хіба ж не точно таким самісіньким азіятом малював і Святослава Лев Диякон — маленькі оченята, плескати ніс тощо?»⁷³.

В статті, благословеній до друку академіком Б. О. Рибаківим, яка була надрукована в ч. 1 журналу «Народна творчість та етнографія» за 1962 рік, говориться: «Протягом довгої героїчної історії Русь переживала періоди розквіту, коли греки й римляни запозичали у неї мітологію, що була важливим елементом античної культури, метали, хліборобство. Могутня Київська держава IX-XIII стол. була тільки одним з пізніших фактів історії Русі, стародавня ж історія й культура її ще чекають на широкі дослідження»⁷⁴.

І одним з таких періодів, на наше глибоке переконання, був період Велимира — Аттіли, й настав час повернутися до них обличчям, скинувши з них ганебний ярлик, пришитий готами. Що ж, готів можна зрозуміти. Слов'яни були тим валом на їхньому шляху до поглинення Європи, який вони мусили гризти зубами, й кожна жменя землі того

70) Г. С. Дестунієв, ур. 8.

71) Йордан, названа праця, § 257.

72) Н. М. Карамзін, Історія государства Российскаго, Примітки, т. I, стор. 10-11.

73) Див.: Лев Диякон, названа праця, кн. IX, р. 11.

74) О. П. Зюйко, Про походження назви «Русь».

валу давалася їм з кров'ю. В їхньому уявленні гуни — напівзвірі, бо люто боронили свою прадідами заповідану землю. Але згадаймо часи готської експансії на європейському материку — й усі уявлення поміняються місцями, й кров захолоне в жилах. Конунг Вінітар, подолавши 376 р. одного з слов'янських володарів — Божа, розіп'яв і його, і його синів, і сімдесят найзначніших бояр на хрестах. Конунг Фродо III, перемігши в битві західніх слов'ян (вандалів), під виглядом, ніби збирається вести війну з якимось там спільним ворогом, скликав усіх слов'янських князів-васалів разом із найдобрішим військом і по-зрадницькому перерізав, передавив та перевішав усіх, позбавивши таким способом слов'ян можливості опору, й назвавшись після цього конунгом датським і вандальським.

Чи треба ж так сліпо сприймати й готське твердження про «вандалізм» слов'ян? Далекі, ні, хоч похмура епоха гото-слов'янської боротьби була й справді жорстокою й у ній панував основний закон «зуб за зуб і око за око». Тим більше, що слов'яни обороняли свою землю й мали всі права на жорстокість щодо зайд-асиміляторів.

Так, русини перших століть нової ери були великим і висококультурним народом, і применшення цього — то відрижка ще не вмерлої норманістичної теорії. Адже така могутня імперія, як Київська Русь, що півтисячоліття підтримувала статус-кво в Європі, та й у всьому світі, не могла виникнути з надр напівдиких племен, які нібито перебували мало не в стадії родово-общинного ладу з примітивними ремеслами, не кажучи вже про нерозвиненість суспільства. Ні, Європа розвивалася рівномірно в усіх своїх ланках. На одному боці був Рим із його рабовласницькою системою, на другому боці — так звані варвари, які протиставили Римові нові, прогресивніші форми продуктивних сил та виробничих стосунків: усі варвари, в тому й германці та слов'яни. І коли в боротьбі проти спільного ворога вони загалом зберегли між собою стан рівноваги, то це означає, що вони й перебували на загалом однаковому рівні розвитку. Різниця хіба в тому, що готи прийняли християнство значно раніше, але й це сталося тільки через те, що вони жили ближче до ще могутнього на той час Риму, та й були залежними від нього в повному розумінні цього слова: підлеглими. А Русь, могутня й самостійна, ще цілих сім сторіч зберігала свою ідеологічну незалежність від Риму Східного й Західного й прийняла християнство тільки тоді, коли воно стало загальною «модю» й мірилом престижу. І прийняла не під тиском меча, як інші народи Європи, а добровільно й безболісно, не втративши при цьому свого морального суверенітету, не кажучи вже про територіальний.

Культура Русі античної була висока, про що свідчать й історичні, й фолкльорні, й археологічні відомості. Безперервність традицій хліборобських народів, які населяли наші землі принаймні ще за три тисячі років до нової ери, давно стала аксіомою й не вимагає доведення. Знахідки ж останніх археологічних розкопок на Україні не тільки

підтверджують це, а й беззастережно доводять високий рівень тодішньої культури й суспільного розвитку.

Нам досі було відомо, що в Україні вже п'ять тисяч років тому, наприклад, виробляли чудовий керамічний посуд, простота й витонченість форм якого ставили це ганчарне мистецтво на рівень з шедеврами стародавнього світу. Не знали ми тільки — де й хто його виробляв. Закрадалися навіть сумніви щодо його походження з нашої землі, бо норманісти населяли її напівдикими примітивними людьми.

Та нещодавно археологічна експедиція Державного історичного музею України на чолі з Т. Г. Мовшею знайшла в басейні Середнього Дніпра унікальні ганчарні печі, де виготовлявся саме цей посуд. Цілий квартал ганчарних майстерень! Ці печі належать до того типу, якими користуються й сучасні ганчарі. «Наші дослідження, — стверджує Т. Г. Мовша, — змінюють уявлення про економіку давньохліборобських наших племен і про роль гончарства в ній». Ганчарні печі, знайдені біля села Жванець, належать до тієї категорії, яку можуть обслуговувати *лише чоловіки*, а ганчарство вже тоді стало не домашнім заняттям для власного вжитку, а *ремеслом*. Та й розміщення кількох таких двоярусних печей поряд свідчить про те, що посуд вироблявся масово, отже, *для ринку*. Коли зважити на високу якість кераміки та її чудове оформлення, то стане зрозуміло, чому належить вважати культуру античної Русі дуже високою.

Учитаймось лишень пильніше в рядки Геродотових «Муз», і ми там побачимо, що так, усе збігається, все відповідає чітким законам співвідносності продуктивних сил і виробничих відносин: і та чудова ганчарна промисловість, і високо розвинене хліборобство скитів-орачів, бож сам Геродот каже — й ніхто не тяг його за язик казати саме таке: «Над алазонами (тобто на Середньому й Верхньому Дністрі) живуть так звані скити-орачі, які сіють хліб не для власного вжитку, а на продаж»⁷⁵. А це може означати лише одне: що хліборобське суспільство тут було високо розвинене, з товарним виробництвом і ремеслами, а отже ж, очевидно, й станове.

І це в той час, коли Еллади ще й на світі не було, а стародавні єгиптяни називали греків не еллінами, а «дикими данайцями», які тільки й уміли — що служити в допоміжному війську найманих працників *найдавніших династій фараонів*.

Рівень культури та соціального розвитку античної Русі підтверджують й археологічні розкопки в самому Києві. Сотні й сотні грошових знахідок і десятки грошових скарбів II—III сторіч нової ери можуть свідчити тільки одне: поряд з високорозвиненою промисловістю ремісників існувала й широко розгалужена система торгівлі. Якщо в землі знайдено десятки великих грошових скарбів, то в сто й тисячу

75) Геродот, IV, 17.

разів більше було їх в обігові, бо скарби закопували в землю не для археологів, а для того, щоб переховати на певний час, а потім викопати й пустити їх знову в обіг. Десятки багатих скарбів так і лишилися з невідомих причин у землі, й вони взайве, й цього разу беззаперечно, засвідчують наявність високорозвиненого товарного виробництва тодішнього суспільства.

Звідси, очевидно, слід зробити і єдино можливий логічний висновок: наявність численного стану купців передбачає існування не якихось городищ або селищ общинно-родової формації, а міст, які цілком відповідали вимогам уже феодального суспільства.

Таким містом був принаймні в I—III сторіччях Київ, тобто Гунугард і Гуніборг часів Аттили чи Метрополіс Птолемея, а може, й Басілея Геродота. І якщо французи нещодавно відсвяткували 2000-ліття своєї столиці тільки на тій підставі, що Юлій Цезар згадував серед переможених ним якесь плем'я паризієнів, а сам Париж засновано 300 років пізніше, — то ми мусимо взяти за рік народження нашого Києва принаймні той рік V століття, до нової ери, коли Геродот відвідав Україну, хоч «столиця скитів Басілея» вже давно існувала до часів Геродота.

Київ стояв над Дніпром, і стояв з незапам'ятних віків. І не обов'язково шукати слідів його саме там, де він був у часи Володимира та Ярослава, бо кожна епоха мала свої вимоги й до людей, і до міст. Стародавній Галич, наприклад, містився від Галича сучасного за 6 кілометрів, але ж не кажемо, що це різні населені пункти. З цього приводу незвичайно цінною видається нам знахідка Г. М. та І. Г. Шовкоплясів у київському районі Обелонь: вони відкрили поселення II стол. до н. е. — II стол. н. е., що неабияк прислужилось історикам, подовжуючи біографію Києва в глибоких античних часах.

Історія наша повна білих плям, історіографія рясніє плямами темними й ще більше — затемненими. І цей справедливий докір — як казав О. Вельтман, російський письменник минулого сторіччя, може, не досить озброєний археологічними матеріалами, зате щедро обдарований талантом ретроспективного аналітика, — лягає на сумління не так найдавніших істориків, як на істориків доби істинно варварської, коли старанність, доброчесність та прагнення об'єктивності, що існували раніше, почали в масовому порядку, при переписуванні античних свідчень та хронік, замінюватись невігласькими перекрученнями, описками та свідомим підтасовуванням для наперед плянованого вкорінення в історіографії неіснуючих фактів і дій, прийшлих династій та прийдешніх народів-завойовників.

І наш святий першообов'язок вишукувати в полові нещирості й тенденційних перекручувань зерна правди — як би це не важко й на перший погляд безнадійно не здавалось.

АВТОР

Г. Н. ЛОГВИН

ПО УКРАЇНІ

(Стародавні мистецькі пам'ятки)

(Продовження, 2)

Видубицький монастир заснував син Ярослава Мудрого Всеволод, який у 1070-1088 рр. збудував великий восьмистовповий тринефний храм з каплицями-усипальницями по боках. У соборі оригінально влаштовані сходи, що мають гранчастий виступ на північній фасаді. В давні часи течія Дніпра проходила поблизу самого монастиря, тому для захисту берега видатний будівничий XII стол. Петро Милонег спорудив підпорну стіну. В XVI стол. течія підмила стіну і вона завалилася, а з нею впала і східня частина храму. В 1767-1769 рр. рештки храму реставрував архітект Юрасов. У 1696-1701 рр. на кошти стародубського полковника Михайла Миклашевського збудовано Собор Юрія і трапезну, а в 1727-1733 рр. на кошти гетьмана Данила Апостола — дзвіницю. На відміну від Лаври Видубицький монастир розташований на невеликій тересі, ніби в природному амфітеатрі, між високими горами. В Лаврському ансамблі більше величі та імпрозантності, його височенну дзвіницю при наближенні до Києва видно за десятки кілометрів, тоді як Видубицький сховався між горами. Це приватний, «отчий» монастир, біля нього був «красний двір» Всеволода Ярославича.

З будівництвом Юр'ївського собору центр композиції з Михайлівського собору перемістився на новий храм. З усіх мурованих хрещатих п'ятибанних храмів Юр'ївський собор чи не більш довершений як композицією мас, так і пропорціями і, особливо, зв'язком з навколишнім оточенням. Серед струнких чотирьох гранчастих бічних бань підноситься центральна башта-баня. Ні в одному п'ятибанному храмі немає такого бездоганного співвідношення між ними. В членуванні масиву споруди переважають вертикальні лінії гранчастих об'ємів, пілястр та височенних вікон, завдяки чому досягають нестримний рух мас вгору. Інтер'єр так само, мабуть, не має собі рівних у цій групі храмів. Бічні приміщення органічно об'єднуються з центральним підбанним простором з допомогою величезних, на всю ширину і висоту бічних об'ємів, арками. Ставши в храм, можна зором охопити відразу всю картину. У величому інтер'єрі вражає висотно розкритий внутрішній простір, бо здається, що зеніт центральної бані міститься на карколомній висоті. Це враження створюють заломи, що мірою підвищення весь час зменшуються.

На протигагу урочистості й величі Юр'ївського собору в трапезній майстер прагнув створити затишок. Вона складається з кількох при-

міщень, збудованих по одній лінії, — підсобних приміщень, залі, власне трапезної, та церкви з однією банею. Внутрішнє плянування на фасадах чітко виявлене пілястрами. Між широкими пілястрами в площинах стін розміщено спарені широкі вікна, оздоблені соковитими наличниками. Невеликі двері оздоблені трохи багатше півколонками та наличником. Над порталом, утворюючи одну з ним композицію, міститься фігурний картуш з гербом Миклашевського, завершений фронтоном. Тонкий декор portalу доповнюють орнаментальні, невисокого рельєфу, оздобі фриза, головним мотивом якого є квіти і гілочки барвінку. Завдяки невисокому рельєфові орнамент ледве обрисовує тінь, і він сприймається немов вирізувана мережка на білому полотні.

З мистецьким життям Києва була тісно зв'язана архітектура й інших міст Придніпров'я.

Недалеко від Києва розташований Остер, або, як він колись звався, Городець на Острі. Це маленьке місто в XII стол., у часи найзапеклішої боротьби за Київ поміж різними претендентами, відігравало ролю важливого опорного пункту володимиро-суздальських князів, яким він належав. З літопису під 1152 р. довідуємось, що «Изяслав Мъстиславич съкупився с Давидовичем Изяславом и Святославом Всеволодичем, и ту одумавше разведоша Городок Гюргев (Юрія Долгорукого) і пожгоша його, і божницю же святого Михаїла, верх бо нарублен деревом, і то згоріло». «Яко же слишав Гюрги, оже Городець його розвели і пожгли весь город, і тоді зітхнув з серця почав збирати військо». Юрій погрожував: «оже есте мій Городець пожгли й божницю, то я тому отьожгу противу».

Місце для укріплень вибране було дуже зручно. Невеликий мис над долиною р. Остер укріпили глибоким ровом з боку поля. В XII-XIII стол. тут були звичайні дерев'яні рублені стіни та, мабуть, одна надбрамна башта. У південно-східній частині городища збереглася апсида церкви св. Михаїла, згадуваної в літопису. Її збудовано, як гадають, за князя Володимира Мономаха у 1098 р., що підтверджує і мішана система кладки, коли ряди каменю перемішані з рядами тоненької плінфи. Храм стояв на найвищій точці городища, на краю гори і мав дуже імпозантний вигляд на тлі рівнинного пейзажу; його було далеко видно з Десни або з київської дороги.

За архітектурою він належав до типу переяславських пам'яток, для яких характеристичні проста плянова композиція і такий же нескладний інтер'єр. Остерська церква мала одне прямокутне приміщення із великою півкруглою апсидою і двома маленькими, влаштованими в товщі стіни. Система півциркульних склепінь спиралась на стіни і два опорних стовпи, розташовані ближче до західної стіни. Очевидно вище підпружних арок була виведена база підбанника, а на ній — надрубаний дерев'яний верх. Навіть і тепер вражає краса архітектурного фрагменту будівлі — чіткий рисунок високих вікон із півциркульним завершенням, досконалою кладкою і дуже гарними пропорціями апсиди, яка ніби виростає з укосу гори.

У середині апсиди збереглися в поганому стані рештки фресок. У консі апсиди намальована Богоматір Оранта з двома архангелами по боках. Видовжені постаті широкого декоративного письма виділялись на блакитному тлі. Майстер сміливо зіставляв червоні, сині і зелені кольори. Особливо тонко, з ювелірною дбайливістю, намальовано одягу архангелів, оздоблену орнаментами, як плахта, і обшиту перлами. Рисунок орнаменту викликає у пам'яті одяг на св. Олені в Єлецькому монастирі у Чернігові. Обличчя ангелів, модельовані дуже широко і стилістично, нагадують відомий фрагмент фрески св. Теклі із Спаського собору в Чернігові. Під Орантою є «Євхаристія», у якій Христос повторений двічі. Під «Євхаристією» були написані постаті святих. Кольористичне багатство сюжетних зображень доповнювали великі орнаментальні композиції у віконних нішах і трікуфальній арці з боку вівтаря. Одні орнаменти побудовані на повторенні гілочок візантійського бігунця і схожі на орнаменти Софії Київської, а інші — на рослинні орнаменти з рукописів XI століття. Тло між білими гілочками бігунця — сине, червоне і зелене. Разом з орнаментами фрески утворювали барвистий килим, що органічно поєднувався з архітектурою, являючи собою прекрасний зразок синтезу мистецтв. Майстер добре розумів своє завдання і зробив усе, щоб зорозв'язати розміри споруди; тому постаті в нижньому регістрі близькі до справжніх розмірів людини. В «Євхаристії» вони менші, а в консі, навпаки, більші. Деякі характеристичні риси в рисунку рук, у прорисовці складок одягу, в орнаментах свідчать не тільки про високу мистецьку культуру, а й про стилістичну своєрідність великого мистецтва XI століття.

Якщо їхати з Києва на Бориспіль і повернути на північ, можна потрапити в село Сулимівку, яке стає відомим у першій чверті XVII стол. Тоді воно належало гетьманові Іванові Сулімі, що був звідти родом і в 1620-1629 рр. збудував там муровану Покровську церкву. Від садиби Сулимів зберігся гарний парк з озерами та могилами бронзової доби. По середині села височить досить велика споруда — тридільна однокорава церква. Її вигляд зіпсували на початку XX стол., прибудувавши до бабинця невелике приміщення з дзвіницею. Храм у плані й в просторовій організації повторює дерев'яну церкву з тією різницею, що в неї не квадратні приміщення, а прямокутні (східне — гранчасте), орієнтовані довгими боками перпендикулярно подовжній осі храму. Цим досягаються в композиції мас і в інтер'єрі незвичайна компактність і цілість як у силуеті, так і в просторі. Друга особливість, що зв'язує її з традиціями архітектури XII стол. це те, що в неї підпружні арки в середньому приміщенні з півдня і півночі влаштовані за рахунок великого його виступу по відношенню до бабинця і апсиди, подібно до конструкції постановки бані в Іллінській церкві в Чернігові. Це дало змогу прямокутне приміщення в підбанному просторі зв'язати до квадратного і тоді в нього було легко вписати

підбанник, який дорівнює ширині бабинця або апсиди. Тут виявився неабиякий мистецький та інженерний талант майстра, що походив, очевидно, з Києва, бо стиль архітектури, характер плоских пілястр, невибагливого карниза, суворість масиву і лаконізм силуету стилістично зближують сулимівську церкву з київською церквою Миколи Притиска на Подолі. У внутрішньому просторі, як і в екстер'єрі, панує баня, що підкоряє собі неглибокий бабінець та вівтар. Завдяки цьому домінує прийом висотного розкриття простору.

Із Сулимівки треба повернутися в Бориспіль, названий так тому, що тут, в таборі на Альті, в наметі вночі був убитий своїм братом Святополком «окаяним» син Володимира Великого — Борис. Тут існувала Альтська каплиця, або Летська, збудована на місці вбивства. З Борисполя дорога веде в Переяслав, одне з найстарших міст нашої Батьківщини, відомого вже на світанку її історії. В договорі, укладеному в 907 році Олегом із греками, останні зобов'язалися давати дань «... на Київ, далі на Чернігів і на Переяслав...», бо по тих городах сиділи князі під Олегом суще».

Переяслав у XI-XII стол. був столицею величезного князівства, межі якого на півночі проходили по річках Остру, Сулі, Пслу і Ворсклі, з укріпленими поселеннями — Вир, Локня, Путивль і Курськ. Із сходу та півночі воно межувало з Чернігівським і Київським князівствами, доходячи до Борисполя. Переяславська земля була форпостом проти кочових народів. Літописи рясніють звістками про їх напади. В 992 році «... печеніги з'явилися від р. Сули. Володимир пішов проти них і перестеріг їх на Трубежі, на броді, де тепер Переяслав. І став Володимир на цьому боці, печеніги на тому й не осмілилися на той бік, ні на цей». Печеніги запропонували поєдинок двох вояків: чий буде поборений, та сторона вважатиме себе переможеною. У печенігів був велетень, а в нашому війську не знаходилося йому противника. Володимир засмутився. Та прийшов до нього ремісник-кожум'яка і сказав, що його син може боротись. А щоб перевірити його силу, він попросив, щоб роздратували і пустили бика. Коли бик побіг, юнак вхопив його за бік і вирвав шкуру з м'ясом, скільки вхопила рука. І от на другий день, як оповідає літописець, печеніги вислали свого чоловіка, що був «дуже великий і страшний». Виступив і кожум'яка: «Побачив його печеніг і розсміявся, бо був середній на зріст. Розмірили простір поміж обома полками і пустили їх проти себе; вони почали битися кріпко. І задушив він печеніга в руках на смерть, і ударив ним об землю. Закричали тоді печеніги й кинулися тікати, а русь їх погнала. Володимир же зрадів, заложив город на тім броді й назвав його Переяслав, бо перейняв славу», — так розповідає літописець.

Археологічні дослідження розкрили жахливу картину татарського погрому в 1239 році. У вогні і руїні загинули десятки храмів, палаци і житла. З будівель домонгольських часів у Переяславі нічого не збереглося. Рештки споруд показують, що Переяслав мав свою мистецьку

школу, свою високу культуру і літописання, сліди якого збереглися у пізніших джерелах. Розкопаний в дитинці великий п'ятинефний храм Михаїла мало чим поступався перед Софією Київською. Навколо дитинця з собором тяглися укріплення з мурованою брамою і з церквою над нею. В місті розкопано велику Успенську церкву, збудовану, очевидно, Володимиром Мономахом, і дві невеликі церкви, а на посаді — шестистовповий тринефний храм з оригінальними восьмигранними західними стовпами та невеличку каплицю-усипальницю.

Розташування міста дуже мальовниче. Для нього було обрано невисокий трикутний мис між ріками Альтою і Трубежем, що створювало добрі умови не тільки для оборони, а й для життя. Головні монументальні споруди завдяки радіально-півкільцевому плануванню розташовувалися віялом від центру до периферії. Над усім містом велетенський силует п'ятинефного собору дитинця.

За післямонгольських часів муроване будівництво починається тут тільки в XVII стол., коли на кошти Переяславського полку в 1646–1666 рр. будується на місці стародавнього собору церква Михаїла, яка існує й тепер. У плані вона має своєрідні риси. До великого, видовженого прямокутного середнього приміщення, перекритого півциркульним склепінням, із заходу примикає гранчастий бабинець, а зі сходу — гранчаста апсида з двома приміщеннями по боках. Спочатку східня і західня стіни центрального приміщення завершувалися фігурними фронтонами, що фланкували двосхилий високий дах. Низ масиву храму в об'ємах не членований, бо апсида з приміщеннями однакової ширини із середнім. Тому він має вигляд не культової, а світської споруди. Фасади розчленовані соковитими пілястрами, в простінках між якими високо розташовані великі вікна з наличниками та завершеними різноманітного рисунка фронтончиками, що заповнені сюжетними й орнаментальними рельєфами. Вінчають основний об'єм широкий карниз і фриз із прегарними полив'яними керамічними розетками, а навпроти пілястр — з головками путті. Пізніше біля церкви було збудовано трапезну, келії та браму з дзвіницею, що своєю невибагливою архітектурою доповнила ансамбль.

В архітектурі цього храму знайшли вияв смаки переяславського козацтва, яке в боротьбі проти іноземної польської окупації завжди виступало в перших лавах. У 1630 р. воно вщент розбило польські війська, а трохи пізніше тут спалахнуло велике повстання під проводом Острянці.

У кінці XVII і у XVIII стол. місто стає столицею Переяславського полку; в ньому розгортається чимале будівництво. Переяславські будівничі були неабиякими оригінальними майстрами і внесли в загальну скарбницю українського мистецтва дуже цінний вклад.

Збудована на кошти переяславського полковника Мировича Покровська церква (1704–1709 рр.) являла собою своєрідну хрещату будову, утворену поєднанням у плані тридільної із гранчастими при-

міщеннями церкви і двох прямокутних прибудов із півночі й півдня. Крім того, обіч них було ще по два півциліндричні об'єми, трохи нижчі за основний. Три бані, пізніше перероблені, поставлені по осі схід-захід. Північне і південне рамена накрите дахом, а на торцях мали фронтони. Для храму характеристичні були гра мас, соковитий декор пілястрами і наличниками, стрункі пропорції. У 1936-1937 рр. церкву цю розібрали.

Більше пощастило ансамблю Вознесеньського монастиря, із споруд якого уціліли собор (1695-1700), колегіум (1753-1757) та дзвіниця (60-70-ті рр. XVIII стол.). Як і Покровська церква, Вознесенський собор відзначається великою оригінальністю. Ряд архітектурних деталей, які бачимо тут, є тільки в переяславських будівлях. У пляні собор являє собою дев'ятидільну однобанну споруду. Стіни його декоровані тільки пілястрами, нішами та зірками, викладеними з цегли. Бічні гранчасті приміщення вінчають високі фігурні фронтони, а приміщення між рукавами — наметові покрівлі. Архітектурний декор храму виконано з цегли в стилі пізнього XVII-го і раннього XVIII-го стол. Під час одного з ремонтів у першій третині XVIII стол. собор оздобили ліплевими орнаментами навколо portalу та на лобових гранях рамен і по фризу підбанника. Силует собору своєрідний; основний масив споруди дуже високий і завершується вишуканими фронтонами та чотирма шатровими верхами, над якими підноситься струнка баня, увінчана високим двоярусним барочним верхом. Храм сприймається як білий кристал примхливих форм, що панує над містом; його видно дуже далеко. Він композиційна домінанта всього міста.

Подібно до екстер'єру, не менш оригінальний вигляд має інтер'єр храму. Як тільки переступити поріг, впадає в око небачена висота хрещатого простору, відкритого аж до zenіту підпружних арок, що легко несуть гранчасту височенну баню. Хрещатий простір обмежують глухі стіни, прорізані великими вікнами тільки в лобових гранях і великими триярусними арками, що ведуть із західних міжрукавних камер у храм. Глядачеві, коли він зіставляв людину з великими триярусними арками, а останні — з височенними стовпами основного об'єму, здавалось, що розміри храму ще більші, ніж є насправді. Ритм потрійних арок, грані хрещатого простору, лінії віконних отворів разом створюють враження напруженого прямування вгору, яке завершується стрімким рухом зближених ліній граней бані й вузьких вікон підбанника. Цій же меті відчуття висотно розкритого простору підпорядкований контраст світлого центрального підбанного простору і темних плям бічних арочних отворів.

Після визвольної війни 1648-1654 рр. до мистецтва з особливою силою було поставлено нові вимоги — звеличити і прославити міць народу, його перемоги. Ось чому мотив героїчної величі в архітектурі собору звучить на повну силу.

Зміни в архітектурній естетиці сталися насамперед у дерев'яному, наймасовішому виді народного будівництва. Підстави до такого висновку дає свідчення згадуваного вже сірійського мандрівника Павла Алепського, який відвідав Україну в 1654 р., був у Переяславі й бачив там новозбудовану дерев'яну Успенську церкву. Вона ще не була закінчена, але вже тоді своєю вибагливою формою, висотою, симетрією, своїми п'ятьма верхами викликала його захоплення. Найбільше вразили Алепського її хрещата форма та поєднання рамен триярусними арками з центральним приміщенням. Це повністю збігалось з тим, що бачимо у Вознесенській церкві. Джерелом нових форм і композицій в архітектурі для переяславських майстрів було дерев'яне народне будівництво.

Не менш показовим щодо виявлення нових смаків є декор храму, в рослинних орнаментах якого, поряд з класичним, своєрідно переробленим акантом, з'являються мотиви місцевої фльори. А в орнаментах фриза сполучені український барвінок, барочний акант і казкові маски античних богів. У XVI-XVII стол. образи античної мітології через проповідь та друковану книгу стали звичними і полюбилися. Все це надавало архітектурі та мистецтву яскравої національної своєрідності, свіжості і неповторності. Споруди цієї епохи тепер можуть стати джерелом народної художньої мудрости і поетичного надхнення.

У 1738 р. в Переяславі було відкрито колегіум — середню і вищу школу разом. Для навчання збудували новий корпус, поділений трьома сінями на чотири класи. Входи обрамлюють різні формою портали, оскільки учні окремих клас (граматики, риторики, філософії і богослов'я) мали різні привілеї. Тому центральний вхід, що вів у молодші класи, оздоблено скромніше, а бічні — багатше. Особливої пишності їм надають ліплені орнаментальні оздоби з картушами, монограмами (в лівому — єпископа Корєєвича, засновника семінарії) та рослинним орнаментом і тематичними символами — риторики, філософії і богослов'я. Архітектуру фасадів, оздоби трьох порталів об'єднує в одну композицію карниз споруди, фриз якого прикрашений ліпленим орнаментом — українським барвінком.

Із спорудженням дзвіниці завершилося формування ансамблю, збагатився силует не тільки монастиря, а й цілого міста. Вона була ніби підголоском в народній мелодії, бо доповнювала гру вертикальних мас у силуеті міської забудови.

Про єдність стилю і естетичних смаків свідчать і предмети живопису, наприклад, відома ікона Покрови з Покровської церкви в Переяславі, де зображені гетьман Мазепа, переяславський полковник Минович та інші «вельможне панство». Так тема звеличення проймає всі види мистецтва. Декоративному мистецтву притаманна любов до буйного рослинного орнаменту, багатой світлотіньової гри, експресії й руху. Справжнім шедевром переяславського ювелірного мистецтва є оклад євангелія із Вознесенського собору.

У Переяславі двічі перебував Т. Г. Шевченко. Тут він написав «Заповіт». З околиць Переяслава вдалині блакитним маривом постають високі береги Дніпра. Це про них поет писав:

Гори ж мої високії,
не так і високі, як хороші,
блакитні здалека
з Переяслава старого...

Рушимо ж і ми туди, де синіють Дніпрові гори, — в Канів, в якому поховано поета і в якому збереглася пам'ятка сивої давнини — собор св. Юрія (1144 р.).

Правий берег Дніпра підходить трьома виступами — вишгородським, потім київським і, нарешті, канівським. Береги круті й високі, незорі луки та гаї, серед яких в'ється то темно-муаровий, то синій, сріблястий Славутич-Дніпро.

Уже в XII стол. Канів був великим укріпленим містом, надійним бастионом, висунутим далеко на південь, проти степових хижаків-половців, печенігів. У 1239 р. першого удару татаро-монгольських орд зазнав Канів. Місто загинуло, але храм уцілів і наприкінці XVIII стол. був відбудований, а в XIX стол. ґрунтовно реставрований. В літописі під 1144 роком зберігся запис про те, що цього року «заложена бысть церква святого Юрія, Всеволодом князем, місяця іюня в дев'ятий день». Це князь Всеволод Ольгович, прагнучи закріпити своє становище і збільшити популярність, збудував чимало церков — Кирилівську в Києві, Апостолів у Білгороді й, нарешті, Юрія в Каневі.

Церква тринефна з шістьма опорними стовпами і одною банею. Вона становить одну групу з храмами XII стол. — Єлецькою і Борисоглібською церквами в Чернігові, Кирилівською та Богородиці Пирогощі в Києві, Успенською у Володимирі-Волинському. Її нерухомий масив оживляють тільки широкі лопатки з півколонами, що членують фасади, та пояс ніш на рівні хорів і прорізи вікон, а в завершенні підбанника — легенька аркатура. Такі храми становлять той етап в архітектурі, коли розвиток певного стилю досягає своєї найвищої точки. В цих спорудах конструктивне вирішення і архітектурно-мистецький образ повністю зливаються. В них немає нічого зайвого; «природний добір» лишив тут тільки найдоцільніші й функціонально необхідні частини, а в архітектурі й декорі тільки те, що зумовлене конструкцією.

Головна риса їх — нерухомість силуету, монументальна величність. Білий, ляпідарний силует описуваного храму на високих берегах надовго запам'ятовується. Він є ніби пам'ятником хоробрим дружинам давньої Русі, пам'ятником, що уцілів після монгольської навали, нападів татаро-турецьких хижаків, що не раз плюндрували цей край.

З Канева можна пароплавом допливти до Черкас, а звідти до Чигирини і Суботова, що відіграли велику роль у визвольній війні 1648—

1654 років. У Суботові був похований Богдан Хмельницький в Іллінській церкві, збудованій у 1653 році.

Суботів і Чигирин лежали на самій межі з Диким полем, тому храм зведено не з банею, а оборонного типу, щоб він міг бути опорним вузлом у системі укріплень гетьманського замка.

У пляні він являє собою великий прямокутник, у західній частині якого є неглибокі хори, що спираються на потрійну аркаду. Східці на хори і на горище, де були розташовані бійниці, містяться в наріжних стовпах хорів. Зі сходу храм має лише одну гранчасту апсиду з ризницею і дияконником, прибудованим у ХІХ стол. Храм вражає суворого величчю лаконічного силуету. Масив стін нічим не розчленований; тільки плями вікон та наріжні широчезні пілястри створюють світлотіньову гру. На відміну від нижньої важкої частини храму фронтон, хоч і важких форм, але напрочуд оригінальний. Він полегшується не тільки фігурним завершенням, а й тим, що по горизонталі ділиться карнизом і оживляється плямами бійниць та ніш.

Храм гордо панує над широкою долиною ріки Тясмин. В його архітектурі виявлена сувора велич, свідомість непоборної сили і могутности козацтва, що піднялося на боротьбу проти неволі. Він напевне справляв сильне враження на сучасників, бо його наслідували і будівники Михайлівської церкви в Переяславі, й будівничі Києва, в творчості яких фігурні фронтони стають основним архітектурно-декоративним мотивом. В інтер'єрі полонять спартанська простота і величний розмах зального простору. Дві планиці хрещатих склепінь, розділених підпружною аркою, легко здіймаються, спираючись на товстелізні стіни. Відчувається сила і міць споруди, поставленої навечно.

Як уже говорилося, на розвиток архітектури Придніпров'я великий вплив мало дерев'яне народне будівництво. Свідченням цього є висока оцінка дерев'яної архітектури сучасниками. Вже згадуваний Павло Алепський відзначав, що українські храми «високі, просторі і величаві, вибудовані недавно, з часу правління гетьмана Зіновія Хмеля» (Хмельницького). В Орадійці його вразила дерев'яна Михайлівська церква: подібної за височиною і величавістю п'яти бань йому не доводилося бачити «в землі козаків». В Умані його повели в нову величну церкву, дуже обширну, «побудовану з дерева і всю розписану». В Трипільлі Алепський відвідав Преображенську церкву, «розкішну, простору і гарну, що красою, розмірами та багатством ікон перевершує всі храми країв козацьких»; коли вони увійшли в неї, то їх «уми були вражені подивом». Ця церква збудована була в 1646 році.

Отже, найважливіші зміни в архітектурній естетиці в Україні в епоху визвольних воєн — в другій половині ХVІ — першій половині ХVІІ стол. Національна свідомість міцніла і гартувалася у запеклій боротьбі проти польської неволі. Перемоги далися українському наро-

дові важкою ціною, і як тільки ярмо неволі було знищене, творча енергія народу досягла небаченого піднесення.

У Чигирині теж були такі великі храми з дерева, що їх описує Алепський, а в замку — мурований храм Миколая, збудований в 1660-их роках. Він був знищений під час руйнування Чигирин турками в 1678 році. На рисунку в літопису Величка, зробленому, можливо, очевидцем, намальовано цю церкву. Вона має три гранчастих у плані бані, кожна з них з двома залами. Церкву цю повторено у Покровському соборі, що у Харкові (1689 р.). На Придніпров'ї майже не збереглися дерев'яні храми, а ті, що випадково уціліли, не найкращі. До них належать церкви у Хвастові, в Синявці, в селі Тулинцях. Це тридільні триверхі з двома залами храми. Щоб дати уявлення про дерев'яну архітектуру українського народу, яка не має аналогії в світовому мистецтві, слід назвати ті пам'ятки, які не збереглись, але є найвищим здобутком придніпровських майстрів і які зв'язані з визвольними ідеями XVII-XVIII століть.

Якщо з Суботова їхати на Черкаси, по правому березі Тясмина, то по дорозі буде Ведмедівський монастир — центр гайдамацького руху. Тут наприкінці XVIII стол. був збудований собор. У плані він дев'ятидільний, з п'ятьма височезними банями (49 м), що не мали собі рівних в українській архітектурі. Храм поставлений на самому краю гори, яка панувала на кілька десятків кілометрів. З лівого берега Дніпра вже здалека було видно дивовижний силует із тісно сплечених п'яти бань.

Плян цього храму і конструктивне здійснення незвичайно прості і доцільні. Навколо центрального приміщення прирубано навхрест чотири приміщення, а щоб збільшити площу, між рукавами хреста влаштовано ще чотири приміщення. Кожна баня відкрита знизу до зеніту, при чому перехід від четверика до восьмерика, з допомогою парусів, влаштовано на дуже великій висоті — близько 15 метрів. Чотири бічних бані з двома залами й середня з трьома підносяться вгору, і що вище, то в перерізі вони менші. Перехід між залами конструктивно здійснено з допомогою рубленого склепіння у вигляді восьмигранної зрізаної піраміди.

В жодній споруді ми не бачимо такого стрімкого руху мас вгору, такого пружного лету вертикальних ліній, їх «живого» пульсування у залах, коли вони, ніби подолавши затримку в м'яких обрисах барочних покрівель, знову випростовуються, щоб ще стрімкіше летіти вгору і розтанути на тлі неба в маківках бань.

Українські храми відзначаються органічним злиттям пляново-просторової структури і їх вияву в масах зовні. Тому, дивлячись на український храм зовні, можна уявити собі і його інтер'єр, який повинен бути відкритий на всю височінь. І справді, коли переступаєш поріг таких храмів, передусім вражає висотно розкритий простір. У світовій архітектурі немає жодної стильової системи, де б проблема

висотного розкриття внутрішнього простору була розв'язана з таким розмахом, з такою конструктивною простотою і сміливістю.

В українських храмах з баштоподібною композицією мас була тільки одна, здавалося, неподолана трудність — об'єднання окремих пляново-просторових членувань споруди. Народні майстри вийшли з цього становища блискуче. Звичайно, два приміщення найпростіше з'єднати з допомогою дверного прямокутного отвору, але можна надати йому й інших форм — з навкісними кутами або й півциркулярної. Можна збільшити їх розміри на всю стіну, в якій вирізується отвір, але можна надати цим аркам-вирізам ще й інших, складніших форм з фігурними абрисами, але розташовувати їх у кілька ярусів — в два або три. У Ведмедівському соборі такі арки-вирізи оригінальні — вони мають чіткий півциркулярний рисунок у завершенні, а починаючи від п'яти, арки мають м'які хвилясті вигини і виступи, що добре вписується в загальну форму, ніби своєрідні стрілчасті арки.

Арки-вирізи незвичайно великі, вони сягають початку парусів. Завдяки цьому всі п'ять бань об'єднані в єдину просторову композицію. Вони ніби висять у повітрі, як завершення великого простору.

Іншим могутнім засобом в народному будівництві є використання закону контрасту і ритму. Бічні камери між рукавами не мають бань, вони менше освітлені, їх простір «важкий», зате як контраст тут сяє простір п'яти бань, видимих через примхливі вирізи арок. Тільки в Київському Софійському соборі та у великих храмах XVII-XVIII стол. з такою послідовністю застосовано закони контрасту і ритму. Ледве видні стики колод зрубу утворюють перший «рисунок» ритму; горизонтальні лінії стику восьмериків підбанників у заламах, лінії вікон та карнизів — другий; маси підбанників і зрізаних бань — третій. Кожний з них впливає з іншого, а всі разом становлять непорушну єдність. Увесь час при русі глядача в такій споруді око спостерігає гру світлих і темних площин, прямих і кривих ліній. Форми арок вирізів перетинаються, створюючи несподівані комбінації. Сила таланту народу, його палке прагнення до щастя і свободи, його світлі, поетичні мрії знайшли в цих шедеврах своє втілення.

Скільки б не порівнювати п'ятиверхі храми, ми ніколи не зустрінемо серед них двох однакових. Це досягається не тільки тим, що до п'ятидільної хрещатої основи, завершені п'ятьма банями, додається дві (семидільні) або чотири (дев'ятидільні) камери, а й різними пропорціями, неоднаковою кількістю заломів, формою зрубів у пляні, формою покрівель у заламах, завершень і маківок. Найближча до Ведмедівського храму була церква у Березянці, але в неї силует мав гостріше виявлену пірамідальність завдяки тому, що середня баня була значно вища від бічних.

У типах будівництва тридільних храмів придніпрянські майстри так само вміли досягати визначних мистецьких ефектів найпростішими засобами. Чи не найхарактернішим храмом цього типу була

церква Параскеви в селі Росошки, яку збудував у 1762 р. відомий з часів Коліївщини Іван Гонта. Коли повстання з допомогою царського війська придушено, польська шляхта жорстоко розправилася з повстанцями. Села Серби і Кодня, де провадилась езекуція, підпливли кров'ю жертв терору; одним повстанцям стинали голови, інших садили на палі, обрізували вуха або вирізували в них паси із спини. Гонті відрізали язика і після нелюдських катувань порубали його тіло на шматки, які розвісили на перехрестях доріг. На жаль, церква Гонти не збереглася. У 1934 році її розібрали (зничили) разом із чудовим іконостасом.

Інтер'єр жодної української церкви не можна уявити без іконостасу, який був головним ідейно-мистецьким акцентом. Силует іконостасу завжди підпорядковувався інтер'єрові. В церкві Івана Гонти іконостас займав всю ширину центрального приміщення, яке не перевищувало 8 метрів. Отже, щоб влаштувати високий і статечний іконостас, майстер у пляні його зламає; тому на площинах, не однаково обернених до вікон, завжди виграє світлотінь. Мерехтлива різьблена позолота є дорогоцінною оправою для монументального декоративного живопису. Лінії горизонтальних і наскісних карнизів, що членують єдиний килим іконостасу, вертикалі колонок та рам створюють бурхливу симфонію руху, гри барв, блиску позолоти.

ПІВНІЧНЕ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

Північне лівобережжя, або чернігово-сіверські землі України, до утворення Київської держави були заселені східньослов'янським племенем сіверян, які «седоша по Десні і по Семі». Пізніше тут виникло Чернігівське князівство, з якого в XII стол. виділились Новгород-Сіверське, Путивльське, Брянське, Глухівське та інші князівства. В XVII-XVIII стол. у цих містах було утворено Стародубський, Чернігівський і Ніжинський козацькі полки. Тепер більшу частину цієї території займає Чернігівська область, решту — Сумська.

Дві великі ріки — Десна і Сейм із численними притоками, густі ліси і досить значні простори незалісненої землі забезпечували сприятливі умови для заселення цього краю ще в далеку давнину. Постійне життя серед дрімучих лісів, по берегах повноводих рік наклало відбитку на поетичну уяву і творчість населення. В декоративному мистецтві сіверян в IX-X стол. найбільш поширеними мотивами стають казкові билинні сюжети й тератологічні мотиви. В 907 р. Чернігів вперше згадується в договорі з греками (на другому місці після Києва). На довгі віки він стає центром величезної території — Сіверщини, культура і мистецтво якої мали специфічні риси (а мова — свої діалектні особливості).

Пейзаж північного лівобережжя дуже своєрідний. Лісостеп тут переходить у густі ліси на півночі. Не тільки великі ріки — Десна і Сейм,

а й дрібніші — Снов, Есмань, Убедь або Кревень мають досить високий правий берег. Проте в цілому рельєф спокійний, із широкими, але не глибокими долинами, з горбами, що мають ледве помітні м'які обриси. Більшість стародавніх поселень розташовувались на найбільш вирашній висоті правого берега. Там стоять видні здалека пам'ятки архітектури, що стали невід'ємною частиною ландшафту північної України.

Ознайомлення з архітектурою і мистецтвом Чернігіво-Сіверської землі краще подати з подорожі по Чернігову.

Чернігів виник, звичайно, не в 907 р., коли він вперше згадується в літописі, а значно раніше і, подібно до Києва, на його місці перед тим існувало кілька окремих поселень. Згодом вони об'єдналися, перетворившись у великий центр племені сіверян. Пам'яткою цієї епохи є величезна Чорна Могила, насипана над прахом верховного вождя і жерця племені. Вона розташована в садибі школи проти Єлецького монастиря. Навіть тепер, ставши на 5-7 метрів нижчою, вражає своїми розмірами, які дорівнюють будинкові сучасної чотириповерхової школи. Археологічними розкопками виявлено, що ця могила належить до середини X століття. Тут знайдено дві ритуальні посудини — роги тура з срібними оковками, на яких зображені казкові сюжети про »заговорені стріли«; аналогію їм знаходимо в Чернігівській билині про Івана Годиновича, хороброго київського воїна, що приїхав за донькою чернігівського купця Настею, засватаною за Коңція Безсмертного. Іван силоміць забирає Настю. В дорозі Коңцій перемагає Івана і прив'язує його до дуба, та прилітає чорний ворон і людським голосом провіщає, що не володіти Коңцієві Настею. Коңцій хоче вбити ворона, але стріли повертаються назад і забивають на смерть його самого. Як і в билині, так і в рельєфах втілено елементи світогляду давніх сіверян.

Не минуло й сто років від часу, коли насипано Чорну Могилу, до спорудження Спаського собору, але за цей період на переломі X-XI стол. наші предки зробили величезний стрибок від варварства до високої цивілізації.

Черніговом після смерти князя Володимира правив його син, Мстислав Тмутараканський, про якого в літописі збереглося оповідання, що в єдиноборстві він переміг козозького велетня Редедю. Між Мстиславом і Ярославом спочатку точилася боротьба за гегемонію на Русі, але в 1026 р. брати помирилися, »розділиши собі землю Руську по Дніпро: і сяде Ярослав в Києві, а Мстислав в Чернігові«. Ставши володарем величезного князівства, межі якого сягали Оки, Дону й Озівського моря, Мстислав заходився впорядкувати свою столицю, укріпив її могутніми валами і ровами, вдвоє збільшив площу дитинця, а біля 1036 р. заснував головний храм міста і князівства — Спаський собор. Але в 1036 р. Мстислав »підє на лови, розболівся і умре і поло-

жиша його в церкві Святого Спаса, його же бо сам заложи; бе бо в'здано єї при нім височиною, яко на коні стояше досящи». Закінчено Спаський собор, мабуть, невдовзі по смерті Мстислава.

Спочатку собор мав, як і тепер, п'ять бань, із півночі — круглу башту зі сходами на хори, а з півдня — маленьку церковку-хрещальню. Найбільше впадає в око пірамідальність силуету, бо маси східчасто піднімаються від периферії до центру. Склепіння центрального нефу і трансепту значно вищі від бічних приміщень. Враження монументальності і спокійної урочистості підсилювались у давнину невеликими каплицями з півдня і півночі. Спокійна величавість масиву храму прекрасно гармоніює з майстерним декором, нішами, півколонками, арочним вінчанням підбанників та мандровим фризом, що членує масив храму по горизонталі. Мотив ритмічного повторення певних елементів або деталей відіграє велику роль у побудові архітектурного образу храму. Ритм маленьких арок-ніш підхоплює спокійно розмірений ритм кроків арок-закомар, який потім згасає в граціозному ритмі арочного вінчання бань. Своєрідність архітектури храму виявляється у суперечності між центричністю, виявленою піднятими склепіннями центрального нефу та трансепту, пірамідальним розташуванням бань і базилікальністю внутрішнього простору, розкритого в глибину, в напрямі центральної апсиди.

З бабинця через нешироку арку видно центральну освітлену частину храму. Чотири пари хрещатих у пляні стовпів поділяють його на три нефи. Але простір центрального нефу в бік трансепту нерозкритий, а відмежований трьома двоярусими арками. Тому в храмі домінує глибинне розкриття інтер'єра, поєднане з висотним, оскільки центральна баня панує над бічними. При русі глядача в храмі перед його очима увесь час міняються пляни, світлі й затінені частини. Цим створюється враження мальовничості, що в давнину доповнювалась кольористичним багатством стародавніх фресок і, мабуть, мозаїками центральної апсиди.

Зберігся фрагмент фрески з св. Теклею, написаної у фронтальній позі, з обличчям класично правильних пропорцій, з чудовим античним кольористичним моделюванням, що дуже гарно виявляє дивний овал обличчя, округле підборіддя, соковиті уста й великі очі.

Вигляд інтер'єра особливо змінився в XVIII стол., коли після пожежі загинули фрески і в 1794-1798 рр. виготовлено новий іконостас; різьбу і столярні роботи для цього виконали ніжинські майстри Сава Волощенко і Степан Білопольський, а живопис — борзенський священник Тимофій Мизко. Змінився і зовнішній вигляд храму. Над північною баштою був надбудований ще один поверх, а замість каплиці поставлена симетрично друга башта з високим шпилем і влаштована нова покрівля на банях.

З 1054 р. чернігівським князем стає Святослав, син Ярослава Мудрого, що поклав початок чернігівській династії Святославовичів. За них

Чернігів збагачується новими спорудами — палацами та храмами, з яких один виявлено під збудованим у 1123 р. Борисоглібським собором; поруч знайдені рештки іншого палацу XI стол. В 1174 р. збудовано церкву Михайла, в 1186 р. — церкву Благовіщення, а в кінці XII-го на початку XIII-го стол. — церкву П'ятниці на Торгу.

З цих храмів уцілів тільки Борисоглібський собор, що розташований поруч із Спаським. Його збудував Давид-Гліб Святославович. У давнину собор оточувала низенька споруда, серед якої виділявся великий княжий палац XII стол. Борисоглібський храм будувався як фамільний, тому в стінах його західної частини влаштовані ніші-аркасолії, де ховали членів княжої сім'ї. Храм скромніший за архітектурою і значно поступається розмірами перед Спасом. Його одnobанний масив здається сухим і нерухомим. Стримані вертикальні й горизонтальні членування не вносять напружености в архітектурний образ храму, не порушують його спокійної ясности.

У XII стол. в творчий мистецький процес включається все більше місцевих сил, вихідців із народу. Їхнім смакам завдячує мистецтво те, що в сферу релігійних образів вторгаються образи народної фантазії, казкові мотиви і сюжети. На білокам'яних капітелях Борисоглібського собору яскраво зображені фантастичні звірі в орнаментальному плетінні. Казковий світ старослов'янської мітології стає невичерпним джерелом декоративних композицій. Звіринні орнаменти, фантастичні звірі, чудовиська і птахи зображаються тепер на браслетах, пряжках, в ілюстраціях рукописних книг, на тканинах, на стінах церков і в архітектурних деталях.

З Борисоглібським собором зв'язаний шедевр ювелірного мистецтва — срібні царські врата. Оповідують, що в кінці XVII стол., будуючи колегіум біля собору, викопали срібну статую старослов'янського бога. Гетьман Мазепа звелів його розтопити і зробити з нього царські врата. Срібло разом з рисунком врат було відправлено в Гданськ, де й зроблені чудові врата, що зберігаються тепер в Чернігівському музеї.

Розвиток самобутньої культури та мистецтва привів до утворення основ національної культури. З'являються твори, де утверджуються нові принципи архітектурної естетики; в них заперечується нерухомість і замкненість «кубічного» об'єму культових споруд. Саме таким твором є і П'ятницька церква, збудована, можливо, визначним майстром Петром Милонегом. Це невеликий храм з чотирма опорними стовпами і однією банею. Її особливість у тому, що чотири стовпи, які тримають з допомогою арок високу баню, розставлені широко, а оскільки бічні приміщення вузькі, то на фасаді арочне завершення має тільки центральна закомара, тоді як бічні — лише в чверть кола. Перехід від основного масиву до підбанника здійснено з допомогою арок-закомар, розташованих трьома уступами. Завдяки цьому храм сприймається як дивовижний стовп-башта. Це враження посилюється

тим, що апсиди мають незначний виступ і не дуже високі. Струнки маси храму, їх рух вгору підсилюють складного профілю пічкові пілястри та граціозні півколонки підбанника. В інтер'єрі немає складних членувань, нагромадження плянів із великою кількістю арочних отворів; тут все ясне, все підпорядковане одному — поривові вгору, до світла, до zenіту бані — висотному розкриттю простору. В архітектурі цієї споруди, як і в «Слові о полку Ігоревім», втілені високі народні ідеали, горда свідомість сили і духовної краси народу, його художні і естетичні погляди.

Цей блискучий розвиток культури й мистецтва був перерваний татаро-монгольською навалою. Знесилені й подрібнені чернігово-сіверські, як і інші руські землі, стали легкою здобиччю іноземних загарбників.

Поступово історичний розвиток через століття приводить до утворення міцної козацької та міської ремісничої верств, які очолюють боротьбу українського народу за соціальне і національне визволення. Поворотним пунктом в історії України стала визвольна війна 1648–1654 років. Вона підняла до боротьби широкі народні маси, висунула з їхнього середовища талановитих політичних діячів, проповідників, літераторів, палких захисників національних інтересів. Бурхливий час цієї боротьби породив яскраві й сильні характери. Вчорашній козак ставав визначним полководцем, а непереможна польсько-шляхетська армія тепер зазнавала під ударами козацької шаблі поразку за поразкою.

Здобута перемога зумовила появу шедеврів мистецтва XVII–XVIII стол. Козацькі міські й селянські громади, прагнучи увічнити свої діла, споруджують урочисті храми, які ставлять на найбільш видному місці, щоб вони вражали сучасників, виховували в них почуття гідності й гордості. З'являється багато козацьких літописів і «кройнік», що розповідають про події визвольної війни й боротьби проти іноземних поневолювачів. У той же час і перед мистецтвом виникають нові завдання, що приводять до зміни самої системи стилю. Естетичні інтереси переносяться із сфери потойбічного, духовного, також у реальний світ. Прагнення втілити героїку викликає посилений інтерес до мистецьких проблем — передачі бурхливого руху, світлотіньової гри, насиченості декором. В архітектурі й мистецтві складається новий стиль, який прагне засвоїти досягнення ренесансу, а згодом і барокко. Формуються український ренесанс і українське барокко із своїми історично зумовленими особливостями. В архітектурі виникає напрям, у якому декор вікон, порталів, карнизів колонок і т. д. стає основним засобом у створенні архітектурного образу. Він стримано доповнюється керамічними вставками з сюжетними або орнаментальними оздобами. На відміну від київської школи архітектури в чернігівській не застосовували ліплених орнаментів, зберігаючи любов до архітектур-

ного декору, виконаного з цегли. В цьому напрямі чернігівські майстри виявили велику винахідливість.

У живописі виникають великі монументальні композиції, де основне — це бурхливий рух, патетика і героїка. Одночасно розвивається специфічний вид монументального мистецтва, де в синтезі виступають декоративна різьба, скульптура і живопис: це — виготовлення іконо-стасу. Засновники величезних храмів і цілих ансамблів, ктитори і благодійники, вельможне панство і церковні ієрархи хотіли увічнити себе і свої діла, тому наказували вміщувати в храмах і місцевих громадських спорудах свої портретні зображення.

Поширенню мистецької культури сприяли Чернігівська друкарня та численні школи, серед них колегіум. З Чернігівської друкарні вийшли першокласні гравери — Н. Фігурський, М. Чернявський, М. Синицький, С. Адамант, М. Піддубний, М. Зарицький, К. Крачковський, М. Стрельбицький, Д. Талярєвський та інші. Український живопис, орнаменталія книг, архітектурні засоби впливають на російське мистецтво.

Від XVII-XVIII стол. у Чернігові лишилися високохудожні пам'ятки: щоб їх побачити, треба пройти знов у дитинець, а звідти в інші місця. На східній околиці дитинця зберігся один з найкращих зразків цивільної архітектури — житловий будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба, споруджений у 90-их роках XVII стол. Після смерті Лизогуба будинок, очевидно, купив гетьман Мазепа. Після поразки під Полтавою царські переможці споруду конфіскували і передали під чернігівську полкову канцелярію; тому її називали по-різному — то будинком Мазепа, то полковою канцелярією.

Великий, прямокутний у плані, будинок поділений єдиною подовжньою стіною та двома поперечними на чотири кімнати з двома сіннями, себто так само, як і в українських хатах, на дві половини, з тією тільки різницею, що тут більше кімнат. Під будинком є глибокий льох. Внутрішнє планування виявлене зовні членуванням стін пілястрами. В обробці фасадів вражають пластичне багатство і різноманітність декору, контраст вертикальних і горизонтальних ліній, примхливо поєднаних з криволінійними формами фронтончиків та фігурних наличників. Впадає в око те, що при єдиному декоративному принципі не всі фасади однаково вирішені, бо декор другорядних фасад простіший, бідніший.

Другою пам'яткою є відомий Чернігівський колегіум, збудований у 1700-1702 рр., як свідчить напис на керамічній дошці, знайдений у 1953 році під час реставраційних робіт. Рослинний орнамент на дошці аналогічний орнаментам у заставках «Алфавіта», виданого в Чернігівській друкарні у 1702 році. Будинок колегіуму складається із східньої частини — келій XVII стол., до яких в кінці XVII стол. було прибудоване двоповерхове приміщення, а трохи пізніше (в 1700-1702 рр.) — ще одне двоповерхове приміщення з дзвіницею. Впадає в очі протиставлення масиву двоповерхового корпусу — міцній вертикалі

башти-дзвіниці. Архітектура окремих частин неоднакова, східня частина майже позбавлена декору. Стіни оздоблені тільки карнизом та порталом. Середня частина, навпаки, має багато вікон, густо розташованих, обрамлених наличниками і колонками, увінчаних складної форми фігурними фронтончиками, тому витворюється ніби суцільна килимова композиція. Західня частина будинку має вигляд чотири-ярусної башти. Нижні два яруси утворюють кубічний масив і є базою для восьмигранного третього ярусу, завершеного об'ємом складної форми, який складається з восьми півциліндрів. Ніші-кесони, колончасті пояси, багатопрофільні карнизи, кронштейни та яскраві керамічні орнаментові вставки чудово вимальовуються на тлі сліпучо-білих стін.

Керамічні рельєфи Чернігівського колегіюму — унікальні пам'ятки скульптури, створені на переломі XVII-XVIII стол. В них нічого немає від традиційної плоскорізьби попередніх епох. Голова Спаса виконана з реалістичним моделюванням, з м'якими і соковитими складками плята. Обличчя виліплене бездоганно, особливо тонко пророблені локони. Але ще краще, з більшою професіональною майстерністю виконаний рельєф Богоматері «Знамення». Подібно до ікон на рельєфі, тут є орнаментована рама з дубового листу і розеток. Поясна фігура Богоматері поставлена фронтально. Її обличчя її модельоване тонко і майстерно. Складки мафорія гарно охоплюють ніжний овал лица із ласкавим добрим виразом.

Тепер можна пройти з дитинця в третю частину стародавнього Чернігова — у Третяк, де в 1715 р. завершено будівництво церкви Катерини на честь перемог козацьких військ над турками під Озовом. Петро I «мужество козацкое зело похваляя», а патріарх Адріян прислав гетьманові Мазепі похвальну грамоту «для вікопам'ятної війську козацькому слави». Під час озівського походу при козацьких полках «неотступно перебував муж, в добродетелі і військових трудах іскусний, гетьман козацький наказний Яков Лизогуб». Для храму — меморіального пам'ятника — найбільш прийнятна була центрична композиція, і майстер обрав саме хрещатий дев'ятидільний, з п'ятьма банями, тип споруди. Маса позбавлені горизонтальних членувань, тому рух вертикальних ліній невтримний і могутній. Тільки в карнизі він припиняється, щоб потім ще стрімкіше злетіти в легких лініях бань. Центричність композиції зумовила схожість фасадів, які різняться тільки незначними подробицями. Невеликі дверні отвори мають вишуканий декор порталів, оздоблених наличниками і фланкованих півколонками з фронтончиками. Поеднані в одну композицію з архітектурою верхніх частин лобових граней і об'єднані наріжними пілястрами, вони надають входам парадности.

В інтер'єрі так само провідним мотивом є урочистість, розкриття внутрішнього простору у висоту. Хорів немає, і ніщо не заваджає рухові ліній вгору.

(Далі буде)

Проф. Михайло ПРОЦЬ

НАРИС РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1945-1950 РОКАХ

(Продовження, 2)

Комісія Допомоги Українському Студентству (КоДУС)

Матеріальною допомогою українській молоді, яка студіювала в Німеччині та в інших європейських університетських осередках, займалася Комісія Допомоги Українському Студентству (КоДУС). Ця українська добродійна організація постала ще у передвоєнні роки на рідних землях, а її ідеї та статутіві завдання згодом перенесено й закордон. Під час війни КоДУС була передала свої уповноваження берлінському представництву.

Комісія Допомоги Українському Студентству відновила свою діяльність по закінченні другої світової війни в німецькому місті Фюрті 20-го серпня 1945 року. З того часу розпочалась і її добродійна та допомогова праця на основі зміненого й доповненого статуту. Допомогали їй два представництва у британській і французькій зонах окупованої Німеччини. В американській зоні створено три філії КоДУС-у, а саме — в Мюнхені, Регенсбурзі й Авгсбурзі. Крім цього, в Німеччині працювали ще дві окремі делегатури та шість менших представництв. Комісія зорганізувала свою допомогову працю не тільки в трьох окупаційних зонах Німеччини, а й навіязала зв'язки з подібними установами в інших державах, зокрема в Австрії, Бельгії, Голландії, Італії, Франції і Швейцарії. Мала вона свої рухливі представництва у США, Канаді, Австралії й Аргентині.

На основі порозуміння з ЦПУЕ і ЦЕСУС-ом, обидвома українськими Церквами, УСХС, проводами українських кооператив та іншими українськими установами — КоДУС стала єдиною центральною установою для допомоги українським студентам, науковцям та вченим у цілій еміграційній українській діаспорі. Займалася також закордонними стипендіями, тому й мала свої представництва в Бельгії й Голландії.

Фонди ЦЕСУС-у складалися тільки із пожертв українського суспільства та українських установ, отже були постійно незалежні від допомоги чужинців, зокрема від окупаційної влади та німецького уряду.

Комісія допомагала українській студіюючій молоді по всіх високих школах Європи, зокрема в Німеччині, обслуговувала від 30 до 39 високих шкіл у 33-ох високошкільних центрах. Для полегшення контакту з управами університетів, особливо в Німеччині, вона зорганізувала в 1946 р. «Інститут Опікунів», до складу якого входили українські професори та інші діячі української культури й науки. Найчисленнішими студійними осередками в Німеччині були тоді такі міста, як Мюнхен,

Регенсбург, Ерланген, Франкфурт, Бонн, Карльсруе та Гайдельберг. Через брак фінансів Комісія могла охопити своїми стипендіями тільки біля 25% всієї студіюючої молоді. Висота стипендії, що її давала Комісія студентів, становила 40-150 нм, а після грошової реформи — 25-40 нм. Пересічно КоДУС давала річно стипендій на суму біля 25 тисяч старою німецькою валютою, і біля 15 тисяч новою.

В академічному 1945-46 році КоДУС виплатила — 87,608 нм, у шкільному 1946-47 році — 213,666 нм, в 1947-48 році — 225,770 нм і 1,040 нм новою німецькою валютою, а в шкільному 1948-49 році — 113,018 нових німецьких марок.

Всі ті витрати Комісія покривала, перед валютною реформою, із своїх резерв, а після валютної реформи — збірками між українською громадськістю в Німеччині, переважно на підписні збіркові листи. Додатковим джерелом прибутків КоДУС-у були пожертви й дотації різних українських установ, кооператив, прибуткові імпреди, звороти стипендій тощо.

Середнє шкільництво

В освітній системі української діаспори в Німеччині середнє шкільництво було репрезентоване такими типами шкіл: гімназії, учительські семінарії та фахові середні школи. Українські гімназії почали організуватися самотужки в другій половині 1945 року і вже тоді в усіх трьох окупаційних зонах Німеччини було понад 20 наших таборових гімназій. Тільки одна з них не належала до новостворених, а саме — колишня Моджанська гімназія, що евакуювалася із Чехо-Словаччини. Втративши все своє майно, ця українська школа опинилась у Німеччині з цілим своїм учительським і учнівським складом (90 осіб) і в липні 1945 р. розпочала свою працю в Авгсбурзі.

Українські таборові гімназії відіграли велику роль в освітньому житті української еміграції в Німеччині. Кожна з них починала своє існування дослівно з нічого, не мавши жодної допомоги від УНРРА, бо ця інституція вважала наші гімназії за своєрідний, нікому непотрібний «люксус».

В першій організаційній фазі наших таборових гімназій дуже складною проблемою була справа приміщення для них. Не мавши їх, ми мусіли користуватися гаражами, таборовими конюшнями, пивницями, піддашнями тощо. Треба було незвичайних людських зусиль і матеріальних витрат, щоб таким приміщенням надати якогось практичного людського вигляду. Деколи навіть із приміщень, обладнаних нашими коштами й працею, ми мусіли забиратися, як це сталося в Авгсбурзі, де нашу гімназію урядовці УНРРА виселили з приміщень, побудованих власним коштом таборовиків.

Другою важливою проблемою таборових гімназій — був брак навчальних плянів і програм, що його учителі мусіли надробляти своїм

досвідом. В 1946 році в американській окупаційній зоні Німеччини вже було 24 таборових гімназій, 9 з них типу реальної гімназії, 2 — типу реальної школи, а 13 з них своїми програмами навчання були близькі до гуманістичного типу. Таке зрізничкування навчання не могло продовжуватися і головну допомогу для його скоординування дав Відділ Культури й Освіти при ЦПУЕ. Після основного вивчення навчальної проблематики в гімназіях, на весні 1947 р. встановлено для всієї мережі наших таборових шкіл тип реальної гімназії, з одностайним навчальним планом. Він був так сконструйований, що забезпечував абітурієнтам наших гімназій однакову можливість вступу до німецьких університетів і політехнічних високих шкіл.

Третьою важливою проблемою, може найтяжчою з усіх, була потреба шкільних підручників та допоміжної навчальної літератури. Нікому з нас не вдалося вивезти з рідних земель наших бібліотечних скарбів, тільки дехто вів за собою деякі підручники до навчання поодиноких предметів, та їх було дуже мало. Але завдяки особливим зусиллям наших кращих педагогічних сил вдалося виповнити й цю прикру прогалину, не зважаючи на брак паперу і особливі труднощі в одержанні ліцензії на друкування.

Щойно в 1947 році ситуація з підручниками для наших гімназій значно покращала. Наші еміграційні видавництва, такі як «Заграва», «Слово», «Вернигора», «Прометей», «Українське Слово», «Пласт», «Кос» і «Українське Мистецтво» доклали всіх зусиль, щоб забезпечити наші школи відповідними книжками та навчальним матеріалом.

У навчальному процесі наших таборових гімназій велике значення мало устаткування кабінетів, для чого були необхідні відповідні фінансові засоби. Не зважаючи на важкі умовини, наші таборові гімназії започаткували розбудову таких навчальних кабінетів, і завдяки ініціативі та жертвовності учительському збору подекуди мали навіть значні успіхи. Так, напр., учительський збір української гімназії в Корнберзі відмовився від заробітної платні, яку призначено на розбудову шкільного устаткування, тому в цьому таборі українська гімназія мала найкраще обладнання фізичного, хемічного й природничого кабінетів.

Важливою подією в житті наших таборових гімназій була їх акредитація Баварським міністерством освіти. Вже в 1947–48 шкільному році всім нашим таборовим гімназіям одержали право прилюдности. Таке офіційне визнання від німецької шкільної влади одержали всі наші гімназії у 1948–49 шкільному році й воно мало для наших абітурієнтів значний практично-правний зміст, бо уможливило їм легший доступ до німецьких університетів.

Українські таборові гімназії в Німеччині можуть похвалитися колосальними успіхами. Навіть представники Баварського міністерства освіти, які завжди були присутніми під час іспитів зрілості в наших гімназіях, постійно давали високі письмові оцінки праці й підготовки

наших абітурієнтів. Проте найбільшою радістю для кожного учителя був факт, що всі наші абітурієнти, які студіювали по німецьких високих школах, відзначалися своїм знанням, набутим у наших гімназіях.

До мережі українського середнього шкільництва зараховуємо також і учительські семінарії. Практичною передумовою їх постання був брак фахових учительських кадрів для обслуги наших народних шкіл, тому в таборових українських народних школах дуже часто вчили люди з неповними учительськими кваліфікаціями. Вони, згідно з розпорядженням Відділу Культури й Освіти, мусіли доповнити свої кваліфікації спеціальними курсами та іспитами при учительських семінарах. Треба було також підготовляти нових учителів для наших народних шкіл, тому в шкільному 1945-46 році засновано учительську семінарію у Карльсфельді, яку згодом перенесено до Мюнхену-Фрайману. Пізніше постали ще дві учительські семінарії — у Байройті й Міттенвальді.

Статистичні дані про тодішнє наше середнє шкільництво такі:

А. Гімназій (стан із 1948-49 року):

	Гімназій	Викладачів	Учнів
а) Американська зона (Баварія)	24	423	2,880
б) Англійська зона	4	96	720
в) Австрія	2	29	364
г) Французька зона	1	11	50
Разом:	31	559	4,014

Б. Учительські семінарії — 3.

Абсольвенти гімназій: Шкільний 1945-46 рік — 245; 1946-47 р. — 288; 1947-48 — 222; 1948-49 — 312. Разом всіх гімназіяльних матурантів було 1,067.

До 1-го жовтня 1949 р. з учительських семінарій вийшло 118 абітурієнтів.

Фахова освіта

Розвиток фахового шкільництва по українських таборових скупченнях у Німеччині не користувався такою особливою підтримкою українського суспільства, яку мали школи загальноосвітнього характеру.

Під поняттям фахового шкільництва розуміємо масовий вишкіл молодих і старших людей, які взагалі не мали жодних практичних фахів, а такими була більша частина українських емігрантів. Спочатку вони зовсім не цікавилися своїм перевишколом та можливостями придбати якийсь практичний фах, бо всі ще жили надією на швидке повернення в Україну. Але згодом і ця фахово-освітня ділянка стала актуальною.

Майже всі фахові курси і школи в українських таборах поставали з ініціативи самих таборовиків і тільки невелику їх частину ініціював

Відділ Культури й Освіти або УТГІ. Фахове українське шкільництво в Німеччині проявило себе в таких окремих формах: а) середні фахові школи, б) нищі фахові школи (одно- й дворічні), в) фахові курси.

Два перші типи фахових шкіл були стабільні, чого не можна сказати про третій тип — про курси. Тип фахового вишколу мав ще одну характеристичну рису — багатофаховість у їх загальній кількості. Це пояснюється тим, що рід курсів залежав від знання й фаху тих інженерів-викладачів у таборі, які влаштовували курси. Отже бачимо, як тяжко було охопити фахову систему навчання організаційним та навчально-методичним керівництвом.

З початком 1946 р., крім Відділу Культури й Освіти, фаховою освітою намагався керувати також УТГІ. Щоб обминути двоторовість у навчанні, досягнуто порозуміння у координації праці. Згідно з цим домовленням, адміністративно-організаційне керівництво фаховими школами і курсами залишилося за Відділом Культури й Освіти, а методичне кермування було спільне з УТГІ і до Кураторії належали, крім співробітників Відділу Культури й Освіти, також і його представники. Безпосередній контакт із фаховим шкільництвом мав інспекторський штат УТГІ, до якого належали інструкторсько-контрольні функції.

Найпопулярнішими фаховими курсами були шоферські, забавкарських робіт, фотографії, переплетного майстерства, кераміки, крою й шиття, балетного мистецтва, гальянтерійних виробів та інші. Не зважаючи на труднощі, головню коли мова про набуття відповідного знаряддя для ведення фахових курсів, для них випрацьовано відповідні плани й програми. Особливо дошкульно відчувався брак фахової літератури, видруковано тільки підручники для вивчення найпопулярніших фахів, які мали значний контингент слухачів.

Основною базою для практичного навчання служили майстерні німецьких заводів та таборі (ірівські) підприємства й майстерні. В 1947 році мережа й значення фахових курсів значно зменшилися, бо ІРО почала організувати свої курси та добре обладнані майстерні.

Статистика українських фахових курсів і шкіл, згідно із станом у шкільному 1947-48 році, представлялася так:

А. Фахові школи:

1. Сільсько-господарські	8
2. Технічні й електро-технічні	9
3. Торговельно-економічні	4
4. Музичні	4
5. Медичні	4
6. Балетні	2
7. Хатнього господарства	3

Разом: 34

Б. Фахові курси:

1. Сільсько-господарські (садівництво, молочарство, пасічництво і т. п.)	6
2. Технічні (шоферські, слюсарські, радіотехнічні, тракторські, мірничі і т. п.)	33
3. Торговельно-економічні (торгівля, кооперація, бухгалтерія і т. п.)	6
4. Ремісничі (кравецькі, шевські, керамічні, гарбарські)	41
Разом: 86	

Загальна кількість учнів, що були охоплені українським фаховим шкільництвом і окремими фаховими курсами, становила, приблизно, 3,000 учасників.

Провід українського шкільництва

Центральне Представництво Української Еміграції (ЦПУЕ) було цією керівною установою, яка охоплювала ціле суспільно-громадське життя української еміграційної спільноти на землях Німеччини. Організаційною ланкою ЦПУЕ для цілої системи українського таборового шкільництва був Відділ Культури й Освіти (ВКО), який сповняв роль шкільної кураторії. Саме з Відділу Культури й Освіти приходили всі обіжники, докладні інструкції та основні напрямні навчання у всій шкільній системі таборових шкіл.

В 1947 році керманичем ВКО був проф. д-р Дмитро Дорошенко, а середнє і народнє шкільництво очолював проф. І. Паливода. В 1948 році керманичем ВКО став проф. Леонід Білецький, а секретарював д-р Никифор Гіряк. Потім на керманича ВКО обрано проф. Івана Вовчука. В 1949 році на цьому становищі були проф. Михайло Самойлович і проф. М. Хустинський, а багатолітнім постійним секретарем цієї установи був проф. К. Годованець.

Тут треба підкреслити, що всі члени Шкільної Кураторії ВКО були професійними учителями з багатолітньою практикою у навчанні та з досвідом у своїй ділянці. Тому всі інструкції, календарні плани для поодиноких шкіл і плани навчання загального значення мали тільки рамовий характер, бо кожний із нас знав, що й як має робити.

Відділ Культури й Освіти опікувався всіма нашими школами. Звіди приїздили інспектори матуральних іспитів, а під час ліквідації таборів ВКО плянував розміщення та обсаду всього шкільництва. Люди з ВКО, зокрема під час ліквідації таборів і шкіл, успішно виконували своє тяжке завдання.

В Німеччині на 1-го лютого 1948 р. було 30 українських гімназій, а саме: в Авгсбурзі, Діллінгені, Дінкенсбюлі, Кавфбойрені, Новому

Ульмі, Байройті, Бамберзі, Ерлангені, Ашафенбурзі, Галленсдорфі, Ганновері, Мунстері, Нортгаймі, Берхтесгадені, Ляндсгуті, Міттенвальді, Мюнхені, Розенгаймі, Шляйсгаймі, Батгорні, Гайденаві, Ноймаркті, Регенсбурзі, Гайдельберзі, Ельвангені, Етлінгені, Карльсруге, Інгольштаті, Вісбадені і Конрберзі.

Всіх дитячих садків в той час було 10, в них 15 учителів і 600 дітей. Народних шкіл було 58, з 200 учителями і 3,000 дітьми. Гімназій було 30, із 340 учителями та 2,700 учнями. Торговельних шкіл — 10, у яких учило 85 учителів і було 260 учнів. Духовних семінарій було 2 (православна й греко-католицька), з 23 учителями і 58 питомцями.

Німеччина в той час була поділена на 15 деканатів, у яких працювало 180 наших священиків.

З цього короткого статистичного зіставлення видно, яке велике завдання мав тоді провід Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині, а зокрема Відділ Культури й Освіти, який опікувався українським шкільництвом та встановлював організаційні рамки для кожної місцевості, в якій жили наші люди.

Мюнхен—Карльсфельд—Берхтесгаден

У 1945-1950 роках політичне, громадське й культурно-освітнє життя української еміграційної збірноти в Баварії, зокрема в Мюнхені та околиці, формувалося значно інакше, як це було в інших частинах Західної Німеччини. Вже з самого початку великого українського еміграційного ісходу — в Баварії, найбільше в Мюнхені, осіла велика частина провідних людей нашого політичного й громадського життя. Тут постали різні наші громадські центральні й їх провідні люди почали відігравати керівну й дуже корисну, формуючу, роль для української громади, вирваної з рідного ґрунту.

Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕ), Українська Харитативна Служба (УСХ) та інші організації від самого початку відігравали в той час визначну роль у проводі українського життя нашої еміграції. Саме на терені Баварії почала появлятися солідна українська преса, розвивалася й діяла вся велика й мала «політика» емігрантського типу, централізуючись із бігом часу все більше у Мюнхені.

Так Мюнхен самотужки став «некоронованою столицею» всякої ініціативи та дії усієї української збірноти, розсіяної по цілій Німеччині. Такий стан швидко устатилізувався й триває майже дотепер. Зокрема українське шкільництво в цьому районі мало дуже життєвий та імпульсивний характер. Українська гімназія, що постала в Мюнхені й потім провадила свою виховну працю в Карльсфельді й Берхтесгадені, належала до найактивніших шкільних установ, мала висококваліфікованих учителів, які виконували велетенську громадську працю для добра української спільноти.

У Мюнхені при вулиці Башедсрідерштрассе (ч. 36) вже 20-го липня 1945 р. з ініціативи проф. д-ра Володимира Радзикевича організовано гімназіальні курси, які тривали до 1-го серпня. Коли ж українців переселено з Мюнхену до більшого табору в Карльсфельді, то гімназіальні курси перетворено на повну гімназію і на початку шкільного 1945-46 року в ній почалося навчання. Гімназія мала 562 учнів й у листопаді 1945 р. в ній працювали 42 учителі. Директором гімназії став проф. В. Радзикевич. Навчання відбувалося трьома змінами, а поодинокі класи розміщено в двох будинках. Але ситуація в Карльсфельді була непевна й переходова і 13-го травня 1946 р. табір зліквідовано, а частину його мешканців перенесено до Берхтесгадену.

В Берхтесгадені гімназія мала дуже вигідне приміщення в окремому будинку поза табором. У шкільному 1946-47 році в ній було 226 учнів. Наступного року гімназію приміщено в одній частині таборового блоку, де до її диспозиції було дев'ять шкільних залів і дві малі зали для учительського збору та директора. Навчання в шкільному 1947-48 році відбувалося в ранніх годинах, бо по полудні в тих же приміщеннях працювала народна школа. В перших початках свого існування гімназія мала характер гуманістичний, а після уніфікації таборів Карльсфельду і Берхтесгадену її перетворено на гімназію реального типу.

Продовж існування гімназії проведено цілий ряд іспитів зрілості, а саме: 1945-46 року іспит зрілості склало 123 учнів, в 1946-47 р. з цієї гімназії вийшло 59 абітурієнтів, а в 1947-48 році — 21. Всіх разом, хлопців і дівчат, матурантів було 203.

В основу учительської праці цілого учительського збору цієї гімназії поставлено два головні принципи: принцип християнської моралі й етики та ідея національної державности й соборности України. Мені здається, що в жодній іншій українській школі не дискутовано так отих важливих напрямних виховання, як це було на учительських конференціях саме в цій гімназії.

Крім цього, гімназія постійно присвячувала велику увагу таким ділянкам молодіжного виховання як спорт і, зокрема, естетичному й товариському вихованню молодих українських людей. Із великим задоволенням треба підкреслити факт, що впродовж існування цієї гімназії серед молоді ніколи не було жодних непорозумінь, релігійних упереджень чи інших «аварій» суспільно-громадського характеру.

Українські таборіві гімназії Мюнхену—Карльсфельду—Берхтесгадену були фактичним твором однієї гімназії, яка мусіла вести науку в трьох різних місцевостях, але майже тими самими учительськими кадрами та, приблизно, з тою самою учнівською громадою. Гімназією інтересувалася і опікувалася вся українська таборова громадськість. З перспективи минулого можна висловитись, що таборіві громади були мініатюрами нашого життя на рідних землях. Українські люди само-

тужки створили організаційні форми й у їх рамках розвивалося багатогранне українське культурно-освітнє, а зокрема шкільне життя.

Продовж року не було якогось нашого національного свята чи якоїсь історичної річниці, що їх наші таборові організації не відзначили б концертом, рефератом чи сходами. Вечорі показу фізичної справності, академії, відзначення державних річниць, доповіді та виступи хору під мистецьким керівництвом проф. К. Цепенди заповняли увагу української таборової громади.

Від липня 1946-го до 30 червня 1948-го року успішно працював «Освітній Гурток» шкільної молоді, що постав з ініціативи проф. М. Федусевича. Працю гуртка вели самі учні гімназії, він приміщувався в одній із залів гімназійного бараку. В 1946 р. головою гуртка був учень А. Базюк, а після нього учень В. Петришин. 2-го лютого 1947 р. на опікуна гуртка обрано проф. Зенона Зеленого.

«Освітній Гурток» при гімназії в Берхтесгадені мав чотири секції, а саме — культури, мистецьку, спортову й пластову. Учні видавали шкільну газетку «Прометей», в якій були статті на ідеологічні й наукові теми, поезії та новелі. Дуже популярною у тій газетці була «Смішна сторінка», з таборовими жартами-гуморесками. А сміятися тоді було з чого, бо в таборовій атмосфері українська людина презентувала себе часто в дуже смішному світлі. Молодь підхоплювала такі комічні ситуації і вміло інтерпретувала їх на свій лад. І так жарт перетворювався у здорову сатиру.

Спортову секцію «Освітнього Гуртка» назвали «Орля», очолював її учень Юрій Кузик, а потім учень Білінський. Вона мала ланки копального м'яча, відбиванки, кошиківки, легкої атлетики, шахову й туристичну. Користувалася спортовим приладдям таборового товариства «Орлик».

Пласт у Берхтесгаденському таборі завжди був дуже рухливою молодіжною організацією, до нього належав великий відсоток гімназійських учнів. Крім праці в гуртках, пластуни постійно вивчали картографію, влаштовували курси першої допомоги, плекали музику, відбували далекі прогулянки та постійно втримували зв'язки з німецькими скавтами і репрезентували українську молодь на їхніх «злетах».

Українська гімназія в Берхтесгадені провадила також хлоп'ячий інтернат, що був заснований ще в Карльсфельді в серпні 1945 року. Інтернат давав захист і опіку 50-ом учням, які не мали батьківської опіки. Спочатку інтернатом опікувався проф. д-р Іван Тесля, а потім — професори Сиротюк і Тучапський.

Коли в травні 1946 р. зліквідовано табір у Карльсфельді, до Берхтесгадену не виїхали всі учні гімназії, частина з них опинилася в таборах Міттенвальду й на Фраймані (у Мюнхені).

У шкільному 1945-46 році в Карльсфельдському таборі працювала також бурса для дівчат, яких тоді було 46. Цей дівочий таборовий інтернат був чинний і в таборі Берхтесгадену.

У шкільному 1945-46 році гімназія мала 562 учнів, у 1946-47 р. — 226, а в 1947-48 р. — 148. Кількість учителів у той самий час вагалася між 29-33. У шкільному 1948-49 році, в час масового виїзду наших емігрантів за океан, в гімназії залишилося тільки 60 учнів і 15 учителів. В останньому 1949-50 році в гімназії було ще 98 учнів і 16 учителів, а наприкінці того ж року тільки 36 учнів і 12 учителів.

Учителі були з різних областей України. Вони покінчили свої студії в різних університетах і високих школах в Австрії, ССРСР, Польщі, Румунії і Чехо-Словаччині. Така зрізничкованість географічного походження учителів і їх студій мала добрий, а частинно і від'ємний вплив на навчання нашої молоді. Найбільше різниць у підході до проблеми навчання виявляли ті учителі, які студіювали й працювали в школах за большевицького режиму. Все ж треба підкреслити, що цілий учительський збір, не зважаючи на своє походження і партійну приналежність — становив одну велику й добре зіграну цілість.

Бібліотека гімназії мала 905 томів різних книг, мала скромне приладдя і лябораторії для навчання хемії, біології і фізики. Навчання в українській таборовій гімназії в Берхтесгадені було завжди на високому рівні, що стверджували також інспектори Баварського міністерства освіти, які щороку приїздили візитувати школу. Взявши до уваги високий навчальний стаж гімназії — Баварське міністерство освіти визнало їй право прилюдности й зрівняло її з німецькими школами. Про це офіційно повідомив директора гімназії Відділ Культури й Освіти при ЦПУЕ своїм письмом, датованим 1-им червнем 1949 року. Тоді керманичем Шкільної Кураторії у Відділі Культури і Освіти був проф. Хустинський, а секретарем — К. Годованець.

В шкільному 1949-50 році в українській гімназії в Берхтесгадені було тільки 16 учителів, вісьмох із них мали винагороду за свою учительську працю від німецького «Льонштелле». Всім іншим учителям, які не були на етаті ІРО, платила «Рідна Школа» по 2,50 марок за годину навчання. Крім цього, як рекомпенсату за приділи, учителі одержували по 5 нм за годину праці.

Фінансове забезпечення учителів і гімназії зокрема дуже погіршилося у шкільному 1948-49 році, згодом воно стало навіть дуже критичне.

Продовж 1949 року виїзди в заморські країни значно посилилися, до США виїхав і проф. д-р В. Радзикович. Тоді Відділ Культури і Освіти призначив директором гімназії проф. д-ра Василя Стецюка, який почав урядувати 1 березня 1950 року. Тут треба сказати, що проф. В. Радзикович очолював систему українських таборових гімназій у районі Мюнхену від 20 липня 1945-го до 1 березня 1950 року.

Проф. д-р В. Стецюк у своєму письмі до Відділу Культури і Освіти заявив, що він перебрав директорські обов'язки гімназії «радіше в характері ліквідатора гімназії, бо учнів з дня на день меншає і заходять постійні зміни в учительському зборі». Він зокрема під-

креслював факт, що гімназія зовсім не забезпечена матеріально, крім малої дотації від управи табору в Берхтесгадені та мінімальних оплат учнів за науку вона вже не має жодних інших фондів. Тому всі учителі погодилися вчити безплатно аж до кінця свого перебування в таборі. Таким чином, тільки завдяки жертовній праці свідомих українських учителів, наша гімназія в Берхтесгадені могла продовжувати свою виховну працю.

Масовий виїзд наших людей до США і Канади привів до того, що український табір в Берхтесгадені самоліквідувався на очах. Тому директор гімназії В. Стецюк письмом із 18 березня 1950 р. звернувся до Відділу Культури і Освіти при ЦПУЕ з проханням дозволити йому прискіпити матуральні іспити. Такий дозвіл одержано й письменні іспити в шкільному 1949-50 році відбулися в днях 23-24 березня 1950 р.

До екзаменаційної комісії цієї останньої матури в українській таборовій гімназії в Берхтесгадені належали: проф. М. Федусевич, д-р В. Стецюк, д-р Ступницький, О. Крупенко й М. Мачуговський. Усні матуральні іспити відбулися 1 квітня 1950 р., до екзаменаційної матуральної комісії належали тоді: проф. Г. Мартинець — голова комісії і заступник делегата Відділу Культури й Освіти, проф. Богдан Загайкевич, д-р Г. Деркач, тодішній комендант табору, і проф. д-р О. Грицай.

Українське таборове шкільництво в районі Мюнхену мало свій добре заслужений і працею здобутий навчальний стаж та високий рівень, який за всяких умов завзято захищали українські учителі. Крім цього, українська свідома таборова громада, батьківські та рідношкільні комітети постійно допомагали їм і обстоювали свої рідні школи.

Навіть серед таборової юрби українські гімназії та інші таборові школи зберегли свою молодь від морального розкладу. Деструктивні сили, які часто наїздили до табору тягаровими автами, накритими брезентами, і викрадали гімназіяльні протоколи, списки учителів та намагалися розповсюджувати всілякі декадентські поголоски, не могли ані пошкодити нам, ані спинити навчання нашої молоді.

Не зважаючи на всі невгоди таборового життя — я поніс із собою золоте сийво української стихії, яка хотіла жити й захищала себе дуже завзято від усякої ворожої підлазки. Мені постійно пригадується дуже радісний факт вияву доброго людського серця. Коли не раз бракувало харчів для нашої шкільної недоживленої молоді, тоді знаходилися такі добрі люди, як ось інж. Клюфас, який кожного тижня виходив зі своїм наплечником і, стукаючи в кожні таборові двері, «вижебрував» від людей поживу для учнів.

З перспективи кількох років, сьогодні можу голосно й сміливо сказати, що ми тоді не втратили ні одної молодої української людини, яка ходила до школи й своєю працею здобувала відповідну освіту. Ніхто тут не знімчився, і ніхто не забув свого українського походження.

У т. зв. діпістських таборах — ми всі були дуже бідні, до того ж пограбовані з людської надії. Ніхто з нас не знав, що станеться завтра. Але почуття української й людської гідності, в тому й у шкільній ділянці, ми ніколи не втрачали і такими ми хотіли бачити й наших учнів. Тепер мені кажуть, що розпорошена по широких світах чужини українська громадськість дуже розбагатіла і вже менше або й зовсім не дбає про тих, які мають зайняти наші місця в боротьбі за наші національні ідеали. Тому мені навіть дуже прикро, бо такої поведінки ми в таборових українських школах ніколи і нікого не вчили. Адже в людському житті є такі людські й національні вартості й скарби, що їх не купиш за жодні мільйони, і саме їх варто зберегти за всяку ціну, навіть у такій чужині, де всюди »мед і молоко тече«.

(Далі буде)

В Українській Видавничій Спільці (Лондон) вже появилися окремим випуском спомини

**ДМИТРА ГРИЦЬКА
ЛІС ГОРИТЬ!**

Книга має 396 стор., на доброму папері, в твердій обкладинці з естетичною сорочинкою. Це спомини кол. вояка УПА, які в нашій мемуарній літературі є унікатом, бо побудовані на збережених записках під час перебування автора в рядах української визвольної армії (УПА); документація і хронологія подій, що заперечують наклепницьку літературу ворогів про дії і боротьбу Української Повстанської Армії на т. зв. Закерзонні.

Ціна: у Великій Британії — 3 ф., у США і Канаді — 8 дол., в Австралії — 6 дол., у Німеччині — 20 нм., у Франції — 30 фр., у Бельгії — 250 бф., в інших країнах — рівновартість англ. фунта.

Замовлення просимо слати до:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

З ГАЛЕРІЇ ТВОРЧОСТИ НА-
ШИХ ПОЕТІВ І ПИСЬМЕННИКІВ

Леонід ПОЛТАВА

ЛІТЕРАТУРНА ПАНОРАМА

(4)

ЯРОСЛАВ КУРДИДИК — ПОЕТ І ВОЯК

Ярослав Петрович Курдидик — поет, письменник, журналіст. Народився на західних областях України, у священничій родині. Середню і вищу освіту закінчив у Польщі. З 1950 року живе постійно в Америці.

Свої літературні твори почав друкувати ще в 1934 році, хоч і до того часу вони появлялися друком принагідно. Ще з Польщі він дописував до «Дзвонів», «Назустріч», «Літопису Червоної Калини», «Неділі», «Поступу».

Постійну журналістичну працю розпочав у Львові з 1933 р. в «Часі», потім у щоденнику «Новий Час» у концерні І. Тиктора. Був членом літературної групи «12». Як гуморист, виступав під псевдонімом «Славо» в гумористичних журналах «Зизі» і «Жорнах», в інших гуморесках виступав під псевдонімом Максим Булька.

Друкувався у періодичній українській пресі. Журналістичну працю продовжує за кордоном, як постійний коментатор у щоденнику «Свобода». Його твори друкуються у «Визвольному Шляху», «Овиді», «Жіночому Світі», у збірниках АДУК; належить до Асоціації, є членом НТШ.

За океаном вийшла збірка новель Ярослава Курдидика «Два кулемети» у видавництві Т-ва вояків УПА ім. Ген.-хор. Тараса Чупринки (Америка, 1954 р.) та збірка мініатюр «Етюдів» («Наша Слава», Канада, 1955 р.). Цього року вийде в Канаді збірка його вояцьких поезій п. з. «Серце і Зброя» (передруковуємо кілька творів з цієї збірки).

Після приїзду до Америки був майже двадцять років співробітником-урядовцем у консуляті Республіки Південної Африки, але не припиняв і своєї журналістичної та письменницької діяльності.

Крім надрукованих згаданих вище творів, приготовані до друку: збірка новель «Ідеалістки», три збірки мініатюр — «Духм'яна Оркестра», «Степи і Міста» і «Дні на палітрі», дві збірки т. зв. білих віршів вояцької лірики — «Залісні Барди» і «Маки на бункерах», а з гуморесок — збірка «Сорокати будні» Максима Бульки.

У поетичних творах Ярослава Курдидика тісно переплетені волюнтаристичні й патріотичні мотиви з проявами найніжнішої лірики, теплих і щедрих почуттів. Коли ж додати до цього ще і його особливу,

»ковану« ритміку (до речі, Я. Курдидик дуже різноманітний у техніці віршування, від класичного ямбу до цілком вільного віршу), а в деяких творах — сповнену витонченої граційности, то можемо сказати, що Ярослав Курдидик як поет знайшов в українській національній поезії власну мову і власний поетичний почерк. Своїми найкращими поезіями він міцно увійде до найвимогливіших хрестоматій.

Містимо вибірку з творів поета-вояка. Вірші »Несподівана зустріч«, »Київ«, »Доба велика і сувора«, »Кобзар у Полтаві« і »Народ« взяті із збірки »Серце і зброя«, яка ще цього року вийде друком.

ІМ'Я

Це ім'я чеканять бої та історія,
Хвилями б'ється в Дніпровому плесі,
Його обмивало дзвінке Чорне море
На крейсерах, суднах у порту Одеси.

Його заносили вуглекопи в шахти,
Рибалки возили чайками по Дону.
Воно з рушницею ще стоїть на вахті
І супроводжає бойові колони!..

Ясним смолоскипом, вогнями пашить,
Його вимовляють борці, ніби святість,
Воно їм полум'ям у душах жакхтить,
Вічним метеором, радісно-стрільчатим!..

Діти його пишуть пальчиком по пилі,
Минуле гогоче про нього, як буря!
Просте це ім'я — і яке ж всесильне:
Вічне, як з граніту, коротке — *Петлюра!*..

МАРІЮПІЛЬ

Розгорнувся чорний Маріюпіль...
Це над морем задимлене місто,
Де табунці хаток-шкаралупок
Понизались, як разки намиста.

Димарями знялись руки вгору
І гукають: »Ось тут сталеварні!«
Потягує їдко сіллю із моря
І заносить рибою з базарів...

Невмируще залізне обличчя
Б'є загарбник жорстоко і толче, —
Воно живе й сторіччями кличе:
— Я із сталі, я видержу, хлопці!..

Порт пралісом щоглів похитнувся,
Б'ють прибоем і хвилі, і меві, —
Маріюпіль гордо посміхнувся
І на море зорить чорним левом...

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

Він проходив дорогою в полі,
Шелестіли пшеничні шівки...
Похилившись, ішов Він поволі —
Дні і ночі, роки і віки...

По зруділій від сонця свитині
І по втомі на дивнім лиці
Було видно, що знав Україну
І тернові дороги оці...

Порівнялись... Мене Він вітає...
Бачу блідість на впалих щоках,
Хрест на плечах і кров, що спливає
По пробитих залізом руках...

КИЇВ

Мій друг з Донбасу пахне антрацитом,
Друг з Борислава — пахне терпко нафтою.
Ми йдемо в поході поруч, і мов плити —
Розсовуємо простори, вкриті диму плахтою.

Ти ще далеко, дорога столице, Києве, —
Дніпрова перлино козацького краю; —
Та й тут над нами твоє небо синяве
І твоє сонце в наших душах сяє.

Тут дороги — вузлами, як і там, так самісінько.
Січе нас дрібен дощик, поїдом їсть волога,
А ночами золотавий полководець-місяць
Маршує попереду, з нами, нога-в-ногу...

В найтяжчій битві я життя не покину,
Оминає нас дика ворожа криця:
Якщо й загинути маю — тільки за тебе загину,
За тебе, мій Києве, — безсмертна Столице!

1970 р.

ДОБА ВЕЛИКА І СУВОРА

Ген.-хор. Тарасові Чупринці

Доба велика і сувора,
І ми, заплетені у ній:
Нас мільйонів понад сорок
Проходять смерчі вогняні.
Пригадую: ніч, Україна,
Ліс, друзі й кров, як у маю,
Червоні квіти... Гинуть, гинуть
Та не здаються у бою!
Пройшли роки, важкі, криваві,
А безіменні в боротьбі —
Без почестей, легенд і слави —
Різьблять обличчя цій добі...

Писати пощо епопеї?
Навіщо кидати слова?
Чи правда світ не здобула? —
(За правду не умруть пігмеї), —
О, кров, просякла в чорнозем,
Не пропадає, бо щоднини
Із неї, блиснувши вогнем,
Зростає велет України,
Стає до маршових колон,
Які нескореним багнетом
Карбують нації кордон!

Пекуча вістка: він упав...
Тверда, вояцька його смерть...
А ми стискаєм крицю лав,
Звикаючи до втрат і жертв, —
Ти вічний у ділах своїх,
І хто їх може спопелить?
Чупринки зброя далі дзвонить
І смолоскипами горять
Поля, якими йшли колони,
Його полки, мов княжа рать:
Гранатні вирви і могили
Його дороги скрізь значать.

Волинь, Полтавщина, Карпати —
Де тільки рейдами сходив...
І раптом — блискавка крилата:
»Упав наш вождь і командир!...«

В борні за днями дні проходять,
Нові лаштуються пости...

У далеч сіру, що тхне льодом,
І птах у вирій не летить...
Рокочуть громи у повітрі,
Що хто шукатиме раба —
Того розчавить і розітре
Чупринки кована доба!

КОБЗАР У ПОЛТАВІ

Викутий у мовчазному, незнищенному й суворому граніті:
Кожну рису вирізьбили роки чутливими сталевими долотами,
Кожну морщину вичеканили глибокі, як історія, думки,
А кожний злам, кожний вигин — виповнила гордовита задума.

Рівно, достойно і рельєфно ти ввійшов у спокійну прохолоду каменя:
Козацьке чоло, ледь похилене, в натузі й сназі передумує
Кожну подробицю любови до великого минулого і майбутнього,
Кожну деталь життя, щоб повік ворогам не скоритись!

Совісте України! Між бльоками, на які ти оперся так владно,
Час відлунує не лише титанічність твоєї мужньої постаті, —
Там вискандовує граніт нашу велич, в легенди заплетену,
Й творить профіль історії й волі, яку ти нам надхнув і увічнив!

1942 р.

НАРОД

Народе — довгих сторіч неугавна, трагічна драма,
Сину сонця, дощів і курганів, із колиски в пшеничних полях, —
Ти трудишся, скапуєш потом, кривавишся свіжою раною,
І — йдеш, і здійснюєш волю свою у підземних, у славних ділах.

Народе — стороже погідних днів і таємних чаклованих ночей,
Символе найгранітніших скель і яснооких долин, —
Ти жбурляєш у небо ракети і плавиш металь розгогочений,
І вкриваєшся сніговіями, і пахощами полонин...

Народе — власнику озер, лісів, степів і просторів крилатих,
Ковалю мечів і рал, перначів і хрестів, підлости й самоти, —
Ставиш життю монументи, повні краси і посвяти,
Такі, що нікому
Тебе
Не перемогти!

У СОФІЙСЬКИХ КАТАКОМБАХ

Тут неначебто у малярській студії, позують безпорушно важкі
саркофаги.
Їм приглядається сувора тиша, а зарисовує чорними пастелями
вічність...
Із нетрів каміння, колихаючись, оживають і винурюються химерні
тіні —
З аскетними профілями княжої клясики і чубокучерявого козацького
барокко.
За цими саркофагами осталися розгромлені ворожі твердині і факлі
його міст,
Лицарські шатні, порохівні, табуни мустангів і юрми приречених
бранців,
Їхні кремезні тіла носили віками зброю і прочували крізь перехрестя
світу,
Деколи вони відіб'ються мигцем у шибці вікна, або у прастарому
дзеркалі...
Постаті у саркофагах завжди стороняться тих, що п'яні пихою і
самолюбством,
Від брязкоту срібла і золота, яке з ляментом розголошує людську
порожнечу,
Носять на своїх шляхетних шиях клейноди чолобитної аскетичної
скромности.
Честь вам і слава за це, саркофаги, що вирізьблюєте шану для свого
народу!

КРІЗЬ ВІТРАЖІ ВІКНА

Там, де на сході мала стояти непорушна забетонована вічність —
Виріс малахітовими мавзолеями густий і коренистий дубовий ліс...
По небосхилі розкинені корони з діамантових білих облаків,
Але на них не очікують ніколи вельмидостойні княжі голови...
Стільки ж ніжно покладеного і зарум'яненого у заході сонця,
Але де ж ті непорочні щічки, щоб його на них покласти?..
Тисячі років нагромаджувано по всьому світі осіннє золото —
І досі не знайдено ані однієї скарбниці, де б його зберігати?..
Сосни стоять рядами духм'яних, наструнених віолончель і чекають,
Щоб вигравати про тугу місяця, що влюбився у карооку в'юнку північ...
Золотобілі перстенці горішини очікують, щоб їх наділи ніжні пальчики,
Але ось уже літо проходить, а білі пальчики не віднайшли левади...
В дзеркалі днів відбивається з розплющеними очима осамітнена
непевність —

Вона хотіла розважати монотонію годин, але вони відвертали байдужі
листя.

Насторожена куртина уяви розсовується, а на весняній залі
порожньо —
Вже кінець квітня, а концерт з різноколір'я ще й досі не розпочався!..
1975 р.

В НЬЮ-ЙОРКСЬКОМУ КЕНЬЙОНІ

Молюся не в пишному храмі, що крутими вежами розголошує
свою стрункість,
а в безлюдному, холодному і порозтросуваному кеньйоні нью-
йоркської вулиці —
трохи збентежений, що хтось може мене запримітити у скорботі
й навколішках
і обурено запитає: »Чому ти вибрав це місце, де тільки породь на
підлості і злочини? ..«

Може, дійсно я кривджу підбором цього місця непорочну травневу ніч
у парку,
бож молюся в кеньйоні, без зображення святих і без молитовника
у моїх руках,
але ж погляньте на скравок неба, і побачите, що в ньому, як у ясному
свічаді
видніє обличчя Вседержителя, що всіх нас по-батьківськи зустрічає
і слухає.

Може, в деякого з богомольців топном топніють глибинні зворушення
і ясні надії —
бо за ними сторіччя прокльонів і кривд, а впереді — прірва безвір'я і
сумніву,
я теж стою самотній, розтерзаний п'яною гріховністю звабливої,
неситої ночі,
і мені здається, що не лишень кеньйон вулиць, а й довкілля попало у
безрадну хмільну стом'ятежність ...

Але ось ... Але ось — світла зорепаду відбилися у виблідлих і
замурзаних вуличних реклямах —
і, як тічка мигнула, а з-за рогу гукнув хтось: »Гей, непоправний
мрійнику, Ярославе! ..«
І я наче пробуджуюсь, безвірність і безнадійність щезають із хлані
кеньйону,
а якась вірадна сила запевнює, що тільки в молитві ми себе наново
віднаходимо.

РУКИ

Руки —

кріпкі батькові, що обіймають щиро при зустрічі.

І тремтливі, голубині, материнські при вояцькому прощанні...

Руки —

коханої, що звабою пальців торкають розніжено щоки і губи.

І дебелі та дружні побратима, які поклепують ввічливо плечі...

Руки —

що різко показують — «Вперед!» — Стріляють жахом, безоглядністю і смертю.

Ці руки ніколи не зупиняються і не здаються,...

Руки —

затиснені п'ястуками проти зради,

приложені у присязі на серці, або в задумі при скорбному молінні...

Руки —

які створили всю Богом надхненну творчість. Що натворили стільки добра і зла...

Тепер лежать схрещені мертво в домовині.

І відпочивають...

1975 р.

ДВІ ПРОКЛЯТІ ДЕРЖАВИ

Ми маршували тисячі миль чужими безвістями і кам'яними дорогами,
Співали рідних пісень під не своїми, пошматованими в боях, прапорами;
Ми маршували з нашим відвічним ворогом проти нових тевтонів-
душогубів —

Дудоніли ногами у чорнозем і краляли його, аж до болю, самохідними
жерлами.

Ми билися проти рідних братів, що на шоломах мали вип'ятнені серпи
і молоти,

І ми, і вони — стріляли, шпурляли гранати: «Чому і за яку прокляту
державу?»

Наша роздерта совість крачала, а ненажерлива жадоба люто гоготала:
«Перевертайте горілиць не лишень траншеї, а й переорюйте тракторами
могили!»

А потім ми бродили по місцях, де були колись могили, без хрестів і
написів.

Там у нагороду за нашу кров — ворог намагається затерти наші
гробі і ймення.

Бичований жахом, він не спить, боїться судорожно тих, що вже зотліли
впорох,

І з тривогою наслухує, як наші молоді паростки вивчають мистецтво
мести і зброї!..

Г. Бейс, 1975 р.

Левко РОМЕН

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(З нагоди відкриття пам'ятника
в Торонті)

Так в історію народу:
»Українка« Ти вписалась —
Тож за правду й за свободу
Це струна нова озвалась!

Скасував хоч цар і мову,
Навіть слово »Україна« ...
Хай воно ж лунає знову!..
Хоч надійде й хуртовина!..

Тож проклін і зубний скрегіт
Стряс-шелепнув »малоросів«
(Ім учувсь козацький регіт
З яничарства-недоросів)...

Так схотіла Леся мужня
Царську скреслить заборону ...
Деспота ж нам хіть не дружня —
Топче й глузд того закону!

Переяславська ж угода —
Унія лиш персональна ...
Мова ж — святощі народа,
Назва теж — повік діяльна!

Україну ж, назву тую,
Освятив фолкльор народній,
І святить Її, святую,
Кров борців і по сьогодні!

Хто хижацьку мавши звагу,
Нищить люд, народню мову, —
Тим він збурхує відвагу,
Зміцнює його основу!..

Це ж Вона рекла про слово,
Гей, міцніше, наче криця, —
Хай набрякне в міць громову,
Як збурнеться громовиця!..

Уявлять життя — мов казку,
А долать життя сутужність, —
Це надій зазнать поразку,
Та не стратить духу мужність...

Сам Франко, великий страдник,
Чувши зойки осоружні,
Так несхибно, як порадник
Відзначив цей голос мужній...

Драм, поем її герої,
Що в оковах пут, емоцій, —
Долі звідують гіркої
У нещаднім дії потоці...

Чути й слів, мов схлип, Кассандри:
Лихо ж Трої пророкує...
»Десь як підете ж у мандри —
Дух над вами хай горює!..«

Так оживлена і Мавка —
Смерть її вже не жахає,
Рідні їй верба і травка...
В них і з ними жити має.

Хоч була Ти слабовита —
Був Твій, Лесю, дух бадьорий, —
Бачив »правди« цього світа,
Що і світ наш гірко хворий...

Слабував він »москвофільством«,
То — наркозою »марксизму«...
Розтіч, жаль трясли суспільство,
Зраду бачивши, то »схизму«.

Ти ж лишилася — собою:
Будьте — кличеш — завжди мужні!
Ті шляхи долать, сутужні...
Що ж належить — брати з бою!

10.X.1975 р.

Леонід ПОЛТАВА

СИМОН ПЕТЛЮРА

Симон Петлюра — буря,
Симон Петлюра — зрив,
Криками мідних сурем
Народ мій заговорив!

Та, що віками орала,
Не знавши своїх земель,
Раптом світ осіяла
Сонцями святих шабель.

Шабля вп'ялась кривава
В глиняний бік Петра:
Вдарила горда слава
В хиже московське ура!..

А потім — чужинні бруки,
І лють, і біль не за себе,
І мертві, прозорі руки...
Лиш прапором — поле і небо.

Валентина ЮРЧЕНКО

МАМІ

Тепле слово, мов тепла хустка
На шляху, де гудуть вітри.
Коли в серці тужлива пустка,
Материнські листи — це дари.

Прилітали вони пташками,
Несли втіху, радість і біль,
Я читала поміж рядками
Що боліло, мамо, тобі.

Лист до тебе летів зо мною,
Бо в думках я за ним навздогін.
Пам'ятаю, як я, ще малою,
До твоїх горнулась колін.

Не забуто в роках розлуки,
Як плекала надії свої

Й клала ти свої ніжні руки
На дівочі плечі мої.

Хай і час посріблює скроні,
Давній спогад не стерся, не зник,
Пам'ятаю троянди червоні,
Рясно вмиті твоїми слізьми.

Ти їх клала в труну свого сина,
Що у розквіті літ зів'яв.
Скільки болю, о Боже Єдиний,
Материнській душі Ти завдав!

Де черпала ти сили й моці,
Щоб долати жаске й навісне?
У страшному, голодному році
Рятувала онука й мене.

Ти могла самозречено нести
Увесь тягар, а сама — наче тінь,
І скидала із шиї хрестик,
На харчі щоб продати в «Торгсін».

Твої руки, натруджені й кволі,
Для добра віддали всю снагу.
Не вблагала я хижої долі —
Знов обняти тебе, дорогу.

Твою старість той фатум клятий
Самотою ущерть налив, —
На Сибір запроторено тата,
Нас — давно океан розділив.

З фотокартки — усмішка погідна,
Вираз ніжності і доброти,
А тебе вже нема, моя рідна,
Залишилися тільки листи...

Ось вони — любий скарб, навхрест зв'язані,
Теплий спогад, останні слова.
Доторкнися рукою і зараз в них
Материнське тепло ожива.

Це тепло, мов ясна жаринка
На вітрах життєвих доріг.
Той щасливий, хто з неї іскринку
Заховати в душі своїй зміг.

1974 рік

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 11)

ВІТРИ-СУХОВІЇ ТА ГРОЗИ-ГРОМОВИЦІ

У середині літа, за мертвої, розпаленої сонцем, тиші, в найжаркішу пору дня, здіймалися, бувало, в степу вихри-крутні з пиляки й ходили по полю, як привиди.

А траплялося, що налітали й суховії-шмалії, могутні вітри, які віяли сильно, настирливо, напористими поривами, іноді два-три дні підряд. І тоді повітря ставало брудно-жовтим, пил і дрібний пісок аж до неба неслись бурею, хрустіли на зубах, запорошували ніс та уста, сліпили очі.

Суховій був меншим братом сагарського самуму та сірокко: в нас називали його «дармовієм», бо пуття від такого вітру не було, одна шкода. Коли він стихав — степ мав жалюгідний вигляд: замість зелені — пов'яла, пересушена жовть, пообриване листя дерев, поламані віті, а то й цілі дерева повалені.

Погубні для всього живого бували степові пожежі з якими боротися — навіть у населених місцевостях — було дуже важко. Гинув звір, у згарища оберталися хутори, зимовники тощо.

Для хлібів та овочевих садків бурі бували нищівною напастю, Божою карою. Суховій клав зела, висушував недозрілі колоски, а в садах збивав овочі, ламав обтяжені плодами гілки.

Цікаво реагувала на такі суховії скотина: вона поверталася спиною до вітру, низько схиляла голови так, що храп ховався у траві, яка певною мірою затримувала на собі порохню, не засмічувала нею дихання худоби.

Але бували й доброзичливі бурі, які наганяли дощ.

Грози-громолиці траплялися у степах, як місцеві, так і затяжні, а також сухі.

Коли місцева гроза захоплювала вас у степу, то ви бачили все скупчення грозових хмар аж до їх кінцевого обрубу, затягнутого синявими смугами дощу, крізь які ледь-ледь проглядало соняшне світло. Від такої грози небагато було користи, бо минала вона швидко, захопивши лиш кілька верст степу й глибоко в землю не просякала. Вона рідко коли супроводжалась бурею і проходила, хоч і гримотливо, але тихо. Іноді, промине, бувало, така хмара, вигляне з-за неї сонечко, обмите дощем, а дощ, як золото, падає далі. Такий дощ за соняшного світла називали в нас «Богородичими слізками».

Під час грозовиці я був свідком рідкого явища. Захопила вона мене за рибальченням. Витягнувши човник на берег, я сховався під виступом богданівської кручі. Раптовий дощ полив, як з відра, стояв стіною в десяти кроках від мене, а до кручі не дійшов! Ось так я »сухим із води вийшов«. Коли перестало дощити, я покинув сховище, зробив кілька кроків по сухій, затверділій глеюватій глині, а далі — зачвакав по болоту!

Затяжна або обложна грозовиця приносила з собою багато користи рослинності і, взагалі, всій природі. Після неї випалений спекотий степ на тиждень-два знову оживав і зеленів, як на весні.

Але, разом з тим, така грозовиця бувала й небезпечною, бо траплялися жертви її »громів«-блискавок; траплялося, що й хліба вона клала. Одного разу такий »грим« цілий гурт овець побив.

Коли гроза заставляла когось у чистому полі, то найдоцільніше було лягти плиском на землю і, в жодному разі — не тікати, бо »грим дожне і вб'є«. Борони, Боже, ховатися від »грому« під копицею чи скиртою, або під одиноким деревом! Туди якраз залюбки б'є »грим«... Під час грози не радиться мати діло з водою або купатися.

Вірилося також, що вціленого »громом« неборака треба негайно ж закопати у землю по горло, і тоді »грим« вийде з нього.

Коли насувалася затяжна гроза-туча, в степу панувала мертва, задушлива, зловіща тиша. Все живе принишкло, притаїлося, насторожилося і тільки де-не-де сполошено метушились пташки, передчуваючи зливу.

Крізь мутний серпанок високої мли сонце пражило немилосердно; з-за обрію сунув сизий туман; грому не було ще чути, але далекі виблиски смугували вже надобрійну каламуть.

Аж ось на сизосивому тлі небесної мли почали виростати темно-бурі гори. Вони клубилися, росли, нагромаджувались, загортали увесь небосхил. Глухо, але грізно рокотав безперервно далекий грим, стрясав повітря, ніби з-під землі озивався. Сполохи, потім мигіт блискавок. Непорушна тиша заворожила степ: ні руху, ні звуку, лиш рокотання грому та стріли вогневиць. Але заgrimів дужче грим, ясніше заблискали вогневиці і птиця знову заметушилась, бентежно перегукувалась, випурхнувши з трави. Пахло розпаленою пилякою.

Голосніше, короткими ударами, б'ють »громи«, яскравіше смугують небо блискавиці, хмари валом насуваються, ніби киплять, у сизий дим загортаючись. Ось там уже звилася жовтава порохня; жене її буря по всьому степу, куди лиш око досягне. Все ближче й ближче. Але до бурі ще добрий десяток гонів. Дивитесь на самотню тополю, що, як списова клюга, вп'ялась у небо. Тополя ніби скам'яніла, не рухнеться. І раптом — нагнулася майже до землі й потонула в пиляці!

Б'ють громи, крають повітря блискавиці-вогневиці, сліплять своїм небесним полум'ям.

Могутній подув вітру майже валить із ніг, забиває дихання, розпушує гриву й хвіст коня. При ударах грому він здригається, тривожно »стриже« вухами, жадібно роздуває храп, чуючи близьку воду.

А громовиця вже тут! Синя стіна перед вами. Вітер гогоче, свистить. І, раптом, страшний удар, як з гармати, і блискавка ніби розколола земну твердь.

З годину Ілля-пророк гуркоче-гасає по небу на своїй колісниці, пускає на степ стрілу за стрілою. Буря раптом затихла і ливнуv, як водоспад, дощ. Злива викупала нас обох, промочила до кости. Лисніється мокра шерсть гнідка Отаманчика. Вода патьоками стікає з нього: він голосно рже, нетерпляче тупцює, втягає у груди з хропотом повітря, нахилає голову й рве мокру, обмиту зливою, траву.

Все глухіше й глухіше рокочуть громи, все слабшають виблиски вогневиць. Злива помалу минає, зміняється тихим, дрібним дощиком — благодаттю Божою, що оживляє природу.

Повітря поволі прояснюється; замість парні та духоти — пахучий холодок лине по степу; замість запаху розпаленої пиляки — груди вдихають пахощі відживлених зливою квітів та трав, ніби Господь Бог окропив широкі степові обшири небесною амброю.

Барвиста райдуга перекрила небозвід. За годину-дві з-за хмар виглянуло сонечко, яскраво засіяло в чистім, прозорім повітрі, посріблило дощовою росою околицю.

І вже над вами виспівують жайворонки, стрекочуть скакунці-коники. І що довше така гроза тривала, то кориснішою була для землі, то довше, після неї, зеленів степ.

А, не дай, Боже, градобій ударить. Степ, мов ціпами, вимолотить, витолочить.

Вночі такі громовиці з градом наганяють моторош. Здавалося, що настає кінець світу. Але погрозовий ранок проганяв усі страхи, такий він був чарівний, такий прозорий, такий запашний, що ввижався вам рай.

»Горобина Ніч«! Рокочуть, б'ють громи, безупинку миготять блискавки, видно, як вдень. Дерев не ворухнуться, все затаїлося, принишкло, ніби чекаючи лиха, світової катастрофи — Судного Дня. А громи б'ють і б'ють цілу ніч. Ні краплинки дощу, парно й душно, як у перетопленій лазні, дихати просто нічим. Збуджена виблисками птиця прокидалася, перелякано метушилася, летіла наосліп, осліплена блискавицями, ударялася дзьобиками об дерево та мури й гинула. Ось тому суха громовиця й зветься »Горобиною ніччю«.

ГОРОДНИЦТВО ТА САДІВНИЦТВО НАШИХ ПРЕДКІВ

Вже первісні люди, мільйони літ тому, не могли обійтися без рослин, про що свідчать т. зв. петрогліфи, настінні малюнки в печерах, на яких, поруч з тваринами, зображались і рослини. Такі малюнки, часто схематичні, мали магічне значення: ними печерні люди приворожу-

вали тварини й рослини, що на них пралюди полювали, а трави — збирали.

Яку ж городину плекали наші предки, а пізніше — наші діди та батьки?

Первісна людина не знала ні городів, ні баштанів, ні овочевих садків. Вона займалася збиральництвом, себто розшукувала дикоростучі їстівні та цілющі рослини, корінці, плоди, гриби, горішки ліщини тощо.

Городництво й садівництво відомі в сільському господарстві набагато пізніше, коли наші пращури вже твердо сиділи на землі, займаючись хліборобством, і мали вже сталі селища. З різних стародавніх джерел нам відомо, що вже в далекій минувшині, наші предки залюбки порпались у городах: «въ оградѣ копахуть зелиннаго ради растенія». Це так занотовано про ченців у «Житії Феодосія». Вже тоді городина займала важливу складову частину прохарчування й тому стояла на чільному місці в господарстві.

Хліборобові нашому здавна були відомі: сочевиця, горох, боби, ревінь, часник, цибуля, мак; біля городу росли коноплі та льон. Згодом до вжитку хлібороба належала квасоля, морква, корнева петрушка, хрін, який садили на кам'яному підкладі, щоб товстів і не йшов тонкими корінцями в землю, бруква, пастернак, про який співалося: «Танцювала риба з раком, а петрушка — з пастернаком», ріпа, лютий перець, кріп, головчата капуста, огірки, буряки, редька, помідори, що звалися у нас «баклажанами», тургин-естрагон і т. д.

Картопля, без якої, в наші часи, селянин не міг обійтися, стала відомою йому аж у XVIII-му столітті, а кормові буряки ще пізніше.

Наш селянин не мав на своєму городі ні салати, ні солодкого салатогового перцю, ні кучерявої, ні брюссельської, ні цвітної, ні червоної капусти, ні кальрабії, ні кабачків, ні прасу, ні спаржі, яка у нас звалася заячим холодком, ні синіх баклажанів, ні редиски, ні волоської ріпи, інакше — бульби, «по-панському» — топінамбуру. Все це росло на панських городах.

Город давав урожай вже перед жнивими ярових хлібів. Тоді ж вибирали плоскінь-коноплі. Картоплю вибирали, звичайно, після Першої Пречистої, а буряки — після Другої; найпізніше збирали капусту.

Коли мова про овочеві породи, то спочатку предки наші споживали дичку, але вже в ранньо-історичні часи коло садиб зеленіли садочки. Основними породами були: вишня, яблуня, груша, слива-угорка, шовковиця, а з кущових — чорна смородина та порічки (червоні й жовті). Збирали також малину, ожину, полуницю, суницю, терен та тирнослив, а де були ліси — чорницю.

Агрус, червоні та жовті порічки, садову малину почали культивувати набагато пізніше, а з дерев — абрикосу-морелю і різновидність її — жерделю.

На півдні України, аж до Чорного Моря, не було виноградників, кизілу та волоських горіхів. Однак різні сорти слив, черешня, бросква,

нігва, подекуди й смоква та садова полуниця подибувались, головню у панських садах.

Праця на городах лежала на плечах жіноцтва. Городини наші були справжніми квітниками, бо, крім городини, там було дуже багато різного квітття та запашного зілля. Жінки та дівчата з великою любов'ю піклувались про город і прикрашали його квітками, облямували соняшниками і мальвами, обвивали городяний тин пахучим горошком, хмелем та крученими паничами.

Ні один город не міг обійтися без хрещатого барвінку, без м'яти, без лубистку та кудрявців, без запашних васильків, чорнобривців, повняків, без майорців-настурцій, без ногітків, без городяної шальвії, а то й рожі-троянди.

Городи звичайно бували коло води. Над річкою, над ставком, над струмком чи близько від криниці, над якою шуміли верби та тополі, мерехтіла квіточками білокріта калина, вона цвіла в червні та липні, дозрівала в серпні, після перших заморозків одягалася ясно-червоними шатами. Ягідки її, гіркуваті на смак, теж були червоні й не опадали, навіть за тріскачих морозів, і скрізь пропліталася бузина...

КОНЯРСТВО ТА ВІВЧАРСТВО В СТЕПАХ. СМЕРТЬ «ГЕТЬМАНА»-КОНЯ

У незайманих степах південної України випасалися табуни коней та отари овець. Табунні коні зростали на волі й були, властиво, напівдикими; згодом, коли певну кількість їх приганяли до садиби, щоб освоїти, то лиш поступово і не так уже легко привчали їх чи до сідла, чи до запряжки.

Поодиноких коней табуна наші табунники-«ковбої» ловили своєрідним «лассо»-арканом.

Табуни мого прадіда й діда на весні виганяли в степ пастися. Там вони поділялись на «косяки» і водієм кожного такого «косяка» був жеребець-стадник. Коні вільно вештались по степу, але воліли триматися ближче до води та до лугів, де росла соковита трава, яка не в'янула навіть тоді, коли степ висушувала спека.

Доглядали за табунами табунники. Верхи вони об'їздили пасовиська, перевіряли кількість поголів'я й стан жеребих кобилиць. Коли кобила ожеребилася, — лошатко лишалося з нею і вільно росло в табуні. На весні і влітку табуни днювали й ночували в степу, а коли траплялася тепла, безсніжна зима, — що в нас часто бувало, — то й зимували там, годуючись підніжною пасшею і сіном, яке привозили їм на гарбах.

Зачувши близько вовків, — але це бувало тільки пізно восени та взимі, — кобилиці «косяка» ставали колом, головами досередини, оточивши так лошат, а жеребець-стадник похажав довкола, готовий зубами й копитами дати відсіч хижакам. Якщо вовки проривали зовнішню оборону й накидалися на кобил, ті, фигаючись, відбивалися від вовків копитами, яким рідко коли щастило добратись до лошат.

Взагалі ж, про напади вовків на табуни мого прадіда й діда я нічого не чув, і думаю, що таких нападів не було.

Якої раси були тодішні коні наших табунів, сказати не можу, але зі слів мого батька виходило б, що то була окрема українська порода, яка перейшла до нас ще від скитів та від інших кочовників степу, а згодом від запорожців і татар. А багато бувало і схрещень свійського коня із степовим тарпаном.

За моїх часів про такі табуни забули й згадувати. Випасалися, що-правда, й за мого юнацтва табунці робочих коней, але їх повсякчасно стерегли кінні пастухи-хлопчаки, щоб, часом, коні не зайшли на панську царину. На ніч їх заганяли до садибного загону, а виганяли в степ на зорі.

А яку ж масть мали коні? Найчастіше — ворону та гніду, потім — біло-сіру, рідше — сиву, булану блідо-жовту, кару — темно-гніду, дерешкувату — попелясто-сіру з чорними або темними плямками чи смугами, шпакувату — темно-сіру зі сивиною, мишасту — попелясто-булану, строкату — білу з чорними або темними плямами чи смугами, нарешті — чалу — сіро-буру.

Табунні кобили звались стаднями, однорічне лоша — стригунчиком, а кобилка — стрижачкою; дворічний коник — лошаком, а кобилка — лошицею; трілітній — третяком або третям.

Мій тато, як тільки почав господарювати в Христофорівці (Херсонщина) на початку вісьмидесятих років минулого століття, після смерти свого батька, 1881-го року, — відразу захопився конярством. Після того, як на місці старосвітської садибки графів Браніцьких він збудував Христофорівську «економію» грандіозних розмірів, негайно ж почав скуповувати породистих коней та заснував великий кінський завод. Одночасно він заглибився у гіпнологію, науку про коней, і витрачав великі суми на купівлю коней «з родоводом». Так, наприклад, він мав у своїй стайні коней, які походили від славнозвісної прабабки «Сметанки», кінського заводу графів Браніцьких.

Було в Христофорівці десять великих машталів, які у нас звались «конюшнями», а, крім того, невеличка машталь для понні; трьох з них я ще пам'ятаю: «Японочку», «Ворончика» та «Гейшу». Були то справжні ліліпутики, що легко проходили під черевом високих коней.

Збудував тато й маніж та іпподром. Самих конюхів, не рахуючи машталів та конюших, було сорок дві душі, для яких були окрема уніформа й нагородні значки. Був свій берейтор та ветеринар.

За муром «економії» стояв будинок, де мешкав управитель садиби, а далі, на белебні, — інший будинок касарняного вигляду, де жили робітники, а під час жнив — строкові наймити, що проходили на заробітки з Полтавщини. Звався той будинок «Кавказом».

Улюбленим татовим конем був тоді «Йорг», якого згодом всі, і сам тато, називали просто «Йорчиком». Був то кінь чистої арабської раси, легкий, бистрий, як стріла, стрункий, мов з мармуру витесаний, і

справді, був мармурової масті. Тато старанно його дресував і, врешті-решт, »Йорчик« умів робити всілякі кумедні вихилися-викрутаси, умів цілувати батька, скидав і одягав на голову тата »фуражку«, ходив дибки, робив реверанс й чемно уклонявся.

Батько щоранку стежив за проїздкою коней, на яких гарцювали конюхи, сідав на ганку й любувався прекрасними скакунами. Щоранку й щовечора тато обходив машталі й »приймав рапорти« чергового конюшого...

Коли наприкінці минулого століття, після смерті своєї матері Софії Петрівни, тато переніс літню резиденцію нашої родини до Богданівки, значна частина христофорівського кінського заводу була ліквідована. До Богданівки переведено тільки його рештки, зокрема стайні робочих коней. Все ж і в Богданівці було вісім великих машталей.

»Йорчика« тоді вже не було, і тато їздив на »Демоні«. Але цей »Демон« був таке безнадійне ледащо, що його перехрестили на »Демка« або »Дьомку«.

Подам тут два спогади, пов'язані з нашими кіньми.

О сьомій-восьмій годині рано тато був вже на ногах і, насамперед, прямував до машталей. На порозі кожної з них його зустрічав конюший з рапортом. Струнко витягнувшись перед батьком й тримаючи правцю »під козирьок«, він казав:

— Маю за честь ліпортувати вашому превосходительству, що в конюшні (той і той номер) все ув порядку, крім того, що сьогодні ніччю »Зірка« ожеребилася гнідою кобилкою.

— Здорова матка?

— Так тошно, здорова!

— Від кого приплід?

— Од жеребця »Валтасара«.

— Гаразд! Спаровані добре... Ти, Матвію, дбай, як слід. »Зірка«, знаєш, кобила кровна. Не проморгай чого.

— Не звольте безпокоїться, ока не спустю!

Огляд машталі й коней, карбованець конюшому, цигарки — конюхам, і тато йшов до чергової машталі.

Одного разу під час такого огляду в машталі номер 7 батька чекала сумна новина. В ній доживали свого віку кінські ветерани і звідси потрапляли на кладовище коней, над солончаком, коло вербового гаю; там відпочивали вічним сном ще козацькі коні Богдановичів.

На порозі машталі, як належало, зустрів батька, тим разом схвильований, »оберкучер« Василь Сомко, старий-престарий дідуган ще з кріпаків. Глянувши на нього, тато відразу збачув, що скоїлось щось прикре.

— Здравія жилаю, вашому превосходительству!

— Здоров був, Василю Дорохвійовичу! Як живеш-можеш? Чим порадуєш?

З цим старим слугою тато поводився з підкресленою уважливістю та пошаною й довіряв йому, як самому собі.

Василь Дорохвійович користувався загальною пошаною у садибі, а батька мого пам'ятав ще маленькою дитиною.

Після «рапорту» тато завжди ручкувався з ним, а, бувало, й у спогади вдавався. Та ось тепер Василь забув навіть рапортувати:

— А нічим, Миколо Миколовичу, одна біда та горе!.. Ось вранці «Гетьман» взяв собі та й здох!

— Не здох, а помер!

Вороний рисак «Гетьман» був у нас конем найстаршого віку. Лошаком-стригунчиком він гасав ще перед очима мого діда Миколи Андрійовича.

Тато відкинув цигарку, по його обличчю пройшла болісна гримаса:

— Яке нещастя!.. Бідний «Гетьман»!.. Що, мучився?

— Ні, мовчки здох; тільки соннув тричі, на прощання, значить. Я до нього, а він уже й фіст одкинув: здох!

— Кажу тобі, не «здох», а помер і сконав! — вдруге поправив Василя тато.

— Так тошно, упав-перекинувся, як не жив, конячий смерті дістався.

Тато забороняв уживати у відношенні до тварин зневажливого виразу «здох», смерть бо у всіх однакова і та ж сама, — казав він: — Не те, що Божа тварь, а й людина помирає з цілим лантухом гріхів за плечима, а кому, як не нам, грішним, здихати? Ну, веди!

Обидва підійшли до «Гетьмана». Семивершковий рисак лежав, випроставшись, боком. Ощерена морда його була закинута назад.

Тато підійшов до нього, скинув «фуражку», мовчки постояв, потім погладив ще теплуватий круп коня:

— Ну, прощай, «Гетьмане»! Не поминай злим словом... Послужив ти нам вірою й правдою, відпочивай собі з Богом!

— Вони ще Сох'ю Петровну возили з «Перначем» упарі! Та «Пернач» давно вже здо... то-їсть, як говориться — перекинувся і не встав! — Пієтетично зауважив Василь, бачачи, з яким жалем пан прощається з конем.

— «Пернач»!.. Як зараз його пам'ятаю... Вороний красунь із білим пасмом у гриві.

— Так тошно, рябогривий були!.. А ристь яка! Двадцять верст за годину махали!

Батько ще раз погладив «Гетьмана» і вийшов із «денника»-стіла.

— Вірний був кінь, жалко мені з ним розлучатися...

— Да, такого пошукать нада, Царство небесне, як говориться. Не кінь були, а драхонт!

— Ти, Василю Дорохвійовичу, поховай його, знаєш, під тою вербою, де «Пернач» лежить... Хай будуть упарі, як за життя колись... Пам'ятаєш, де місце «Пернача»?

— Так тошно, я кожного коня успокоєння помню... Всі вони на моїх очах поздыхали, то-їсть, як говориться, на той світ конячий поперекідалися.

— Тіло не волочити, а покласти на біндюг підоймою. Повідомиш мене, коли ховати будете.

— Слухаюсь!

На похорон «Гетьмана» тато взяв і мене. Під старою дупластою вербою, на тлі зеленої трави, жовтіла глина глибокої домовини. Конюхи, разом з конюшим Сомком, знімали з біндюга тушу коня і потім, на довгих дрючках, піднесли її до могильної ями.

— Ти добре пам'ятаєш, Василю Дорохвійовичу, що саме тут лежить «Пернач»? — спитав тато.

— Так тошно, достоту!.. Ажондечки й кістки їхні виглядають... У самий раз копали!

Василь показав рукою на яму.

Дійсно, в глибині, з могильної стіни, стирчали пожовтілі колінні чашки ніг. Видно, що коли ховали «Пернача», то його передні ноги були зібгані.

— Ну, ховайте, хлопці!

Під «Гетьмана» просунули попруги, прив'язали до них кодоли й обережно опустили тіло на дно домовини.

Тато нарвав велику китицю цвітучих трав й обсипав ними «Гетьмана». Те саме зробив і Василь, а за ним і всі конюхи.

— Микось, а ти що?

Я схаменувся, нарвав жмут ромашок і кинув їх «Гетьманові». Його тіло покрили квітки та зелень.

Над могилсю стояли тато й Василь, обидва — простоволосі.

— Ось і хураж їх послідній... Та не попасуться!.. Ич, як очерила їх зубата смерть, — глибокодумно зауважив Сомко.

— Еге ж, не попасеться! — луною відіззався тато... — А тепер накрийте тіло брезентом і засипайте.

Останній соняшний промінь упав на заціпеніле вже тіло коня, на його лискучу, ворону гриву. Брезент накрив його.

Батько нагнувся, набрав пригорщ землі й кинув її на домовину. Всі зробили те ж саме.

— Прощай, «Гетьмане», хай тобі добре спиться!.. Ну, закопуйте та й мені дайте лопату.

Через півгодини над «Гетьманом» виріс горбок. Конюхи оправили його лопатами, надавши вигляду невисокої степової могили...

— Знаєш, Микось, що то за коник був? — питав мене тато, коли ми верталися додому.

— «Гетьман» то...

— Еге ж, «Гетьман», старий-престарий коник... Пам'ятав ще твого батька, коли він був чорновусий, коли в нього ще лисина не вилискувалась... Ось воно як! Ходи на його могилку, квіточки клади від мене й від себе, щоб «Гетьман» бачив, що ми його не забуваєм...

(Далі буде)

З НОВИХ ВИДАНЬ

АКТУАЛЬНА ПРАЦЯ ПРО ІВАНА ФРАНКА

Nicholas Wasyk: IVAN FRANKO: HIS THOUGHTS AND STRUGGLES, Нью-Йорк, 1975 р., видання НТШ в Америці, серія «Українські студії», ч. 38, апробоване Науковим секретарем НТШ проф. д-р Миколою Чировським, 114 стор., англійською мовою. Передмова до видання — проф. д-ра Василя Лева.

Праця члена НТШ інж. д-ра Миколи Вадики «Іван Франко — його думки і змагання» вийшла друком наприкінці 1975 року, якраз напередодні 60-річчя з дня смерти великого Каменяра і, таким чином, стала першою ластівкою у серії публікацій, вечорів, концертів, доповідей, присвячених авторові геніяльної поеми «Мойсей», поетові, драматургові, перекладачеві, мислителеві-соборникові Іванові Франкові.

Ще в 1948 р. ця праця була опублікована, як докторська дисертація, у Віденському університеті, німецькою мовою, де в передмові її автор дякує визначному славістові проф. д-рові Рудольфові Ягодічу за заохоту до опрацювання цієї важливої теми. В англomовному виданні д-р М. Вади́к поширив деякі розділи, додав новіші, актуальніші матеріали, бажаючи, як зазначено в передмові, «дати англomовному читачеві образ розвитку національного і політичного мислення Франка та його боротьби — на ширшій базі, ніж це було в німецькомовній публікації». Для читачів англomовного видання важливо й цікаво, наприклад, буде довідатися, що І. Франко (1856-1916) не тільки інтересувався американськими письменниками Франсіс Брет Гартом чи Марком Твенom, а й перекладав окремі сонети В. Шекспіра та деякі сцени з його ж «Короля Ліра» та інших творів або Байрона на українську мову. Англі́йці й американці перекладали твори І. Франка на свою мову, присвячуючи йому окремі статті й розвідки, над чим докладніше не зупиняємось, щоб не розтягати рецензії (д-р Канді, Кларенс Меннінг та інші).

Дана книжка про життя й творчість Івана Франка — це праця сумлінного й наполегливого науковця. На більшості сторінках внизу вказується на різні джерела, і ті примітки подекуди забирають до півсторінки. Автор умовно поділив життя і творчість І. Франка на три основні періоди: 1873-1876 рр. (Український романтизм), 1877-1897 рр. (Еволюція І. Франка до позитивізму, тимчасове захоплення соціалістичним «ученням»), і 1898-1916 рр. (Національні мотиви, критика марксисту, геніяльна поема «Мойсей»).

Звичайно, дана праця не претендує бути альфою й омегою у вивченні велетенської творчої спадщини Івана Франка, письменника-поліглата, визначного полеміста-журналіста, незвичайно талановитого дра-

матурга, не менше талановитого автора творів для дітей і молоді. Тільки побіжно накреслені в ній соціально-психічні обставини, серед яких доводилося жити і творити Каменяреві, що помер у матеріальних злиднях. Варто пригадати факт, що з 1908 року Іван Франко мав спаралізовані обидві руки... Навіть його приятель, академік Ярослав Ягіч, не підтримував його ідеї самостійности, державности України (в листі до акад. А. Шахматова). Суспільство, серед якого жив і якому дав «Мойсея», «Івана Вишенського», «Захара Беркута», «Украдене щастя» та інші твори, або для дітей (і не для дітей!) неперевершену поему-казку «Лис Микита» (фактично сатиру), — часто не розуміло Каменяря. Він і сам у першій частині своїх писань давав привід до критики, аби розбудувати суспільство, розворушувати уми, поривати їх уперед, до нових ідей і завдань, що й було одним із життєвих завдань — і осягів! — великого сина України.

Д-р Микола Вацик докладно висвітлив історію хитань Івана Франка в бік соціалізму та його пізніше зречення соціалізму-комунізму. Советські фальшувальники думок та ідей автора «Не пора, не пора»... чи «багна гнилого посеред Європи», адресованого Росії, — не мають чим заперечити природного, творчого націоналізму Івана Франка. Праця д-ра М. Вацика наочно показує і доказує, що його мрія про Україну, яка засяде «у народів вольнім колі», аж ніяк не стосується колоніальної Української Советської Соціалістичної Республіки, бо Іван Франко врешті-решт категорично відкинув і соціалізм, і комунізм. Навіть тих, хто очолював революційні заворушення в російській імперії у 1904-05 рр. — російських соціал-демократів — Іван Франко справедливо уважав за смертельних ворогів українського національного відродження, що й зазначає в своїй праці д-р Микола Вацик (стор. 79).

В передмові до англomовного видання автор зазначає: «Всі українські поети і мистці й нині інспіровані великою літературною спадщиною Івана Франка». На жаль, цього питання майже не висвітлено. Щоправда, д-р М. Вацик згадує про визначний пам'ятник-нагробник роботи сл. п. скульптора Сергія Литвиненка (на цвинтарі у Львові, над могилою Івана Франка), але, на жаль, не зазначив, що окупант України наказав збити навіть прізвище С. Литвиненка на пам'ятнику Каменяреві, бо скульптор був у лавах армії УНР, у війську Головного отамана Симона Петлюри, і помер за кордоном, у Нью-Йорку. Не згадано й про пам'ятник Іванові Франкові, роботи С. Литвиненка, на Оселі УРСРозу «Верховина» біля Глен Спей у Америці. Не згадано й про інспіровану творчістю І. Франка оперу «Лис Микита» композитора сл. п. Івана Овчаренка до лібретта Л. Полтави, поставлену кількакратно в Америці коштами СУК «Провидіння» в 1970 році (диригент і постановник проф. Юрій Оранський). Можливо, тема впливу франкових творів та ідей на письменників, поетів, малярів, композиторів та інших мистців раніше й тепер — це тема для цікавої, вдячної окремої праці. Та коли автор книги, пишучи на 71-й стор. про важливі й позитивні стосунки І. Франка із жидівською спільнотою, про його твори

на цю тему, знайшов місце й для деталей, що не мають безпосереднього відношення до Івана Франка взагалі (як: »треба зазначити, що колишній прем'єр Ізраїлю Голда Меїр народилася над рікою Дніпром«), то шкода, що в доповненім у 1974-75 рр. англomовному виданні не заготовано бодай у вигляді коротких згадок найновіших виявів безпосереднього впливу безсмертного Каменяра на нові генерації діячів української національної культури, навіть далеко за океаном.

Загально, розглядана книжка д-ра Миколи Вацика — позитивне явище у франкознавстві й може послужити своєрідним конспектом для великої праці про великого поета, який завжди буде змагатися із Лесею Українкою за перше місце в українській літературі після геніального Тараса Шевченка.

В. ГАЛЬЧУК

»СПІВАЮТЬ СОЛОВЕЙКИ«

На небагатому українському музично-нотному ринку на Заході з'явився минулого року дбайливо виданий збірник пісень для жіночого вокального тріо, опрацьований проф. Зоєю Маркович (56 стор. великого формату, мистецьке оформлення Е. Козака, 17 пісень з текстами й нотами, в музичній обробці проф. Зої Маркович з Філядельфії, Америка).

У передмові визначна журналістка й науковець д-р Марія Струтинська знайомить читача з авторкою збірника — відомою піаністкою, педагогом і диригентом, випускницею Київської консерваторії в 1939 р. проф. Зоєю Маркович, яка потім працювала концертмайстром у Київському театрі опери та балету ім. Т. Шевченка, а згодом була педагогом на західноукраїнських землях та виступала з концертами у Львові, Станиславові й інших містах. На еміграції, в Австрії, написала музику до балету »Морське дно«, в Зальцбургу працювала концертмайстром в Оперному театрі, акомпанювала на концертах М. Скалі-Старицькому, М. Дуді, В. й Н. Сулимам та іншим. З 1949 р. в Америці, у Філядельфії, проф. Зоя Маркович вчила в Сетлемент Мюзик Скул, згодом відкрила власну студію.

Проф. Зоя Маркович створила у Філядельфії при Осередку СУМ відоме в Америці й Канаді з численних і дуже успішних виступів дівоче тріо »Соловейки«, до складу якого тепер входять сумівки-подруги Тамара Петришин, Мар'яна Мечник і Мирося Новаківська, а їх у потребі замінюють чи доповнюють Леся Леськів, Оля Максим'юк. Тріо »Соловейки« вокальний вишкіл проходить в оперної співачки Олени Шишацької, а проф. Зоя Маркович є його мистецьким керівником і акомпаніатором.

Крім такої праці, вона зладила вже дві пісенні збірки з нотами й текстом на слова різних поетів і композиторів, у багатьох випадках додаючи музичні вступи, опрацьовуючи окремі музичні фрази, закін-

чення тощо. Багато уваги присвячує проф. Зоя Маркович українським народним, стрілецьким і повстанським пісням, в тому й пісням героїчної УПА. Завдяки двом її збірникам маємо для жіночого вокального тріо вже понад 50 талановито опрацьованих нею пісень, в тому й на слова різних поетів — Т. Шевченка, Лесі Українки (в першій збірці «Співають соловейки», що вийшла в 1971 р.) й багатьох інших. З найновішої збірки набрала популярності пісня «Очі волошкові» О. Драгомирецького, музика С. Сабана, пісня «Могили, могили» — на слова Л. Полтави, музика сл. п. Івана Недільського, нова патріотична пісня, з якої подаємо уривок:

Могили, могили, ви землю покрили,
Ви чорними квітами землю покрили мою...
Та встане з руїни моя Україна —
І смерть переможе в бою!

Разом, у новому збірнику проф. Зоя Маркович опрацювала й помістила 17 пісень. Вона не цурається й найкращих осягтів композиторів у Рідному краю, але найбільше уваги віддає — і це зрозуміло й потрібно — українським творам, створеним на свободі. Її праця варта уваги і подяки.

С-КО

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛКИ-НЕДОГЛЯДУ

У статті «Українська молодь на Далекому Сході» (див. «Визвольний Шлях», кн. 2, стор. 166) трапилася помилка з вини-недогляду автора.

На стор. 170 є кілька рядків про інж. В. Рейтера та його дружину пані Олену. Оце, що там написано виправляємо і доповнюємо:

Пані Олена не була одружена з О. Кандибою, а була дружиною Юрія Русова, сина Софії Русової (доцент зоології в Подебрадській академії). Вона — з дому Залевська, народилася у Кам'янці Подільському 24 травня 1897 р., студіювала в Подебрадській академії (агрономічний відділ). Розвелася з Ю. Русовим і вийшла заміж за інж. В. Рейтера (технолог). Він закінчив Академію 1927 року і виїхав до Харбіну, а пані Олена залишилася в Подебрадах, щоб закінчити студії і через рік також виїхала до Харбіну.

Далі знаємо тільки те, що під час війни В. Рейтер був головним інженером цукроварні біля ст. Ашихе, за 50 км від Харбіну. Після приходу червоних до Манджурії деякий час був на своєму пості, а потім його вивезли на Сибір і дальша доля його невідома, як і доля його дружини.

Іван Світ

ЗАМІСТЬ ЦВІТІВ НА МОГИЛУ

19-го березня 1976 року відійшов у Вічність на 80-му році життя св. п. *Іван Гайдукевич*.

Покійний народився 27 липня 1896 р. в с. Литвинів, Підгаєцького повіту.

Похорон відбувся 22 березня ц. р., з церкви св. Володимира у Флінті (Мічиген, США) на кладовище New Calvary Cemetery, Flint.

Родина Покійного складає щиру подяку приятелям і знайомим за їх участь у похороні та вислови співчуття.

Вдова по св. п. Іванові Гайдукевичеві, Татяна, замість цвітів на могилу свого найдорожчого чоловіка, складає 30 дол. на пресовий фонд «Визвольного Шляху».

Родина Гайдукевичів

*

Покійний Іван Гайдукевич належав до старшої української еміграції і більшу частину свого життя провів на чужині, зберігаючи в своєму серці глибоку любов до своєї рідної землі, до свого народу і своєї поневоленої Батьківщини. Був щирим українським патріотом-соборником; спочатку в Югославії, де вперше емігрував, а потім у США брав активну участь у житті української громади. Виховував своїх дітей, частина яких народилася вже на чужині, в українському дусі й цей свій патріотизм передав і внукам. Був щирим прихильником Українського Визвольного Руху й багатолітнім передплатником «Визвольного Шляху».

Пройшов свій життєвий шлях чесно, завжди вірний ідеям Самостійної України, як гарячий український патріот. Залишив горем прибитих свою Дружину, трьох синів і їх дружин, двох дочок і їх чоловіків та їхніх дітей — його внуків і правнуків. Вічна Йому пам'ять. Хай чужа земля буде Йому легкою.

Складаємо Його Родині найглибші вияви співчуття.

Ред. «Визвольного Шляху»

Замість цвітів на могилу юнака *Ігоря Палагняка* висилаю на пресовий фонд «Визвольного Шляху» 15 дол.

Галина Панків

Щиро дякуємо і висловлюємо наше правдиве співчуття.

Від Редакції: Закінчення огляду П. Терещука: «Дивовижні «ребуси» польських фальсифікаторів» буде в наступному випуску «Визвольного Шляху».

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046, Australia

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd.
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

61. Petruszczak
Walzmännstr. 8, A/Z. 2
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zaslavnyj
Soler 5039,
Buenos Aires

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 3R1

НІМЕЧЧИНА:

"Erich Petemohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

J. Lytwynowych
Castilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St. Germain
75—Paris, 9e

США:

Mr. H. Cebrij
138 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kesziba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Дітройт і околиця:

Mr. Piko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 80 пенсів або 2,50 дол.
Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУ-
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.